ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

Қ.И. Сәтбаев атындағы
Қазақ ұлттық техникалық университеті

Г.Т. Тұрсынова, Г.Д. Рыскелдиева

ҚАЗАҚ ТІЛІ

(Қашықтықтан білім беру институтының сырттай оқитын студенттері үшін)

Университеттің Ғылыми-әдістемелік кеңесі
оқу құралы ретінде ұсынған

Алматы 2012

ЖОК 811.512.122 (075.8)
Т 86

Т 86 Тұрсынова Г.Т., Рыскелдиева Г.Д. Қазақ тілі: Оқу құралы (Қашықтықтан білім беру институтының сырттай оқитын студенттері үшін). – Алматы: ҚазҰТУ, 2012. – 169 б.
Библиографиялық тізім – 11 атау.
ISBN 978-601-228-350-1

Оқу құралында техникалық жоғары оқу орны студенттеріне мемлекеттік тілдің грамматикалық қырларын қашықтықтан меңгерту мәселесі көтерілген. Қашықтықтан оқу, студенттен шығармашылық ізденістерді талап етеді. Оқытудың өзі – нәтижеге бағытталған білім беру болғандықтан, оқу құралында қашықтықтан үйретуге байланысты тапсырмалар, практикалық жаттығулар, тест сұрақтары берілген. Өзге ұлт студенттерінің ерекшелігін, қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, танымдық көзқарастарын кеңейтетін мәтіндер алынды. Мұнда тіл үйренушілерді қазақ тілінің нәрімен сусындатып, адамгершілігі жоғары, талғамы биік азамат ретінде қалыптастыру мақсаты көзделді.

ЖОК 811.512.122 (075.8)

Пікір жазғандар:
Қажығалиева Г. А. – пед. ғыл. д-ры, профессор;
Мадиева Г. Б. – фил. ғыл. д-ры, профессор;
Сабитова З.К. – фил. ғыл. д-ры, профессор.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің 2012 жылғы жоспары бойынша басылды

ISBN 978-601-228-350-1

© Тұрсынова Г. Т.
Рыскелдиева Г.Д., 2012
© ҚазҰТУ, 2012

КІРІСПЕ

Тілден биік асқар жоқ,
тілден асқан байлық жоқ,
тілден терең теңіз жоқ.
Ғ. Мүсірепов

Елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, әлемдік білім кеңістігіне енуі – қашықтықтан оқыту жүйесіне мүмкіндік туғызып отыр. Осыған орай республикамызда орта, арнаулы, жоғары оқу орындарында оқытуды жаңа технологияға көшіру, модульді оқыту кең түрде қолдану жолға қойылды. Сондай-ақ, «Қазақ тілі» пәні бойынша барлық мамандықтағы сырттай оқитын студенттерге қашықтықтан білім беру жүйесі іске асырылуда.

Оқу құралы студенттерге күнделікті қоғамдық-әлеуметтік және тұрмыс-тіршілік қатынаста қолдануға қажет білім, білік, дағдыны меңгертуге бағытталған. Еліміздің түкпір-түкпірінде техника саласы бойынша маманданып жүрген өзге ұлт студенттерін қазақ тілі пәні бойынша білімдерін шыңдауға арналған. Оқулықта қазақ тілі бойынша теориялық мәліметтер, нұсқалық тапсырмалар, грамматика бойынша тірек сызбалар, оларды пысықтауға арналған тапсырмалар, білім тексеру тесттері жүйеленіп берілген.

Оқулықтың жалпы мақсаты – техникалық жоғары оқу орны студенттеріне мемлекеттік тілдің грамматикалық қырларын қашықтықтан меңгерту. Тілді қатысымдық тұрғыда меңгеру – олардың өздерінің сөздік қорын тұрмыс-тіршілікте, қоғамдық-әлеуметтік салада және оқу үрдісінде еркін пайдаланып, сауатты жаза білуінде көрініс береді.

Қашықтықтан оқу студенттен шығармашылық ізденістерді қажет етеді. Оқытудың өзі, нәтижеге бағытталған білім беру болғандықтан, оқулық мазмұнында оқыта үйретуге байланысты тапсырмалар, практикалық жаттығулар, тест сұрақтары берілген. Өзге ұлт студенттерінің ерекшелігін, қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, танымдық көзқарастарын кеңейтетін мәтіндер алынды.

Қашықтықтан оқыту үшін оқытудың жалпы дидактикалық бес әдісін қолдануға болады: *ақпараттық-іздену, репродуктивті, мәселелік мазмұндау, эвристикалық, зерттеу.* Оқу құралында осы әдістердің барлығына, соның ішінде деңгейлеп оқытуға негізделген коммуникативтік бағдарлап үйрету әдісіне құрылды. Бұл студенттің оқу және сөйлеу дағдыларын дамытуды мақсат етеді. Оқытудың бұл түрі – студенттен шығармашылық ізденістерді қажет етеді. Сондықтан танымдық бағыттағы тапсырмалар сырттай оқу бөліміндегі оқитын студенттердің дүниетанымдық көзқарастарын кеңейтуге, олардың мамандыққа деген қызығушылықтарын арттыруға бағытталған.

Фонетика

Дыбыс және әріп

Қазақ тілінде:

12 + ↓ *дауысты (дыбыс)* *Барлығы: 37 дыбыс бар*	**25** ↓ *дауыссыз (дыбыс)*	**3 +** ↓ *қосарлы* дыбыс ю = йу я = йа ё = йо *аю*(В)= *айу*(С) *аяқ*(С) =*айақ* (D) *ёлка*(D)= *йолка* 5 әріп пен дыбыс айырмасы бар сөздер	**2** ↓ *белгі, таңба, әріп* ъ–айыру, жуандық белгісі ь – жіңішкелік белгісі *табель* – 6 әріп, 5 дыбыс, *подъезд* – 7 әріп, 6 дыбыс бар, яғни әріп пен дыбыс айырмасы бар сөздер	**Барлығы: 42** әріп бар Орыс тілінде 33 әріп (ортақ) бар. Қазақ тіліне тән (тек қазақ тілінде бар) 9 әріп, дыбыс бар: дауысты: ә, ө, ұ, ү, і 5 дауыссыз ғ, ң, қ , h 4 33+9 =42

Сөйлеу тілінде дыбыстау мүшелері арқылы айтылып, естілетін тілдік құбылысты – **дыбыс** дейді. Дыбыс – сөздің ең кішкене бөлігі. Дыбысты айтады және естиді.

Дыбысты таңбалау үшін алынған белгіні – *әріп* дейді. Яғни, әріп – дыбыстың жазбаша таңбасы. Әріпті жазады және көреді.

Әріптердің рет-ретімен тізілген жиынын – *алфавит* дейді. Қазақ тілінің алфавиті 42 әріптен тұрады және олардың тізбектелген қатары мынадай: а, ә, б, в, г, ғ, д, е, е, ж, з, и, й, к, қ, л, м, н, ң, о, ө, п, р, с, т, у, ұ, ү, ф, х, Һ, ц, ч, ш, щ, ь, ы, і, ъ, э, ю, я.

Қазақ тіліндегі дыбыс саны – 37.

Қазақ тіліне тән әріптер (9): ә, ө, ү, ұ, і, қ, ғ, ң, Һ.

Дауысты дыбыстар

1. Дауысты дыбыстар (гласные звуки) **– *а, ә, е, о, ө, ұ, ү, ы, і, и, у;***

2. Жуан дауысты дыбыстар (твердые гласные звуки) – ***а, о, ұ, ы;*** 3. Жіңішке дауысты дыбыстар (мягкие гласные звуки) – ***ә, е, ө, ү, і.*** 4. Қазақ тіліне тән дауысты және дауыссыз дыбыстар (специфические гласные и согласные звуки казахского языка) – ***ә, ө, ұ, ү, і, ғ, қ, ң, һ.***

Тілдің қатысына қарай (По положению языка) – *жуан, жіңішке;* еріннің қатысына қарай (по участию губ) – *еріндік, езулік;* 3. Жақтың қатысына қарай (по степени раскрытия рта) – *ашық, қысаң* болып бөлінеді.

Дауыссыз дыбыстар

Қазақ тілінде дауыссыз дыбыстар үн мен салдырдың қатысына қарай (по участию голоса и шума) үш топқа бөлінеді: ***1. қатаң; 2. ұяң; 3.үнді;***

Салдырдан жасалған дауыссыз дыбыстарды ***қатаң дауыссыздар*** (глухие согласные) деп атайды.

1. ***Қатаң дауыссыздарға:*** *п, ф, к, қ, с, т, ш, щ, х, ц, ч* дыбыстары жатады.

Үн мен салдырдың қатысы арқылы жасалған дауыссыз дыбыстарды ***ұяң дауыссыздар*** деп атайды.

2***. Ұяң дауыссыздарға:*** *б, в, г, ғ, д, з, ж, һ* дыбыстары жатады.

Үн мен салдырдың қатысынан жасалып, бірақ салдырдан үн басым болатын дыбыстарды ***үнді дауыссыз*** (сонорные согласные) дыбыстар деп атайды.

3. ***Үнді дауыссыздарға:*** *р, л, й, у (тау), м, н, ң* дыбыстары жатады.

Қосымшалардың жазылуы

1. Соңғы буынында **э, ё** дыбыстары келетін орыс тілінен енген сөздерге қазақ тілі қосымшалары жіңішке жалғанады.

ё – актёр-лер, вертолёт-ке, вертолёт-і, гастролёр-лер, гравёр-і, дирижёр-дің.

э – дуэль-ге, дуэл-і, дуэт-ке, дуэт-і.

2. Орыс тілінен енген **әр тектес қатар келген дауыссызға** аяқталған сөздерге қосымша **ы, і** ***дәнекер*** дыбысы арқылы жалғанады.

нд – фо**нд** +***ы*** +ға, фо**нд** + ***ы*** + ны, фо**нд** + ***ы*** + сы

нз – це**нз** + ***і*** + ге, це**нз** + ***і*** +сі

нк – та**нк** + ***і*** + ге, та**нк** + і + лер, фра**нк** + ***і*** + сі

нг – мити**нг** + ***і*** + де, мити**нг** + ***і*** + сі, шла**нг** + ***і*** + ні, шла**нг** + ***і*** + мен

мб – ро**мб** + ***ы*** + сы, я**мб** + ***ы*** + ны

мт – экспро**мт** + ***ы*** + ны

кт – диале**кт** + **і** + ге, объе**кт** + ***і*** + ге, объе**кт** + ***і*** + сі, фа**кт** + ***і*** + сі, фа**кт** + ***і*** + лер

ск – кио**ск** + ***і*** + ге, кио**ск** + ***і*** + ден, кио**ск** + ***і*** + сі

вт – фармаце**вт** + ***і*** + ге

фт – ли**фт** + ***і*** + мен, ли**фт** + ***і*** + де

пт – рецеп**т** + ***і*** + нің, рецеп**т** + ***і*** + ге, манускри**пт** + ***і*** + ге

3. Қатар келген әр тектес дауыссыз дыбыстар тіркесінің **қалған түрлеріне** қосымша буын үндестігі бойынша **тікелей** жалғанады.

нс – фина**нс** + **қа**, фина**нс** + **ы**, ава**нс** + **ы** (авансысы), бала**нс** + **тың**, бала**нс** + **ы**

нт – департаме**нт** + **ке**, департаме**нт** + **і**, дикта**нт** + **қа**, дикта**нт** + **ы**, цеме**нт** + **ке**

рс – ку**рс** + қа, ку**рс** + ы, ресу**рс** + тар, ресу**рс** + ы

рт – спо**рт** + қа, спо**рт** + ы

рш – фа**рш** + ты, фа**рш** + ы

рд – акко**рд** + **қа**, акко**рд** + **ы**

рм – хлорофо**рм** + **ға**, хлорофо**рм** + **ы**,

фр – ци**фр** + **ға**, ци**фр** + **ы** (цифрысы емес)

тр – арби**тр** + **ге**, арби**тр** + **і**, ме**тр** + **де**, ме**тр** + **і**, ротмис**тр** + ге

кс – бо**кс** + **ке**, бо**кс** + **і**, бифште**кс** + **тің**, бифште**кс** + **і**

4. **Қатар келген бірдей дауыссыз дыбыстарға** аяқталған сөздерге қосымша жалғанғанда түбірдегі соңғы дауыссыз (жалпы есімдерде) түсіріліп жазылады:

А) **Сс** – кла**сс** – класқа, класы, кросс – кросс + ты, крос + ы
Лл – мета**лл** – метал + ды, метал + ы
Мм – гра**мм** – грам + ға, грам + ы
Тт – киловат**т** – киловат + қа, киловат + ы
Пп – гри**пп** – грип + тің, грип + і
Кк – эхиноко**кк** – эхинокок + қа, эхиноког + ы

Ә) жалқы есімдерде түсірілмейді
Сс – Кузба**сс** – Кузбасс + қа, Кузбасс + тан
Покра**сс**қа, Лакснее**сс**ке, Донба**сс**қа
Лл – Кири**лл** – Кирилл + ге, Кирилл + мен
Мм – Гри**мм** – Гримм + ді, Гримм + ге,
Грим+мен (Гримммен емес)
Пп – Фили**пп** – Филипп + ке , Филип + пен (Филипппен емес)

5. ст, сть, зд дыбыстарына біткен орыс тілінен енген сөздерге қазақ тілінің қосымшалары жалғанғанда, соңғы дауыссыз дыбысы түсіріліп жазылады.

ст – тек**ст** – тек**с** + пен, тек**с** + і
сть – ведомо**сть** – ведомо**с** + ты, ведомо**с** + ы
зд – съе**зд** – съе**з** + ге, съе**з** + і, пое**зд** – пое**з** + бен, поез + бен

6. **кль, брь, ль** дыбыстарына аяқталған сөздерге қосымша **жіңішке** жалғанады.

Қосымша дауыссыздан басталса, жіңішкелік белгісі түспей жазылады:

Бино**кль** – бино**кль**дер, бино**кль**дің
Сентя**брь** – сентя**брь**де, сентя**брь**дің
Ру**ль** – ру**ль**ге, ру**ль**дің
Табе**ль** – табе**ль**ге, табе**ль**дің

Қосымша дауыстыдан басталса, жіңішкелік белгісі түсіріліп жазылады.

Бино**кль** – бино**кл**ім, бино**кл**ін
Сентя**брь** – сентя**бр**і, сентя**бр**інде
Ру**ль** – ру**л**ін, ру**л**іне
Табе**ль** – табе**л**ін, табе**л**іне

7. ь (жіңішкелік белгісі) дыбыс қатарына жатпайды, тек қана **әріп, таңба**. Қазақ тілінде орыс тілінен енген сөздерде ғана жазылады. Мысалы: фильм, аль-бом, се-кре-тарь, роль, мораль, ко-ра-бль, сле-сарь.

Жіңішелік белгісі (ь) дауыссыз дыбыс пен дауыстыны ажыратып, көбінесе дауыссыз (орыс тілінде) дыбыстың жіңішкелігін көрсетеді. Мысалы: фильм + ге, альбом + ды, секретарь + ға, мораль + дық. Орыс тілінде сөздердің жіңішке айтылуын дауыссыз дыбыстар белгілейді, ал қазақ сөздерінің жуан-жіңішке айтылуы дауыстылардың жуан-жіңішкелігіне байланысты.

8. ъ (жуандық, айыру белгісі) дауыссыз бен дауысты дыбысты ажырату үшін қолданылады. Мысалы: разъ-езд, подъезд, съезд.

Үндестік заңы

Сингармонизм – гректін Syn – «бірге» және harmoni – «байланысу, үндесу» деген мағынаны білдіретін сөздері бойынша жасалған термин.

Басқа түркі тілдері сияқты қазақ тілінің дыбыстары да сөз ішінде, сөз бен қосымшаның, сөз бен сөздің арасында бірімен-бірі үндесіп, біріне-бірі жасалуы, айтылуы жағынан үйлесіп отырады. Мысалы: *қыз - дар, дүкен – дер, қала-да, т.б.*

Сөз ішіндегі сөз бен қосымша, сөз бен сөз арасындағы дыбыстардың бірімен-бірі ұқсауын – ***үндестік заңы*** деп атаймыз.

Үндестік заңы екі түрлі болады: *а) буын үндестігі; ә) дыбыс үндестігі.*

Буын

Сөздегі бар дауыстының немесе дауысты мен дауыссыздардың дауыс толқынымен бөлшектеніп айтылатын тобын **буын** дейміз. Сөз ішінде қанша дауысты болса, сонша буын болады.

Слог – это гласный звук или сочетание гласного звука с одним или несколькими согласными звуками, произносимые одним выдыхательным толчком. В казахском языке существует три вида слогов: 1. ***ашық буын (открытый слог); 2. тұйық буын (полузакрытый слог); 3. бітеу буын (закрытый слог).***

Ашық буын

Слог, состоящий только из одной гласной фонемы или начинающийся с согласного и оканчивающийся на гласный, называется открытым. Мысал: *а-па, жа-са, жү-рекі, ай-на.*

Тұйық буын

Слог, который начинается с гласного и оканчивается на согласный, называется полузакрытым. Мысал:*ал, ас, ек, ел,ас-пан.*

Бітеу буын

Слог, начинающийся с согласного и оканчивающийся на согласный, называется закрытым. Мысал: *кітап-тар, кеп-тер, бар, жұрт, қал, жел, сел.*

Түрлері (Виды)	**Мысалдар (Примеры)**	
1.Ашық буын (Открытый слог)	Бір дыбысты (Однофонемный)	Екі дыбысты (Двухфонемный)
	а-та, ә-ке, і-ні. М.: Е, солай ма? а-на, ә-же, і-ні	Са-ла, жа-ңа, та-за, ба-ға
2.Тұйық буын (Полузакрытый слог)	Екі дыбысты (Двухфонемный)	Үш дыбысты (Трехфонемный)
	үн, өт, ен, іс, ұл, ал	ерт, ұрт
3. Бітеу буын (Закрытый слог)	Үш дыбысты (Трехфонемный)	Төрт дыбысты (Четырехфонемный)
	қас, дос, піл, сым, күл, құс	жорт, жалт

Дауыссыз дыбыстардың үндесуі, дыбыс үндестігі

В казахском языке существует фонетическое явление – ассимиляция.

Если сингармонизм считается гармонией гласных, то ассимиляция является созвучием согласных.

Различаются два вида ассимиляции:

Ілгерінді ықпал (прогрессивная ассимиляция).

Кейінді ықпал (регрессивная ассимиляция).

Ілгерінді ықпал

Наиболее распространенные виды прогрессивной ассимиляции:

1. Если корень оканчивается на звонкий согласный (суффиксы или окончания), следующие за корнем аффиксы начинаются со звонкого согласного: *сөз-дік, қыз-дар.*

2. Если корень слова оканчивается на глухой согласный или на звонкие согласные, следующие за корнем аффиксы тоже начинаются с глухого согласного: *орындық-тар, кітап-тар, завод-тар, штаб-тар.*

3. Если корень слова оканчивается на гласный или сонорный, то присоединяемые к нему окончания начинаются со звонкого или сонорного согласного: *бала-лар, кім-дер, терезе-лер, қалам-дар, еден-дер.*

Такое влияние последующего согласного предыдущему звуку на слоговой границе называется прогрессивной ассимиляцией.

4. Если корень слова оканчивается на ***ш***, а присоединяемый к нему аффикс начинается со звука ***с***, то последний под влиянием первого в произношении переходит на ***ш***, но пишут согласно орфографическим нормам. ***Жазылуы*** (на письме): шаш+са, аш+са, іш+сін, ұш+сын; ***айтылуы*** (в произношении): шаш+ша, аш+ша, іш+шін, ұш+шын.

5. Если корень оканчивается на гласный, звонкий или сонорный, а присоединяемый к нему аффикс начинается с глухого ***к, қ,*** то они произносятся как звонкие ***г, ғ.***

Бота+көз = Бота+гөз жаз келді = жаз гелді
Меңді+құл = Меңді+ғұл қара қой = қара ғой
Талды+қорған = Талды+ғорған ала кел = ала гел

Түбір мен қосымшаның немесе сөздердің аралығындағы көршілес дыбыстардың алдыңғысының кейінгі дыбысқа әсер етіп, өзіне ұқсатуын ***ілгеріндіықпал*** дейміз.

Воздействие предшествующего звука на последующий, которое имеет место как в пределах одного слова, так и между отдельными, соседними друг с другом словами, называется прогрессивной ассимиляцией.

Кейінді ықпал

А в регрессивной ассимиляции звук влияет на предыдущий звук, в таких случаях:

1. Конечные глухие согласные корня (к, қ, п) переходят в звонкие (г, ғ, б), если присоединяемый к ним аффикс начинается с гласного: доп – добы, оқулық – оқулығы, білезік – білезігі.

2. Конечный (н) корня в положении (б, п) произносится как (м): дүйсенбі (дүйсембі), сейсенбі (сейсембі), сәрсенбі (сәрсембі), бейсенбі (бейсембі), сенбі (сембі), жексенбі (жексембі).

Фонетика тарауына қатысты тапсырмалар

І нұсқа

1-**тапсырма.** Төмендегі дыбыстардың тіркесінен сөз жасауға бола ма?

Болмаса, себебі не?

1) ү, м, н;
2) п, б, у;
3) ж, д, а;
4) ә, ғ, ә;

2-тапсырма. Құрамында төмендегідей әріптер қатар келген сөздерді жазыңыздар.

а + й + ы – қайық,
е + й + і – мейіз,
ұ + й + ы – тұйық,
ү + й + і – үйір

3-тапсырма. Құрамындағы барлық сөзі бірдей дыбыстан басталатын мақал-мәтелді тауып жазыңыздар.

4-тапсырма. Сөздері бірыңғай дауыстыдан не бірыңғай дауыссыздан басталатын 1-2 шумақ өлең жазыңыздар.

5-тапсырма. Төмендегі берілген дауысты дыбыстардың бөлінулерінің тұс-тұсына тиісті дауысты дыбыстарды топтап жазып, олардың бұлай бөліну себептерін айтыңыздар.

Жуан дауыстылар:
Жіңішке дауыстылар:
Ашық дауыстылар:
Қысаң дауыстылар:
Еріндік дауыстылар:
Езулік дауыстылар:

6-тапсырма. Қос сөздердің екінші сыңарының басқы буындарында «ә» әрпі бар төрт сөйлем жазыңыздар.

7-тапсырма. Көп нүктенің орнына «а», «ә» әріптерінің тиістісін қойып жазыңыздар.

У...ли, күм...н, с...нді, д...реже, г...зет, з...улім, Күл...нда, с...рсенбі, к...бинет, Сәбир..., к...лендарь, сір..., С...уле, дүд...м...л.

8-тапсырма. Көп нүктенің орнына «ы», «і», «ұ», «ү» әріптерін қойып жазыңыздар.

Болат ...йге бір кір...п, б...р ш...ғады. Торғайлар М...ратқа ...йреніп алып, одан ...рікпейтін болды.

9-тапсырма. Е дыбысынан басталатын бірнеше жер-су аттарын тауып жазыңыздар.

10-тапсырма. Дауысты дыбыстардан басталатын ұлттық спорт ойындарын жазыңыздар.

II нұсқа

1-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті дыбыстарды қойып жазыңыздар.

Б...г...н мұғал...м, үлк...н қ...ғ...з, әк...ліп, іл...п қойд...

2-тапсырма. Төменде берілген дауыссыз дыбыстардың бөлінулерінің тұс-тұсына тиісті дауыссыз дыбыстарды топтап жазып, бөліну себептерін түсіндіріңіздер.

Ұяң дауыссыздар:

Қатаң дауыссыздар:

3-тапсырма. Г дыбысына біткен сөздер ойлап жазып, оларға барыс септігі жалғауын жалғап жазыңыздар.

4-тапсырма. «У» әрпі қандай сөздерде дауысты, дауыссыз екенін көрсетіңіздер.

Уақыт, ауа, бауыр, қауын, ақ, тау, сауық.

5-тапсырма. Төмендегі сөздер мен сөз тіркестеріндегі көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойып, сөздердің дұрыс айтылу, дұрыс жазылу заңдылықтарын аңғарыңыздар..

Сә... бай. Сәрсе...бі. Кө... адам. Әлде...ашан. Көз...арас. Күміс...ай. Жа...у. Жа...бота. Қорқақ... алма. Қағаз ... ерек.

6-тапсырма. Қатаңнан басталып, қатаңға аяқталған үш дыбыстан тұратын бірнеше сөз тауып жазыңыздар.

7-тапсырма. Ұяң дауыссызға аяқталатын бірнеше сөз тауып жазыңыздар.

8-тапсырма. Тек к дыбысынан басталып, осы дыбысқа аяқталған 10 сөз жазыңыздар.

9-тапсырма. Қатаң дыбыстардан басталатын қазақтың ұлттық киімдерін теріп жазыңыздар.

10-тапсырма. Сөйлемнен дауыссыз дыбыстарды тауып, астын сызыңыздар..

Адам ата-анадан туғанда, есті болмайды.

III нұсқа

1-тапсырма. Сөйлемнен қатаң дыбыстан басталатын сөздерді теріп жазыңыздар.

Алып өндіріс орындарында қыруар жұмыс басталды. Сала мамандары қызу қарқынмен таласа жұмысқа кірісті.

2-тапсырма. Құрамында үнді дауыссыздар кездесетін сөздерді тауып, астын сызыңыздар.

Апорт алмасының өзіндік тарихы бар.

3-тапсырма. Дауыссыздарға аяқталған сөздерді теріп жазыңыздар.

Күн күркіреді. Күллі өсімдікті көңілдерін сәуірдің жаңбыры жауып тұр.

4-тапсырма. Жалғау жалғап, қалай жалғанатынын түсіндіріңіздер.

Жәмила. Күләш. Молдабек. Күміс.

5-тапсырма. «Ю», «я» әріптерінің алдынан «ы» әрпі жазылатын сөздерге мысал келтіріңіздер.

6-тапсырма. Берілген сөз тіркестерін пайдаланып, ондағы көп нүктенің орнына «й», «и», «ый» әріптерінің тиістісін жазып, тіркестерді қатыстырып, сөйлем құрастырыңыздар.

Т...істі, с...ымды зат, сұлу таб...ғат, сынық, мү...із, б...ік жартас, с...лық

7-тапсырма. Төмендегі [ы], [і] дыбыстарына біткен бұйрық райлы етістіктерге тұйық етістіктің «у» жұрнағын жалғап, ондағы «ы», «і» әріптерінің түсіп қалу себептерін анықтаңыздар.

Оқы, жібі, суы, телі, тасы, жоры, кемі, қоры.

8-тапсырма. «Жалғыз» сөзіне фонетикалық талдау жасаңыздар.

9-тапсырма. Сөздерге төмендегі тиісті қосымшаны жалғап жазыңыздар.

Инженер.., жұлдыз.., рақ.., өнер.., дүние.., сән.., айла.., арба.., кітап.., бала...

-мен, -бен, -пен, -паз, -қор, -қой, -кер, -кеш, -хана, -нікі.

10-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қосымшаны қойып , *«Адам»* сөзіне фонетикалық талдау жасаңыздар.

Бұл құрлысшылар... мекені. Іңір түсе екі адам осы қос алды... ат басын тіреді.

IV нұсқа

1-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қосымшаны қойып, буынға бөліп жазыңыздар.

Екеуінің де иықтары... асынған мылтықтары... бар.

2-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойып, буынға бөліп жазып, қандай буын екендігін көрсетіңіздер.

А...қ, қо...н, сал...т, параш...т, раз...езд, фестивал.., рол...

3-тапсырма. Жуан қосымшалы сөзді бір бөлек, жіңішке қосымшалы сөзді бір бөлек теріп жазыңыздар.

Бұл балық тоспа, баяу ағатын суларда тіршілік етеді. Балықтар жекпе-жекке шыққанда, түсі құбылып, бояуы жарқырап, айқындала, әдемілене түседі.

4-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қосымшаны жалғап, оның қандай буынның түрі екенін көрсетіңіздер.

Гутковский.., Капустин.., Ганцевский.., кейде Гасфорт... үй...інде өткізілетін кештер... Шоқан... қатыспайтыны сирек бол...

5-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қосымшаны жалғап, оның қандай буынның түрі екенін көрсетіңіздер.

Сонда жұрт... қызықтыратыны: білім... көптігі, тарихты, әдебиет.., көркем өнерді жақсы көретін.., әзіл-оспақ... жүйріктігі, сөз... алғырлығы, әйел...дің тіл... таба білуі, әңгімелер... қызықтығы.

6-тапсырма. Төмендегі сөздерден сөйлем құрастырып жазыңыздар**.**

Мамандық, қашықтық, оқы, сала, кәсіп.

7-тапсырма. Төмендегі сөздердің мағыналарын анықтап, олардың құрамын, үндесу заңдылығы мен жазылу емлесін түсіндіріңіздер.

Бозғылт. Иманды. Еріншек. Атамекен. Алым. Шабыс.

8-тапсырма. Төмендегі сөз тіркестерінің жазылуын, айтылуын анықтап, олардың араларындағы дыбыс үндестігін түсіндіріңіздер.

Қорқақ болма. Көріп бер. Қара қошқыл. Таңқалдым. Көмекке кел.

9-тапсырма. «Наурыз» тақырыбына ойтолғау жазып, үндестік заңына мысал келтіріңіздер.

10-тапсырма. Көп нүктенің орнына *-хана, -нікі, -дікі, -тікі, -кер, -кеш, -паз, -ғой, -қой* жұрнақтарын қойып, олардың үндестік заңына бағынбайтын себебін айтыңыздар.

Омар.., жұмыс.., Асхат.., Аян.., сән.., ақыл.., айла.., білім.., шай.., мейман.., зиян...

V нұсқа

1-тапсырма. Буын үндестігіне бағынбай жалғанған қосымшалары бар сөздердің астын сызыңыздар.

Шын, бүгін Ақшоқыға өздерінің соңғы өнер, табыстарын асығып әкелген өнерпаздар аз емес.

2-тапсырма. Буын үндестігінің заңына бағынбай жалғанған қосымшалары бар сөздердің астын сызыңыздар.

Ол жаңағыдай жайларда өте намыскер, басынан сөз асыра алмайды.

3-тапсырма. Араб, парсы тілдерінен қазақ тілінің үндестік заңына бағынып енген сөздерді тауып жазыңыздар.

4-тапсырма. Сөздердегі дыбыс үндестігінің қай ықпал екенін түсіндіріңіздер.

Көктөбе. Жақыпбек. Орағыта келіп. Үйге кел. Өнеркәсіп. Әлдекімдерден.

5-тапсырма. Өлеңнен сөз аралығындағы дыбыс үндестігін анықтап, қандай ықпалға жататынын айтыңыздар.

Қан сонарда бүркітші шығады аңға,
Тастан түлкі табылар аңдығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас бір ғанибет,
Ыңғайлы, ықшам киім аңшы адамға.
Сылаң етіп жолықса қайтқан ізі,

Сағадан сылпың қағып із шалғанда.

6-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойып көшіріп, сол сөздегі ықпал түрін айтыңыздар.

Жексе...бі күндері киноға барып тұрамыз. Бөлмеде шам сө...беді. Өтірікке на...ба, шындықты сүйе біл. Ат өнері білі...бес, бәйгеге түсіп жарыспай.

7-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойып, сол сөздегі кейінді ықпалды айтыңыздар.

Жел құлпырып ашы...ған,
Тұндырып шал құла...ын.
Ұшыратын басынан,
Жұлып кейде тыма...ын.

8-тапсырма. Сөз тіркестері араларындағы ықпал тигізіп тұрған дыбыстарды табыңыздар.

Жазғытұрым сортаңдардың желектеріне қызғыш ұя салады. Бұл ала шапанды айдарлы құстар ала жаздай алқапты алыстан қорғап, қиқу салып, басына көтеріп жүреді.

9-тапсырма. Мына жұрнақтарды қандай сөздерге жалғай аласыздар?

-нікі-	-қор-
-дікі-	-паз-
-тар-	-хана-
-дар-	-кес-
-гер-	-қой-
-кер-	

10-тапсырма. Төмендегі сөздердің тұсына олардың орфографиялық нормасын сақтап жазыңыздар.

жам бағу –
қағ алды –
саптаяқ –
сарауыз –
сегіз ғанат –
түйгіссе –
тайақ –
жапан дүз –

Морфология

Көптік жалғаулары

«Флексия» – сөздің мағынасын өзгерте алмайтын, көмекші мағына беретін көмекші морфема болып саналады. ***Морфема дегеніміз*** – гректің ***форма*** деген сөзінен алынған термин. ***Флексия*** – сөйлемдегі сөздердің өзара синтаксистік қатынасын білдіреді, екінші сөзбен айтқанда жалғаулар – сөз бен сөзді байланыстыратын постфикстер. Флексия сөздердің формасын өзгертіп, оған грамматикалық мағына үстейді. Лингвистикада жалғауды «флексия» дейді. (Ә.Хасенов)

Сөзге грамматикалық мағына үстейтін сөз бен сөзді байланыстыратын қосымшаны – ***жалғау*** дейміз. Қазақ тілінде ***септік, көптік, тәуелдік, жіктік*** жалғаулары (флексия) бар.

Көптік жалғау сөзге көптік мағына береді. Көптік категориясы тілімізде ***үш түрлі жолмен*** беріледі: 1. ***Лексикалық тәсіл*** – көптік ұғымды жеке сөздің тікелей өз лексикалық мағынасы арқылы білдіреді (*ұн, жүн,сүт, мақта, шөп, су, құм, тұз, қымыз, шұбат, т.б.)*. 2. ***Синтаксистік тәсіл*** – көптік мағынаны сөз тіркестері арқылы білдіреді *(оншақты жігіт, мыңдаған кітап, үш қыз, сегіз кісі, мыңдаған кітап, қыруар еңбек)*. 3. ***Морфологиялық тәсілде*** – көптік ұғымдар жеке сөзге тиісті қосымшалардың қосылуы арқылы жасалады *(- лар, - лер, - дар, -дер, - тар, -тер)*, көптік жалғаулары сөзге жалғанып көптік мағына тудырады *(оқушы + лар, терезе + лер, есік + тер, құс + тар, қала + лар, қаз + дар, әйел + дер, орындық + тар)*.

Жіктік жалғаулары

Жіктік жалғауы – қимыл иесінің кім екенін білдіру үшін қолданылатын қосымша. Ол басқа қосымшалар сияқты сөз бен сөзді байланыстырып, қарым-қатынасқа келтіріп тұрады. Жіктік жалғауы жалғанған сөз үнемі баяндауыш қызметінде жұмсалып, бастауышпен жақтық, шақтық жағынан қиыса байланысады.

Сөздерге жіктік жалғауы жалғануын – сөздің жіктелуі дейміз.

Егер сөздің соңғы дыбысы дауыстыға және үнді ***л, р, й, у*** дыбыстарына аяқталса, онда ***-мын, -мін*** (жекеше), ***-мыз, -міз*** (көпше) жалғаулары жалғанады.

Мысалы: *Мен Алтынай-мын, Абзал-мын, отыр-мын, сау-мын, ана-мын.*

Егер сөздің соңғы дыбысы ***б, в, г, д*** дыбыстарынан басқа ұяң дыбыстарға аяқталса, онда ***-бын, -бін*** (жекеше), ***-быз, -біз*** (көпше) жалғанады.

Мысалы: *Мен сарбаз-бын. Әзиз-бін. Біз егіз-біз. Біз мәз-біз.*

Егер сөздің соңғы дыбысы қатаң дауыссыздарға және ***б, в, г, д*** ұяң дыбыстарына бітсе, онда ***-пын, -пін*** (жекеше), ***-пыз, -піз*** (көпше) жалғанады.

Мысалы: *Мен қонақ-пын, филолог-пын.*

Көптік мағынаны білдіру үшін ***-сың, -сің*** және ***-сыз, -сіз*** жіктік жалғауларынан кейін көптік жалғаулары жалғанады.

Мысалы: *Сендер жігітсің-дер.*

Сөздің соңғы дыбысы жекеше II жақта қандай дыбысқа аяқталса да, ***-сың, -сің, -сыз, -сіз, -сыңдар, -сіңдер*** жалғаулары жалғанады. М.: *инженерсің, мұнайшысың, ұшқышсың.* III жақта жіктік жалғауы болмайды. М.: *Ол отыр, ол студент, олар оқушы.*

Септік жалғаулары

Септік жалғаулары арқылы есімдер сөйлемдегі етістіктермен де, шылау сөздермен де, өз-өздерімен де жалғасып, әр алуан қарым-қатынасқа түседі. Сөйлемдегі сөздерді бір-бірімен жалғастырып, септестіріп тұратын қосымшаларды – **септік жалғаулары** дейміз.

Қазақ тілінде 7 септік бар. Септік жалғаулары – зат есімдердің мағыналарын түрлендіріп, оларды басқа сөздермен байланыстыратын қосымшалар.

Септік жалғаулары		
Атаулары	Сұраулары	Жалғаулары
Атау (имен. падеж)	кім? (кто?), не? (что?)	
Ілік (родит. падеж)	кімнің? ненің? (чей? чья? чье? кого? чего?)	-ның, -нің, -дың, -дің, -тың, -тің
Барыс (дательно-направительный падеж)	кімге? неге? қайда? (кому? чему, зачем? куда?)	-ға, -ге, -қа, -ке, -а, -е, -на, -не
Табыс (винит. падеж)	кімді? нені? (кого? что?)	-ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті, -н
Жатыс (местный падеж)	кімде? неде? қайда? қашан? (у кого? на чем? где? когда?)	-да, -де, -та, -те, -нда, -нде
Шағыс (исходный падеж)	кімнен? неден? қайдан? (от кого? от чего? откуда?)	-нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен
Көмектес (твор.-соед. падеж)	кіммен? немен? қалай? (с кем? с чем? как?)	-мен (менен), -бен (бенен), -пен (пенен)

Тәуелдік категориясы

Бұл грамматикалық категория орыс тілінде жоқ, тәуелдік мағына негізінен тәуелдік есімдігі арқылы беріледі: *моя книга, твой дом.*

Заттың бір адамға, көп адамға меншіктілігін білдіретін тілдің арнайы грамматикалық тәуелдік категориясы бар.

Тәуелдік категориясының мағынасы, жұрнақ және тәуелдік жалғаулары арқылы беріледі:

1. Тәуелдік мағына ***-нікі, -дікі, -тікі*** жұрнақтар арқылы беріледі, жұрнақ меншікті заттың иесін білдіретін сөзге жалғанады М.: *шеге менікі, қуыршақ сенік,і т.б.*

2. Тәуелдік мағына тәуелдік жалғаулары арқылы беріледі. Тәуелдік жалғауы 3-жақта, анайы, сыпайы түрде, жекеше, көпш түрде қолданады.

Тәуелдік жалғау бір заттың екінші бір затқа немесе біреуге (адамға) тәуелді, меншікті екенін білдіреді. Тәуелденетін сөз үш жақтың біріне тәуелдене, меншіктене айтылады. Тәуелдік жалғау өзі жалғанған сөзді ілік септік жалғаулы сөзбен байланыстырып тұрады.

Меншіктік форма (тәуелдену ұғымын) тудыратын ***- нікі, -дікі, - тікі*** жұрнақтары ілік септігінің ***-ның, -нің, -дың, - дің, - тың, - тің*** жалғауларының және ***- қы, -кі, -ғы, -гі*** жұрнақтарының бірігуінен пайда болған. Тәуелдік жұрнақтардың басқа жұрнақтардан ерекшелігі – жуан формасы болмайды. Мысалы: ***ме-нікі, се-нікі, сендер-дікі, олар-дікі, кі-тапхана-нікі т.б.***

Притяжательная форма образуется путем присоединения к именным основам суффиксов: ***- нікі, -дікі, -тікі.*** Суффиксы притяжательной формы в отличие от других суффиксов не имеют твердого варианта.

Тәуелдік екі түрлі болады:

1. Оңаша тәуелдену; 2. Ортақ тәуелдену.

1. Бір не көп заттың жеке адамға меншіктелуі – **оңаша тәуелдену** деп аталады: Менің кітабым, менің кітаптарым, оның қобызы, оның қобыздары.

2. Бір не көп заттың көп адамға меншіктелуі **ортақ тәуелдену** деп аталады: Біздің үйіміз, біздің мүліктеріміз, олардың саяжайлары.

Зат есім

Зат есім – заттың, ұғымның, құбылыстың атын білдіретін сөз табы. Сұрақтары: кім? не? кімдер? нелер?

Зат есім тұлғасына қарай 2-ге бөлінеді:

Негізгі зат есім – бөлшектеуге келмейтін түбір зат есім. Мысалы: ел, от, жер.

Туынды зат есім – зат есімге және басқа да сөз таптарынан жұрнақ арқылы жасалған зат есім. Мысалы, балалық, айтыс, қойшы, жерлес.

Зат есім құрамына қарай 2-ге бөлінеді:

Дара зат есім – бір ғана түбірден тұрады. Мысалы, ас, апа, жент.

Күрделі зат есім – кемінде екі сөзден тұрады. Мысалы, тамыр-таныс, күнбағыс.

Зат есім жалпылай және жекелей атауына қарай 2-ге бөлінеді:

Жалпы есім – біртектес заттардың жалпы атауы. Мысалы, адам, дала, үй.

Жалқы есім – біртектес заттардың өз ішіндегі жекелеген атауы. Құрманғазы, Ақсу, Алматы.

Зат есім мағынасына қарай 2-ге бөлінеді:

Деректі зат есім – көзбен көріп, қолмен ұстауға болатын зат пен құбылыстың атауы. Мысалы, ағаш, қалам, су, сия.

Дерексіз зат есім – оймен, ақылмен сезіп білетін ұғымдардың атауы. Мысалы, үміт, шындық, қасірет.

Сын есім

Сын есім дегеніміз – заттың сын-сипатын, сапасын, түр-түсін, мөлшерін, көлемін білдіретін сөз табы.

Имя прилагательное – это часть речи, которое обозначает признаки, качества, свойства, цвет, объем, форму предмета.

Сын есім қандай? (какой?), қай? (который?) деген сұрақтарға жауап береді.

Сын есім мағынасына қарай (по значению) 2-ге бөлінеді:

Қатыстық сын есімдер (относительные прилагательные).

Сапалық сын есімдер (качественные прилагательные).

Қатыстық сын есімдер – бір зат пен екінші заттың қатысын, байланысын білдіреді.

Қатыстық сын есім – выражает признаки, приписываемые предметам, отношение одного предмета к другому по принадлежности, местонахождению, времени и т.д.

Мысалы: *шөпті жер* – шөп мол шығатын жер, *түнгі жел* – түнде соғып тұратын жел, *қысқы сессия* – қысқы уақытта өткізілетін сессия, *жазғы демалыс* – жазда болатын демалыс күні, *таулы алқап*

– тауы көп жер, *тұзды тамақ* – тұзы көп салынған тамақ, *ақшалы адам* – ақшасы көп адам, *түскі ас* – түс кезінде ішілетін ас, *қысқы аяз* – қыс мезгілінде болатын аязды күндер, т.б.

Қатыстық сын есімдер сөздің түбіріне төмендегі жұрнақтардың жалғануы арқылы жасалады:

1. ***-лы, -лі, -ды, -ді, -ты, ті*** – бір заттың екінші затқа қатысын көрсетеді (указывает на отношение одного предмета к другому). М.: *Әдеп+ті қыз екен.*

2. ***-дай, -дей, -тай, -тей*** – бір заттың екінші затқа қатысты сапасын көрсетеді (указывает на качество предмета относительно другого предмета). М.: *кісі+дей, сүт+тей, ине+дей.*

3. ***-лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік*** – қоғамға, саясатқа, өнерге қатысын көрсетеді (указывает на отношение к обществу, к искусству, к политике). Мысалы: *орта+лық, қоғам+дық, жолдас+тық.*

4. ***-сыз, -сіз*** – болымсыз сын есімдер (отрицательные прилагательные). М: *білім+сіз, ақыл+сыз, су+сыз..*

5. ***-қы, -кі, -ғы, -гі*** – мезгіл, уақыт және кеңістікке қатысты сын есімдер (отношения времени и пространства). М.: *төр+гі үй, жа+зғы жауын.*

Сапалық сын есімдер

Сапалық сын есімдер заттың түсін, түрін, көлемін, аумағын, салмағын, сипаты мен сапасын, дәмін, көлемін, т.б. білдіреді.

Сапалық (качественные) сын есімдер обозначают качество, свойство, цвет, объем, величину, характер, вкус, форму предмета и т.д.

Түрлері (Типы)	**Мысалдар (Примеры)**
а) түрі мен түсі (качество, признак цвета)	а) ақ – белый, қызыл – красный, сары – желтый, күлгін – фиалетивый жасыл – зеленый, көк – синий, сұр – серый, көгілдір – голубой, күрең – бордовый.

Түрлері (Типы)	**Мысалдар (Примеры)**
ә) сын-сипаты (характер и свойство)	ә) жақсы – хороший, сұлу – красивый, жалқау – ленивый, жуас – тихий, смирный, әлсіз – слабый, қатты – твердый, семіз – жирный, арық – худой.
б) көлемі мен аумағы (объем, величина, размер)	б) үлкен – большой, кең – широкий, тар – узкий, биік – высокий, жуан – толстый, жіңішке – тонкий, кішкене – маленький, аласа – низкий.
в) дәмі мен иісі (вкус)	в) ащы – горький, тұщы – пресный, тәтті – сладкий, дәмді – вкусный, қышқыл – кислый, тұзды – соленый.
г) пішіні, түрі, формасы (форма)	г) қырлы – граненый, түзу – прямой, қисық – кривой, дөңгелек – овальный, круглый, сопақ – продолговатый, жұмыр – шарообразный, жалпақ – плоский.

Сын есімнің шырайлары

Жай шырай

Жай шырай формасы шырайлардың басқа түрлерін мағына жағынан да, форма жағынан да салғастыратын негізгі форма болып саналады.

Мысалы: *жеміс, сары, жасыл.*

Салыстырмалы шырай

Салыстырмалы шырай дегеніміз – бір заттың сынына екінші бір заттың сынын салыстырып, сол салыстырылатын түстердің не олардың белгілерінің бір-бірінен сәл артық екенін білдіретін шырайдың түрі.

Салыстырмалы шырай тудыратын жұрнақтар:

1. -рақ, -рек, -ырақ, -ірек: *биігірек, аласарақ.*

2. -лау, -леу, -дау, -деу, -тау, -теу: *жалқаулау.*

3. -қыл, -ғыл, -қылт, -ғылт, -тым, -шыл, -шіл, -қай, -аң: *бозғыл, сұрғылт, көкшіл, қоңырқай, ақшыл.*

Күшейтпелі шырай

Күшейтпелі шырай дегеніміз – заттың бастапқы сындық сапасын күшейте түсетін шырай. Мысалы: жап-жасыл, әп-әдемі, ұп-ұзын, қып-қызыл.

Асырмалы шырай

Асырмалы шырай – заттың сынын асыра көтеріп, не тұқырта төмендетіп көрсетеді. Бұл шырай сын есімнің алдынан келіп, күшейткіш демеуліктердің тіркесуі арқылы жасалады. Мысалы: тіпті аласа, орасан зор, тым кішкене, өте жақсы, аса үлкен, ең қадірлі, өте төмен, т.б.

Превосходная степень выражает большую или меньшую меру признака предмете, но без сравнения. Она образуется с помощью усилительных наречий.

Усилительная степень указывает на высшую степень признака в одном предмете в сравнении с другим предметом. Он образуется с помощью усилительного слога.

Сан есім

Заттың санын, мөлшерін, ретін білдіретін сөз табын – *сан есім* деп атайды.

Имя числительное – это часть речи, обозначающее число, количество и порядок следования предметов и отвечающее на вопросы қанша? неше? нешеу? (сколько?), нешінші (который по счету?).

Сан есім лексика-грамматикалық мағынасына қарай 6 топқа бөлінеді. Олар:

– Топтау сан есімдер (Группирующие);

– Реттік сан есімдер (Порядковые);

– Жинақтық сан есімдер (Собирательные);

– Есептік сан есімдер (Количественные);
– Болжалдық сан есімдер (Приблизительные);
– Бөлшектік сан есімдер (Дробные).

Топтау сан есімдер **–** заттың мөлшерін топтап көрсетеді. Бір санның қайталануы арқылы жасалады. Бірінші компоненті есептік сан есім болады да, екінші компонентіне шығыс септігі жалғауының жалғануы арқылы жасалады. Мысалы: екі-екіден (по двое), үш-үштен (по трое), Нешеден? қаншадан? (по сколько?) деген сұрақтарға жауап береді.

Реттік сан есімдер **–** есептік сандарға ***-ыншы, -інші, -ншы, -нші*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалынады да нешінші? қай? (который?) деген сұрақтарға жауап береді. М.: *Сен қай қатарда отырсың? Мен 9-шы қатарда отырмын.*

Жинақтық сан есімдер – бірден жетіге дейінгі есептік сан есімдерге ***-ау, -еу*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады (біреу, екеу, үшеу, төртеу, бесеу, алтау, жетеу). Нешеу? деген сұраққа жауап береді. М.: *Алтау ала болса ауыздағы кетер, төртеу түгел болса, төбедегі келер.*

Есептік, болжалдық, бөлшектік сан есімдер

Есептік сан есімдер **–** заттың сандық мөлшерін білдіреді де, қанша? неше? (сколько?) деген сұрақтарға жауап береді. *М.: үш, төрт, алты, елу, алпыс, бес мың, тоғыз мың т.б.*

Болжалдық сан есімдер – белгілі бір заттар мен құбылыстардың сан мөлшерін дәл атамай, болжап, шамамен көрсетеді. Олар 3 жолмен жасалады:

1. -дай, -дей, -тай, -тей жұрнақтарының жалғануы арқылы. *М.: Кеше бізге қырықтай адам келді ғой.*

2. -лар, -лер, -дар, -дер, -тар, -тер көптік жалғауларының жалғануы арқылы жасалады. *М.: Ақтан жиырма бестерде. Дүкен бестерде жабылады.*

3. Екі есептік сан есімнің қосарлануы арқылы жасалады. *М.: үш-төрт (три-четыре).*

Бөлшектік сан есімдер – негізінде таза математикалық ұғымға байланысты туған сөздер. Олар белгілі бір заттар мен

құбылыстардың сандық бөлшегін білдіреді. *М.: Жер бетінің 1/3-сін құрылық, ал 2/3-сін су алып жатыр.* Бөлшектік сан есімдер есептік сан есімге шығыс септігінің жалғауы жалғануы арқылы жасалады. *М.: 1/5 (бестен бір), 2/10 (оннан екі), т.б.*

Есімдік (местоимения)

Қарамен жазылған сөздерге назар аударыңдар, олардың қызметін түсіндіріңдер. Оларға сұрақ қойыңдар.

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін (Абай). Ол саған хат жазбайды. Сен кімсің өзің?

Қарамен жазылған сөздер есімдіктер деп аталады. Есімдік заттың өз атауын да, белгісінің, санының да атын білдірмейді, тек нұсқап, меңзеп, көрсетеді де, солардың орнына қолданылады. Мысалы: Бірінші сөйлемдегі Талғаттың есімін екінші сөйлемде ол есімдігі ауыстырып тұр. Үшінші сөйлемдегі баяндаушы адам мен Талғаттың есімдерін тағы да **мен, оған** есімдіктері алмастырып отыр. Төртінші сөйлемде зат есімнің орнына *кім* есімдігі басқан.

Зат есім, сын есім, сан есімнің орнына жүретін **есімдіктер** кейде **орынбасар сөздер** деп аталады.

Есімдіктер мағынасына қарай жеті топқа бөлінеді:

1. Жіктеу есімдігі: мен, сен, сендер, сіз, сіздер, ол, олар, біз, біздер.

2. Сілтеу есімдігі: ол, сол, бұл, осы, ана, анау, сонау, сона, әне, міне, әнеки, мінеки.

3. Сұрау есімдігі: кім? не? қалай? қашан? қандай? т.б.

4. Өздік есімдігі: өз, өзім, өздері, өзіміз, өзінен, өзімнің, өздеріңіз.

5. Жалпылау есімдігі: бар, барша, барлық, бәрі, күллі, бүтін, тегіс, түгел, (тамам, дүйім, мұқым, әмбе).

6. Болымсыздық есімдігі: ештеңе, ештеме, дәнеңе, дәнеме, ешкім, ешқашан, түк, дым.

7. Белгісіздік есімдігі: әр, қай, бір, біреу, әлде, кей (әркім, қайбір, әлдебіреу, әлдебір).

Сілтеу есімдіктері

Сілтеу есімдігі – сілтеу, нұсқау, көрсету мағынасын білдіреді. Сілтеу есімдіктеріне: ***бұл, сол, ол, осы, сона, ана, анау, мына, мынау, сонау, осынау, әне, міне*** деген сөздер жатады. Сұрауы: қай? қайсы?

Сұрау есімдіктері

Сұрау мағынасын тудыратын негізгі есімдіктер: ***кім? не? неше? нешінші? нешеу? қай? қандай? қалай? қашан? қанша?*** Сұрау есімдігі септеліп қолданылады.

Өздік есімдіктері

Өздік есімдігіне ***өз*** деген есімдік, оның тәуелденген түрлері жатады: ***өзім, өзің, өзіңіз, өзі, өздерің, өздеріңіз, өздері.***

Болымсыздық есімдіктері

Болымсыздық мағынаны білдіретін есімдіктің түрі – *болымсыздық есімдік* деп аталады. Болымсыздық есімдіктерге ***еш*** деген тілдік нұсқа арқылы сұрау есімдіктерінен және басқа да сөздерден жасалған есімдіктер жатады: ***ешкім, ештеме, ешқашан, ешқайда, ешқайдан, ешқайсысы, ешбір, дәнеңе, дәнеме.***

Жалпылау есімдіктері

Жалпылау есімдіктері жалпылау мағынасын білдіреді. Жалпылау есімдіктеріне: ***бәрі, бар, барлық, күллі, бүкіл, барша, түгел*** деген сөздер жатады.

Етістік

Заттың қимылын, іс-әрекетін, жай-күйін білдіретін сөз табын – **етістік** деп атаймыз.

Етістік – знаменательная часть речи, которая обозначает действие, состояние лица или предмета.

Етістік (глагол) – это часть речи, которая грамматически выражает значение действия в формах лица *(жазамын – я буду писать, жазасың – ты будешь писать)*, времени *(бардым – я ходил, барамын – я пойду)* и отвечает на вопросы не істеді? (что сделал?), не істемек? (что будеть делать?), не қылды? (что сделал?).

Тұлғасына қарай (по способу образования) етістіктер: 1) ***негізгі***

(непроизводные): оқы (читай), ал (бери), жаз (пиши), жүр (пошли); 2) ***туынды*** *(производные); ой+на (играй), ой+ла (думай), тұз+да (соли), гүл+де (цвети)* болып екіге бөлінеді.

Негізгі етістіктер деп, әрі қарай бөлшектеуге келмейтін бір морфемадан тұрып, қимыл мағынасын білдіретін етістіктерді айтады. М.: *кел, кет, айт, бөл, же, өт, жүр, күл, бар,* т.б.

Туынды етістіктер деп, түбір етістіктен және басқа сөз табынан сөз тудырушы жұрнақтар арқылы жасалған, ең кемі екі морфемадан тұратын етістіктерді айтамыз. М.: *ем-де, үтік-те, кілт-те, әдет-тен, көмектес,* т.б.

Етістік тудыратын жұрнақтар

Жұрнақтар (суффиксы)	**Мысалдар (примеры)**	
	Түбір сөздер	**Туынды сөздер**
-ла, -ле, -да, -де, -та, -те	бас – голова ой – мысль тұз – соль шеге – гвоздь ем – лечение есеп – задача іс – дело	бас-та – начинай ой-ла – думай тұз-да – посоли шеге-ле – забей гвоздь ем-де – лечи есеп-те – реши іс-те – делай

1	2	3
-лас, -лес -дас, -дес -тас, -тес	серт – условие ақыл – ум дос – друг көмек – помощь бір – один қош – прощание	серт-тес – условься, договорись ақыл-дас – советуйся дос-тас – подружись көмек-тес – помоги бір-лес – объединяйся қош-тас – прощайся
-қар, -кер, -ғар, -гер	бас – голова ес – память су – вода тең – равное; тюк	бас-қар – возглавь ес-кер – запомни су-ғар – поливай тең-гер – приравняй
-лан, -лен	пайда – польза ашу – злоба үй – дом	пайда-лан – пользуйся ашу-лан – возмущайся үй-лен – женись
-а, -е	түн – ночь сан – число	түн-е – ночуй сан-а – считай

Болымды және болымсыз етістіктер

Қазақ тілінде етістіктер ***болымды*** және ***болымсыз*** болып бір-біріне қарама-қарсы екі топқа бөлінеді.

Болымды етістік. Етістік негізгі түбірде де, туынды түбірде де қимылдың, іс-әрекеттің болуын білдіреді. Сондықтан етістік негізгі я туынды түбір күйінде болымды мәнді білдіреді. Оларды ***болымды*** етістік дейді. М.: *жазамын, беремін, келемін,* т.б.

Болымсыз етістік. Болымсыз етістіктер қимылдың, іс-әрекеттің болмауын, іске аспауын білдіреді. Болымсыз етістік негізгі, я туынды түбір етістіктерге; 1. ***-ма, - ме, - ба, - бе, - па, - пе*** жұрнақтары жалғану арқылы; 2. белгілі шақ тұрғысындағы етістікке ***жоқ, емес*** сөздерінің тіркесуі арқылы жасалады. Мысалы: *күл-күлме, тоқы-тоқыма, ұрған-ұрған емес, сұрт-сұрткен жоқ,* т.б.

Етістіктің өткен шақ категориясы

Қимыл іс-әрекеттің өткен уақытта болғандығын көрсететін етістіктің түрін өткен шақ деп атайды. Өткен шақтың 3 түрі бар:

1. Жедел өткен шақ (очевидно-прошедшее время).
2. Бұрынғы өткен шақ (давно прошедшее время).
3. Ауыспалы өткен шақ (переходное прошедшее время).

Жедел өткен шақ: -ды, -ді, -ты, -ті жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады. Мысалы: *ту+ды+м* (родился), *кет+ті+м* (ушел).

Бұрынғы өткен шақ: -қан, -кен, -ған, -ген тұлғалы есімшенің жіктеліп келуінен жасалады. Мысалы: Мен *бар+ған+мын, кел+ген+сіз*;

2. Бұрынғы (ежелгі) өткен шақ; ***-ып, -іп, -п*** тұлғалы көсемшенің жіктеліп келуінен жасалады. Мысалы: мен *бар+ып+пын,* (сен) *кел+іп+сің,* (ол) *оқы+п* ***еді***.

Ауыспалы өткен шақ: есімшенің ***-атын, -етін, -йтын, -йтін*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалып, бірде өткен шақ, бірде келер шақ мағынасында қолданылады. *Қазір, бүгін, ертең, келесі күні* үстеулері арқылы айтылса, онда етістік келер шақта болады. Мысалы: Мен бұрын өлең *шығар+атын+мын* (өткен шақ). Ол Астанаға ертең *бар+атын* ***еді*** (келер шақ).

Етістіктің келер шағы

Келер шақ, қимылдың сөйлеушінің хабарлаған кезінен кейін болатынын білдіреді. М.: Сәуле ертең келеді, әнші өлең айтады, биші би билейді, т.б.

Келер шақтың 3 түрі бар:

1. Ауыспалы келер шақ (переходное будущее время). Ауыспалы келер шақ: а) ***-а, -е, -й*** тұлғалы көсемшенің жіктелуі арқылы жасалады. М: *ертең кел+е+мін, кешке кет+е+сің, бүгін қайт+а+мыз, тойда жырла+й+мыз.* ә) ***-атын, -етін, -йтын, -йтін***. М.: *бар+атын (екен), кел+етін сияқты, қайт+атын көрінеді.*

2. Болжалды келер шақ (будущее предположительное время). Қосымшалары: ***-ар, -ер, -р, -с***. М: *бар+ар, кет+ер, сана+р, санама+с, білме+с т.б. Мен кел+ер+мін.*

3. Мақсатты келер шақ (будущее время намерения). Қосымшалары: ***-мақ, -мек, -бақ, -бек, -пақ, -пек***. М:

қайт+пақ+пын, жаз+бақ+пыз.

Етістіктің осы шақ категориясы

Осы шақ, қимылдың сөйлеушінің хабарлау кезінде болып жатқанын білдіреді. М.: *Мен тыңдап отырмын. Балалар шаңғы теуіп жүр.*

Осы шақтың 2 түрі бар:

1. Нақ осы шақ.
2. Ауыспалы осы шақ.
3. Нақ осы шақ қимылдың сөйлеуші хабарлап тұрғанда болып жатқанын білдіреді.

Нақ осы шақтың 2 түрі бар:

Дара.

Күрделі.

Нақ осы шақтың дара түрі – *отыр, жүр, жатыр, тұр* етістіктеріне жіктік жалғауының тікелей жалғануы арқылы жасалады. Мысалы: *Мен оқы+п отыр+мын. Сен көр+іп жатыр+сың. Сіз ал+ып тұр+сыз. Сендер біл+іп жүр+сіңде, біз тұр+мыз, олар отыр.*

Нақ осы шақтың күрделі түрі лексикалық мағыналы етістікке: ***-ып, -іп, -п*** жұрнақтары жалғанып***, тұр, жүр, жатыр, отыр*** етістіктеріне жіктік жалғауының жалғануы арқылы жасалады. Мысалы: *мен тыңдап отыр+мын, сен оқып отыр+сың, сіз беріп тұр+сыз, сендер айтып жүр+сіңдер.*

Ауыспалы осы шақ қимылдың үнемі болып тұратынын білдіреді. Ауыспалы осы шақ етістіктің түбіріне ***-а, -е, -й*** жұрнақтары және жіктік жалғауының жалғануы арқылы жасалады.

Етістіктің рай категориясы

Етістіктің іс-әрекетті орындаушымен, уақытпен байланысты жаққа, шаққа түрленуін – *етістіктің райы* деп атайды.

Етістіктің төрт райы бар: *ашық рай, бұйрық рай, шартты рай, қалау рай.*

Наклонение – это грамматическая категория в системе глагола, обозначающая отношение действия к реальности, представление о возможности, желательности, истинности. Глагол казахского языка имеет 4 наклонения. Это:

1. Ашық рай ;
2. Бұйрық рай;
3. Шартты рай;
4. Қалау рай.

Іс-қимылдың үш жаққа да, үш шаққа да байланысты орындалатынын білдіретін райдың түрін – *ашық рай* дейді.

Ашық рай – обозначает действие в настоящем, прошедшем и будущем времени. Нап.: Дидар жидек теріп жүр (осы шақ). Парасат кеше келді (өткен шақ). Біз ертең тауға барамыз (келер шақ).

Іс-қимылдың орындалатын немесе орындалмайтынының шартын білдіретін райдың түрін – *шартты рай* дейді.

Шартты рай выражает возможность и желательность действия при тех или иных условиях. Условное наклонение образуется прибавлением суффиксов ***-са, -се*** к основе глагола. М.: Сіз оқы-са-ңыз, біз тыңдаймыз. Ол әкел-се, біз береміз. Біз берсек ол алады.

Қалау рай

Іс-қимылды орындаушы адамның тілегін, ынтасын білдіретін райдың түрін – *қалау рай* дейді.

Қалау рай выражает желание, намерение говорящего. Желательное наклонение образуется путем прибавления к корню или к основе глагола суффиксов ***-ғы, -гі, -қы, -кі***, затем следует притяжательное окончание и вспомогательный глагол ***кел*** в III лице для трех времен (настоящего, прошедшего, будущего).

Мысалы:

Етістік	Қалау рай жасайтын жұрнақтар	Тәуелдік жалғауы	Көмекші етістік	Осы, өткен, келер шақта
жаз	-ғы, -гі, -қы, -кі	-м	кел	-іп тұр (осы шақ) -ді (өткен шақ) -еді (келер шақ)

Менің хатты оқы-ғы-м кел-іп тұр (осы шақ).
Менің оған айт-қы-м кел-ді (өткен шақ).
Менің бер-гі-м кел-еді (келер шақ).
Менің киноға бар-ғы-м кел-іп тұр. Мне хочется пойти в кино (осы шақ).
Менің киноға бар-ғы-м кел-ді. Мне хотелось пойти в кино (өткен шақ).
Менің киноға бар-ғы-м кел-еді. Мне захочется пойти в кино (келер шақ).

Бұйрық рай

Іс-қимылды орындауға міндеттейтін райдың түрін – *бұйрық рай* дейді.

Бұйрық рай выражает побуждение к действию – просьбу, приказ. Повелительное наклонение образуется путем прибавления к основе окончаний, I л., ед. число: ***-айын, -ейін, -йын, -йін***; I л., мн. число: ***-айық, -ейік, -йық, -йік***; во II лице окончания не имеются; в III лице ***-сын, -сін***.

Етіс категориясы

Етіс деп – қимылдың объекті мен субъектіге қатысын білдіретін етістіктің категориясы аталады. ***Етіс бес түрге бөлінеді:*** *1) негізгі етіс (основной залог), 2) ортақ етіс (совместный залог), 3) өзгелік етіс (понудительный залог), 4) ырықсыз етіс (страдательный залог), 5) өздік етіс (возвратный залог).*

Негізгі етіс – етістің түрлеріне құбылмай тұрғандағы түбір қалпы жатады. **Мысалы:** *жаз, айт, кел, бер, тыңда, сөйле, т.б.*

Өздік етіс – негізгі етістен ***-ын, -ін, -н*** жұрнағы арқылы жасалып, қимылдың субъектінің өзіне жасалатынын білдіретін етістің түрі – *өздік етіс* деп аталады: *жу+ын, көр+ін, сұра+н.*

Өзгелік етіс – негізгі етістен ***-тыр, -тір, -дыр, -дір, -ыр, -ір, -т, -қыз, -кіз, -ғыз, -гіз*** жұрнақтары жалғанып, қимылдың бөгде адам арқылы жасалуын білдіреді: *ой+нат, тік+тір, айт+қыз, бер+гіз, қой+ғыз, ек+кіз, айт+тыр, көн+дір*.

Ортақ, ырықсыз етіс категориялары

Ортақ етіс (взаимно-совместный залог). Негізгі етістен ***-ыс, -іс, -с*** жұрнағы арқылы жасалып, қимылдың бірнеше субъектіге ортақ екенін білдіретін етістің түрі – *ортақ етіс* деп аталады: жи+н***ас***, із+дес, әке+л***іс***, апар+ы***с***.

Ырықсыз етіс (страдательный залог). Негізгі етістен ***-ыл, -іл, -л***, кейде түбір ***л*** дыбысына аяқталса, онда ***-ын, -ін, -н*** жұрнақтары арқылы жасалып, қимылдың жасаушысы белгісіз болып, қимыл өзінен-өзі жасалғандай болып көрінуін білдіретін етістің түрі – *ырықсыз етіс* деп аталады: ыдыс жу+***ыл***+ды, уәде бер+***іл***+ді, тақта сүрт+***іл***+ді, хабар ал+ын+ды, жіп үр+іл+ді, түйін шеш+іл+ді.

Тұйық етістік

Тұйық етістік ***-у*** жұрнағы арқылы жасалып, қимылдың атын білдіреді: ән сал+у, еңбек ет+у, жығылып қал+у. .

Инфинитив образуется аффиксом ***-у*** и выражает имя действия: қаз+у, көн+у, сөйле+у, бер+у, кет+у, аш+у.

Салт және сабақты етістіктер

Табыс септіктегі сөзге мағынасы сабақталып тұратын етістік – *сабақты етістік* деп аталады. Ал керісінше, табыс септіктегі сөзге мағынасы сабақталмай, салт күйінде істің өзін, жай күйді білдіретін етістіктерді – *салт етістік* дейміз.

Оз, оқы деген екі етістікті алсақ, ***оқы*** етістігі табыс септікті талап етіп тұр: кітапты оқы, хатты оқы. Ал ***оз*** етістігі объектіге сабақталмай, жадағайланып салт тұр, яғни ***оз*** етістігіне сабақталынып тұрған объекті жоқ.

Көсемше

Тиянақсыз тұлғада келіп, көмекші етістіктермен тіркесу арқылы күрделі етістік тудыратын етістіктің түрін ***көсемше*** деп атайды.

Деепричастие, как и причастие относится к глагольным формам. Оно обозначает второстепенные действия и служит признаком другого действия. Деепричастие отвечает на вопросы қайтіп? (каким образом?), не істеп отыр? (что делает?), не істеді? (что сделал?), не істегелі жатыр? (что собирается делать?) и т. д.

Көсемшенің жасалу жолдары:

1. Ауыспалы шақ көсемше (Деепричастие переходного времени): ***-а, -е, -й*** **(***келме+й, сана+й, көр+е, айт+а, сыз+а, бер+е, біл+е, оқыма+й).*

2. *Өткен шақ көсемше* (Деепричастие прошедшего времени): ***-ып, -іп, -п*** *(көр+іп, кел+іп, оқ+ып, ойла+п, бар+ып, ал+ып, қал+ып, сөйле+п).*

3. Келер шақ көсемше (Деепричастие будущего времени): ***-қалы, -келі, -ғалы, -гелі*** *(жүгір+гелі, секір+гелі, ұрыс+қалы, күт+келі, білдір+гелі, ұзат+қалы, қу+ғалы).*

Есімше, оның жасалу жолдары (Причастие)

Есімдер сияқты түрленіп, сөйлемде есімнің де, етістіктің де қызметінде қолданылатын етістіктің түрі **есімше** деп аталады.

Ол – етістіктің ерекше түрі. Оның ерекшелігі – әрі есім (заттануында, субстантивтенуінде), әрі етістік қызметінде жұмсалуында.

Заттану дегеніміз – зат есімнің жалғауларын қабылдауы.

Есімше тұлғаларына **«емес», «жоқ»** сөздері тіркесіп, болымсыздық мағына беріледі: барған емес, барған жоқ, барар емес, бармақ емес, баратын емес.

Есімшелер көптеледі, тәуелденеді, жіктеледі, септеледі.

1. *Көптелуі:* Бар-ған-дар, кел-ген-дер, қайт-қан-дар, кет-кен-дер, бар-атын-дар, кел-етін-дер, сөйле-йтін-дер, ойна-йтын-дар.

2. *Тәуелденуі:*

I жақ	жазғаным	жазғанымыз
II жақ	жазғаның	жазғандарың
II жақ	жазғаныңыз	жазғандарыңыз
III жақ	жазғаны	жазғандары

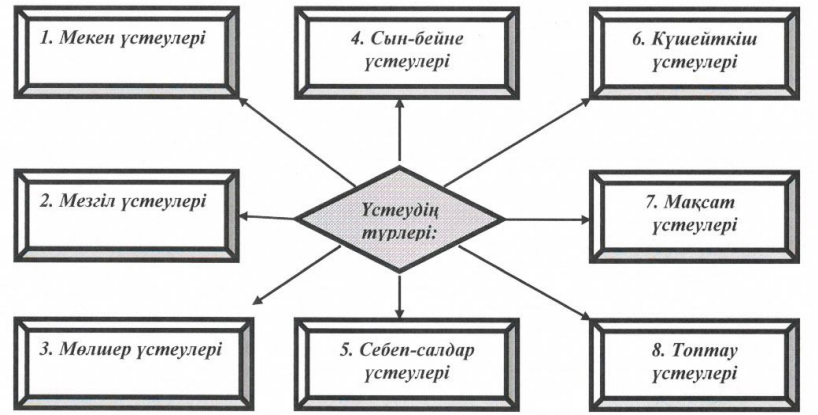
3. *Септелуі:*

А. берген	тоқитын (адам деген мағ.)
І. бергеннің	тоқитынның
Б. бергенге	тоқитынға
Т. бергенді	тоқитынды
Ж. бергенде	тоқитында
Ш. бергеннен	тоқитыннан
К. бергенмен	тоқитынмен

Үстеу. Үстеудің түрлері

Үстеу. Іс-әрекет қимылдың түрлі белгісін, мезгілін, мекенін, себебін, мақсатын, тағы да басқа сипатын білдіретін сөздердің лексика-грамматикалық тобын – *үстеу* деп атайды.

Үстеу мағынасына қарай 8 түрге бөлінеді.

Сын-бейне үстеулері

Қимылдың жүзеге асу амалын білдіреді. Сұрақтары: қалай? (как?), қалайша? (каким образом?), қайтіп? (каким способом?). Әрең, ақырын, жылдам, тез, сөйтіп, емін-еркін, дереу, шапшаң, кенет, тікелей, бірге, зорға, аздап, қолма-қол, көзбе-көз, жедел.

Мезгіл үстеулері

Қимылдың мезгілін білдіреді. Сұрақтары: қашан? (когда?), қашаннан бері? (с каких пор?).

Бүгін, былтыр, күндіз, кеше, ертең, қазір, кешке, таңертең, биыл, анда-санда, күні бойы, қыстыгүні, ала жаздай, оқта-текте.

Күшейткіш үстеулері

Қимылдың белгісі мен сапасын тым күшейтіп не солғындатып көрсетеді. Сұрақтары: қалай? (как?), қандай? (какой?). Әбден, тым, ең, ылғи, мүлдем, нағыз, орасан, айрықша, небір, тіпті, керемет.

Мекен, мақсат, себеп-салдар үстеулері

Мекен: Қимылдың болатын орны мен бағытын, мекенін білдіреді. Сұрақтары: қайда? (где? куда?), қайдан? (откуда?). ***Әрі, бері, ілгері, жоғары, ішкері, төмен, алға, артқа, ішке, мұнда, сонда, тысқары, сыртта, алды-артында, тұс-тұсында.***

Мақсат: Қимылдың жасалу мақсатын білдіреді. Сұрақтары: не үшін? (для чего?), неге? (зачем? для чего?), не мақсатпен? (с какой целью?). ***Әдейі, қасақана, көре тұра, әдейілеп, біле тұра, жорта.***

Себеп-салдар: Қимылдың жасалу себебін, салдарын, нәтижесін білдіреді. Сұрақтары: неліктен? (почему? отчего?), не себепті? (по какой причине?), қалай? (как?).

Бекерге, амалсыздан, шарасыздан, құр босқа, босқа, текке, лажсыздан, жоққа, тектен-текке, әншейін, т.б.

Мөлшер, топтау үстеулері

Мөлшер: Қимылдың мөлшерін, көлемін білдіреді. Сұрақтары: қанша? (сколько?), қаншалық? (на сколько?), қаншадан? нешеден? (по сколько?). ***Сонша, бірталай, недәуір, азды-көпті, мұнша, мұндайлық, біраз, неғұрлым, бірен-саран, анағұрлым, азғантай, талай, онша, оншалық, соншалық, сондайлық.***

Топтау: Қимылдың іс-әрекетін топтап көрсетеді. Сұрақтары: қалай? (как?), қаншадан? (по сколько?). ***Екеулеп, он-ондап, рет-ретімен, аз-аздап, бас-басына, жұп-жұбымен, топ-тобымен, бір-бірден, үшеулеп, көп-көптен, тең-теңімен.***

Еліктеуіш сөздер

Еліктеу сөздер табиғаттағы әр алуан құбылыстардың дыбыстарына еліктеу немесе олардың бейнесін елестетуге байланысты туған сөздер. Оларға: ***тарс(етті), сырт(етті), күмп, салп, тарс-тұрс, пыр-пыр, шырт-шырт, жалт-жұлт, сырт-сырт, сарт-сұрт, жылт-жылт, сылаң-сылаң, алақ-жұлақ, кілт, қалт, жалт-жұлт*** сияқты сөздер жатады.

Еліктеу сөздер екі топқа бөлінеді. Оның бірінші тобы – ***дыбыстық еліктеуіш сөздер,*** екінші тобы – ***бейнелеуіш еліктеуіш сөздер*** деп аталады.

Дыбыстық еліктеуіш сөздер – айналадағы табиғат құбылыстарының алуан түрлі дыбыстарына еліктеуден пайда болған сөздер. Мысалы: қарқ етті, тарс етті, т.б.

Бейнелеуіш сөздер – табиғаттағы заттардың қозғалысын, күйін көру арқылы сипаттайтын, бейнелейтін сөздер. Мысалы: жалп ете түсті, жалт қарады, маң-маң басты, т.б.

Одағай

Дербес мағынасы жоқ, адамның алуан түрлі көңіл-күйін білдіретін сөз табын – *одағай* деп атайды.

Мысалы: Япырым-ау, қайда сол күндер?! Аухау-аухау деп

кешкі тымық даланы басына көтерді.

Междометие – это часть речи. Междометиями называются неизменяемые слова, служащие для передачи различного рода чувств, эмоций, переживаний, боль, тоску, радость, удивление, гнев и так далее. Междометие отдельно не имеет лексического значения.

Одағай мағынасына қарай 4 топқа бөлінеді:

1. Көңіл-күй одағайлары;
2. Жекіру, ишарат одағайлары;
3. Шақыру одағайлары;
4. Тұрмыс-салт одағайлары.

Көмекші есімдер

Көмекші есімдер негізгі есімдермен ілік септігі арқылы байланысып, заттардың кеңістіктегі орналасу қатынастарын көрсетеді. ***Олар: үсті, асты, алды, арты, жаны, қасы, сырты, іші, арасы, ортасы, т.б.*** Негізгі есімдер ілік септігінде, көмекші есімдер тәуелдік жалғауында келеді.

Служебные имена, сочетаясь с именем существительным в родительном падеже (ілік септік), образуют словосочетания, которые показывают пространственные отношения предметов. При этом служебные имена употребляются только в притяжательной форме (тәуелдік жалғау) третьего лица и принимают падежные окончания. Например:

Арасы – *между; промежуток.* Үйдің арасы (между домами).

Асты – *под; низ.* Үстелдің асты (под столом).

Үсті – *над; верх.* Жәшіктің үсті (над ящиком).

Алды – *перед; передняя часть.* Үйдің алды (перед домом).

Арты – *за; задняя часть.* Үйдің арты (за домом).

Жаны – *рядом; возле.* Үйдің жаны (рядом с домом).

Қасы – *возле; около.* Үйдің қасы (возле дома).

Іші – *в; внутри.* Үйдің іші (внутри дома).

Сырты – *вне; за; снаружи; наружная часть.* Үйдің сырты (вне дома).

Басы *– верх.* Ағаштың басы (верх дерева).

Түбі *– у; низ.* Ағаштың түбі (низ дерева).

Ортасы *– центр; посередине.* Көшенің ортасы (посередине улицы).

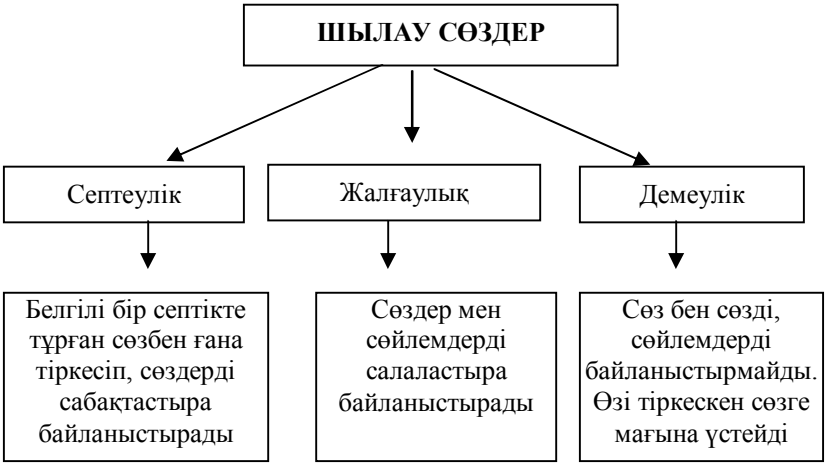
Қарама-қарсы *– напротив.* Үйге қарама-қарсы (напротив дома).

Мысалдар: *Үйдің іші таза (внутри комнаты (в комнате) чисто. Үйдің жанында жеңіл машина тұр (около дома стоит легковая машина). Үстелдің үстінде қалам, журнал жатыр (на столе лежат ручка и журнал). Терезенің алдында үстел тұр (перед окном стоит стол).*

Шылау сөздер

Сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді байланыстырып және өзі тіркескен сөзге қосымша мән үстеп тұратын *көмекші сөздер – шылаулар* деп аталады.

Шылау сөздер білдіретін мағынасы мен сөйлемде атқаратын қызметіне қарай **септеулік шылау**, **жалғаулық шылау** және **демеулік шылау** болып үшке бөлінеді.

Шылаудың басқа сөз таптарынан айырмашылықтары бар.

Шылаудың дербес лексикалық мағынасы болмайды	Олар сөйлем ішінде сөйлем мүшесі бола алмайды	Шылаулар түрленбейді, басқа сөз таптарынан жұрнақ арқылы жасалмайды
Шылаулар сөз бен сөзді не сөйлем мен сөйлемді салаластыра, сабақтастыра байланыстырып немесе толық мағыналы сөздің жетегінде оған қосымша мән үстей қолданылады		
Шылаулар – лексикалық мағынасынан айырылу нәтижесінде туған көмекші сөздер		

Морфология тарауына қатысты тапсырмалар

І нұсқа

1-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті септік жалғауларын қойып, нақыл сөздердің мағынасын түсіндіріңіздер.

1. Жол... жортқан қазына... жолығар.
2. Жамандау... қаш, жақсылық... ұрығын шаш.
3. Жаман... кеудесі... қаластыр жүк, темір... темір.... жаныш, бүк.

2-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті септік жалғауларын қойып, нақыл сөздердің мағынасын түсіндіріңіздер.

1. Жақсы... мал бітсе, ағайын... жоғы... қарасады. Жаман... мал бітсе, көрінген.... итше таласады.
2. Бақытың... сенбе, бармағың... сен.

3-тапсырма. Өлеңдегі зат есімдерді тауып, әрқайсысына мағыналы сөйлем құрастырыңыздар.

Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым – ойлап қой –
Бес асыл іс көнсеңіз!

4-тапсырма. Сөйлемдегі атау тұлғада тұрған зат есімдерді септеп, тәуелдеңіздер.

Жақсы адам Ай мен Күнге тең.

5-тапсырма. «Техника әлемінің майталмандары» тақырыбына жалқы есімдер қатыстыра отырып, ойтолғау жазыңыздар.

6-тапсырма. *«Театр – өмір айнасы»* тақырыбына деректі, дерексіз зат есімдер қатыстыра отырып, эссе жазыңыздар.

7-тапсырма. *Сағат, киіз* сөздерін әрі жай септеу, әрі тәуелді септеуге қойып септеңіздер.

8-тапсырма. Көмектес септігіндегі сөздер қатысқан бес мақал-мәтел жазыңыздар.

9-тапсырма. Төмендегі нақыл сөздерді оқып, көп нүктенің орнына тиісті жалғауларды қойыңыздар.

1. Жер... сән... – егін,
   Ер... сән... – білім.
2. Ата өнер... – бала... мұра.
3. Ақыл – адам көрк...

10-тапсырма. Сөйлемдерді аударып, жақша ішіндегі сөздердің қызметін айтыңыздар.

1-Құдықтың бетін шілік (пен) жауып, үстіне қамыс (пен) шөп үйіледі.

2- Тау (да), сай (да), бұлақ (та), тал (да) Дәрменге үн қосты.

II нұсқа

1-тапсырма. Сөйлемдерді оқып, жақша ішіндегі сөздердің қызметін айтыңыздар. Септік жалғауының қосымшасы болса, алдыңғы сөзбен бірге жазыңыздар.

1. Қайрат (пен) ақыл жол табар
   Қашқанға (да), қуғанға.
2. Жаздың көркі енеді жыл құсы (мен),
   Жайраңдасып жас күлер құрбысы (мен.)
   Көрден жаңа тұрғандай шал (мен) кемпір,
   Жайраңдасар өзінің тұрғысы (мен).

2-тапсырма. «Мақал – сөздің мәйегі» тақырыбына ойтолғау жазып, жіктік жалғаулы сөздердің астын сызыңыздар.

3-тапсырма. «Бес – асыл іс» тақырыбына ойтолғау жазып, зат есімдерді құрамына қарай талдаңыздар.

4-тапсырма. «Тәуелсіздік – тірегім» тақырыбына әңгіме жазып, септік жалғауларын анықтаңыздар.

5-тапсырма. *«Табиғат – туған анаң»* тақырыбына

жіктелген зат есімдерді қатыстырып шығарма жазыңыздар.

6-тапсырма. Тәуелдік жалғаулы сөзді ілік жалғаулы сөзбен тіркестіріп жазыңыздар.

1. Ағаштың қу бұтақтары жапырақтан ада-күде айырылған.
2. Машина үлкен жолдың шетіне шығып, зырғытып келеді.
3. Сіздің ақылыңызды ұмытуға болмайды.
4. Олардың алған міндеттемелерін біздер де құптаймыз.

7-тапсырма. Төмендегі сөздерді мағыналарына қарай анықтап, оларға көптік жалғауын жалғап, сөйлем құрастырыңыздар.

Қорғасын. Темір. Елік. Құс. Қайла.

8-тапсырма. Ұшқыш, шахтер, инженер, сәулетші деген зат есімдерді жіктеңіздер.

9-тапсырма. Зат есімдерді жекеше, көпше түрде үш жақта тәуелдеңіздер.

Қол. Көз. Тіс. Студент.

10-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті септік жалғауларын қойып, нақыл сөздердің мағынасын түсіндіріңіздер.

1. Істегенің елі... жақсы, үйренгенің өзің... жақсы.
2. Ыстық... ет күйеді, ұят... бет күйеді.

III нұсқа

1-тапсырма. Зат есімдерге сын есімнің жұрнақтарын жалғап, туынды сын есім жасаңыздар.

Жауырын. Сурет. Әңгіме. Арыстан.

2-тапсырма. Сын есімдерді тауып, мағыналық түрлерін ажыратыңыздар.

Көкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.

3-тапсырма. Сын есімдерге қарсы мәнді сөз жазыңыздар.

Жақсы –
Тәтті –
Жұмсақ –
Ащы –
Тасты –
Төменгі –

4-тапсырма. Сапалық, қатыстық сын есімдердің әрқайсысына бес мысал жазыңыздар.

5-тапсырма. Өлеңді жалғастырып, сын есімдерді құрамына, мағынасына қарай талдаңыздар.

«Желсіз түнде жарық ай...»

6-тапсырма. Төмендегі сын есімдерді сапалық, қатыстық сын есімдерге ажыратып, сапалық сын есімдердің қай сөз табынан жасалып тұрғанын айтыңыздар.

Тұщы. Көкшіл. Күншіл. Асау.

Зілдей. Әсемпаз. Әзілқой.

Әуесқой. Төзімді. Ақ күмбезді.

7-тапсырма. Төмендегі сын есімдерді сапалық, қатыстық сын есімдерге ажыратып, сапалық сын есімдердің қай сөз табынан жасалып тұрғанын айтыңыздар.

Серіппелі. Әдемі кестелі. Қара күрең. Ескі өңді. Сымбатты. Толық. Бойшаң.

8-тапсырма. *«Әлемді сұлулық қорғайды»* тақырыбына сын есімдерді қатыстыра отырып, эссе жазыңыздар.

9-тапсырма. *«Әділетсіздік»* тақырыбы аясында шағын әңгіме құрастырыңыздар. Әңгімеде сапалық, қатыстық сын есімдер кездессін.

10-тапсырма. Сын есімдерге мағынасы синонимдес сөздер тауып жазыңыздар.

Зерек –

Сұлу –

Айтқыш –

Ақшыл –

Жақсы –

IV нұсқа

1-тапсырма. Зат есімдерге сын есімнің жұрнақтарын жалғап, туынды сын есім жасаңыздар.

Қыс. Бой. Көрік. Тарих. Тау.

2-тапсырма. Жұмбақтың шешуін тауып, қатыстық сын есімдердің қай сөз табынан жасалғанын айтыңыздар.

Әрі шешен, әрі күйші, әрі әнші

Әр үйде бар, тапқышым кәне, білші.

3-тапсырма. Төмендегі сын есімдерді сапалық, қатыстық сын есімдерге ажыратып, сапалық сын есімдердің астын түзу, қатыстық сын есімдердің астын ирек сызықпен сызып, сөйлем құрастырыңыздар.

Қызыл. Қызарыңқы. Аласа. Сулы. Кең. Таусыз. Қара. Сұрша. Тәтті. Ащы.

4-тапсырма. Мақалдардағы сын есімді тауып, мағынасын ажыратыңыздар.

Ұрысқақ болса, ұлың жау,
Керіскек болса, келін жау

* * *

Айлалы батыр алдырмас.

* * *

Ақылды кісі ісіне сенеді,
Ақымақ кісі күшіне сенеді.

5-тапсырма. Сын есімдерді мағынасына, құрамына қарай талдап, сөз тіркесін жасаңыздар.

Үркек, ұмытшақ, қызғаншақ, сүріншек, тізбелі, айтулы, тиімді, қонымды, шыдамды.

6-тапсырма. «Ана тілім – арың бұл» тақырыбына сын есімдер қатыстыра отырып, ойтолғау жазыңыздар.

7-тапсырма. Заттанған сын есімді тауып, мақал төңірегінде ойтолғау жазыңыздар.

Білімді мыңды жығады,
Білекті бірді жығады.

8-тапсырма. Сан есімдерді сөзбен жазып, құрамына қарай ажыратыңыздар.

3, 41, 68, 7, 5–6, 50–60, 4, 27, 9, 1000, 50, 70, 1597, 789, 15257, 4, 1, 5, 27, 20, 3.

9-*тапсырма.* *«Өзім туралы»* тақырыбында сан есімнің түрлерін қатыстырып әңгіме жазыңыздар.

10-тапсырма. Тәуелсіздік алған жылдан бастап осы кезге дейінгі еліміздегі елеулі оқиғаларды сан есімнің түрлерін қатыстыра отырып баяндаңыздар.

V нұсқа

1-тапсырма. Берілген сан есімдерден реттік сан есім жасап, оларға сөйлем құрастырыңыздар.

7, 10, 1, 3, 00, 28, 2692, 2000, 2003.

2-тапсырма. Цифрмен берілген бөлшектік сан есімдерді сөзбен жазыңыздар.

$\frac{1}{2}; -\frac{3}{4}; \frac{1}{4}; -\frac{11}{2}; -\frac{5}{4}$; 12,5; 2,7

3-тапсырма. Жұмбақты шешіп, сан есімдерді мағыналық түріне қарап ажыратыңыздар.

Екі достың бірі ыңғайлы,
Біреуінің ебі жоқ.
Екеуін де бірдей көрем,
Маған артық, кемі жоқ.

4-тапсырма. *«Жігітке жеті өнер де аз»* тақырыбында сан есімдерді қатыстыра отырып шағын ойтолғау жазыңыздар.

5-тапсырма. Мақалдарды оқып, сан есімдердің қай сөйлем мүшесі екенін айтыңыздар.

Екі сегіз – он алты.

* * *

Екі жақсы ерікпес,
Екі жаман бірікпес.

* * *

Үйде бір күн ұрыс болса,
Қырық күн ырыс кетеді.

6-тапсырма. Өнер, білім жайлы есім сөздер қатысқан бес мақал жазыңыздар.

7-тапсырма. *«Алматы – бас қала»* тақырыбында сұрау есімдіктерін қатыстыра отырып, әңгіме жазыңыздар.

8-тапсырма. Есімдіктердің, қай сөз табының орнына қолданылып тұрғанын түсіндіріп, есімдіктің қай түрі екенін айтып, сөйлем құрастырыңыздар.

Мен, біз, күллі, мынау, бірнешеу, бәрі, барша.

9-тапсырма. Төмендегі есімдіктерді мағынасына қарай қандай есімдік екенін және олардың қай сөз табының орнына

қолданылып тұрғанын түсіндіріп, сөйлем құрастырыңыздар.

Әлдеқашан, кейбір, қайсібір, өзі, ол, сол.

10-тапсырма. Есімдіктер қай сөз табының орнына қолданылып тұрғанын түсіндіріп, әрқайсысына сөйлем құрастырыңыздар.

Әрбір, әлдене, ешбір, әрқилы, әрдайым, тегіс.

VI нұсқа

1-тапсырма. Жалпылау есімдігін табыңыздар.

Бір ғылымнан басқаның,
Бәрі де кесел асқанға...

* * *

Біріңді, қазақ, бірің дос,
Көрмесең істің бәрі бос...

2-тапсырма. Төмендегі есімдіктер қай сөз табының орнына қолданылып тұрғанын түсіндіріп, сөйлем құрастырыңыздар.

Әлдеқалай, әлдекім, мына, әрбір, ешқашан, ешкім.

3-тапсырма. Төмендегі есімдіктер қай сөз табының орнына қолданылып тұрғанын түсіндіріп, мағынасына қарай түрін ажыратып, сөйлем құрастырыңыздар.

Кейбіреу, әркім, ешқашан, неше түрлі, қанша.

4-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті етістікті қойып, мақалдарды толықтырыңыздар.

а) Еңбек еткен ... ,
Еңбексіз не ... .

ә) Ерте ексең, ерте ...

б) Досы көпті жау ...

5-тапсырма. Мақал-мәтелдерден есімше, көсемше түрлерін тауып, қандай жұрнақтар арқылы жасалып тұрғанын түсіндіріңіздер.

Ақылды кісі азбайды,
Асыл бұйым тозбайды.

* * *

Ақылды адам арын қорғайды,

Сараң адам малын қорғайды.

6-тапсырма. *«Ұлыстың ұлы күні»* тақырыбында тұйық етістіктерді қатыстырып, шағын шығарма жазыңыздар.

7-тапсырма. Мақалдан көсемше тұлғалы етістіктерді тауып, олардың қандай жұрнақтар арқылы жасалып тұрғанын айтыңыздар.

Ақылсыз адам айғайлай келеді,
Жан-жағын жайпай келеді.
Ақылды адам жай-жай келеді,
Жан-жағын байқай келеді.

8-тапсырма. Болымсыз етістіктерді қатыстыра отырып, қазақтың тыйым сөздеріне мысалдар келтіріңіздер.

9-тапсырма. *«Білімді мыңды жығады»* тақырыбына күрделі сөздер (етістік) қатыстыра отырып, эссе жазыңыздар.

10-тапсырма. «Мен сүйетін басылым» тақырыбына жалқы есімдер қатыстыра отырып, шағын шығарма жазыңыздар.

VII нұсқа

1-тапсырма. *«Елбасы – ел тірегі»* тақырыбында эссе жазып, етістіктерді құрамына, мағынасына қарап ажыратыңыздар.

2-тапсырма. Төмендегі болымды, болымсыз етістіктерді қатыстыра отырып, мәтін құрастырыңыздар.

Бар, кел, жүгір, қарама, өтірік сөйлеме, ерсі күлме, орынсыз жүрме.

3-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті етістіктерді қойып, мақалдарды толықтырыңыздар.

а) Тіл тас ...
Тас ..., бас ...
ә) Ер – бір ..., ез – мың ...
б) Өнерлі өрге ...

4-тапсырма. Үстеудің бес түріне бес сөйлем жазыңыздар.

5-тапсырма. Мына үстеулерге қарсы мәнді үстеулер тауып жазыңыздар.

Ілгері. Жоғары. Бұрын. Әрі. Мұнда.

6-тапсырма. *Жаздыгүні, қыстыгүні, күздігүні, ендігәрі* деген сөздерді қатыстырып, сөйлем ойлап, үстеулерді мағынасына, тұлғасына қарай талдаңыздар.

7-тапсырма. Төмендегі үстеулерді қатыстырып отырып, сөйлемдер жазыңыздар.

Жаздай, күзше, қыстай, осылай, басқаша, түлкіше, қасқырдай.

8-тапсырма. Төмендегі үстеулерге қарсы мәнді үстеулер жазып, қалған үшеуіне сөйлем құрастырыңыздар.

Ілгері. Жоғары. Бұрын. Әрі. Мұнда. Алға. Сыртқары. Ертеңгісін. Астыртын. Әрірек.

9-тапсырма. *«Білімнің қайнар көзі»* тақырыбына үстеудің мағыналық түрлерін қарастыра отырып, кітап жайлы шағын шығарма жазыңыздар.

10-тапсырма. Төмендегі өлең шумақтарынан еліктеу сөздерді тауып, жасалу жолын түсіндіріңіздер.

Қап-қара екі көзі мөлдіреген,
Әдемі екі танау желбіреген.
Елеңдеп жас балаша жалтаңдайды,
Жел түрткен жусаннан да селдіреген.

VIII нұсқа

1-тапсырма. *«Астана – арман қала»* тақырыбына еліктеу сөздерді қатыстыра отырып, әңгіме жазыңыздар.

2-тапсырма. Еліктеу сөздерді тауып, олардың қандай мағына білдіріп тұрғанын түсіндіріңіздер.

Бұлттай қасы жауып екі көзін,
Басын сілкісе, қар жауып мазаңды алды.
Борандай бұрқ-сарқ етіп долданғанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.

3-тапсырма. Өзіңнің туып-өскен ортаң, оның табиғаты жайында одағай сөздер қатыстыра отырып, әңгімелеңіздер.

4-тапсырма. Одағай сөздерді тауып, олардың қай мағынада айтылып тұрғанын түсіндіріңіздер.

1. Ойпырмай, мынау бір керемет қой!

2. Айпырмай, докторлар жаңылып жүрмесін.
3. Ойпырай, жемістің қаттысын-ай!
4. Күшті-ақ екен жарықтық! Пар келмесе бұған қара нар!

5-тапсырма. *Да, де, та, те* шылауларын қатыстыра отырып, сөйлем құрастырыңыздар.

6-тапсырма. *«Тіл – тарихи құбылыс»* тақырыбына демеулік шылаулар қатыстыра отырып, шығарма жазыңыздар.

7-тапсырма. Сілтеу есімдігіне мысал келтіріңіздер.

8-тапсырма. Сын есімнің шырайларын қатыстырып, сөйлем құрастырыңыздар.

9-тапсырма. «Мамандығым-мақтанышым» тақырыбында әңгіме жазыңыздар.

10-тапсырма. Реттік сан есімдерді пайдаланып, «Тәуелсіздік шежіресі» тақырыбына мәтін құрастырыңыздар.

Синтаксис
Қазақ тіліндегі сөздердің орын тәртібі

Для казахского языка характерен строгий порядок слов:

1. Глагол-сказуемое стоит в конце предложения: *Студенттер* аудиторияда ***отыр***. (Студенты сидят в аудитории).
2. Определение стоит перед определяемым словом. М.: *Студенттер* ***жарық*** аудиторияда отыр (Студенты сидят в светлой аудитории).
3. Вопросительное слово при отсутствии глагола-сказуемого стоит на последнем месте. М.: Мынау ше? (А это?) Бесінші жатақхана ***қайда?*** (Где пятое общежитие?)
4. При наличии в предложении глагола-сказуемого вопросительное слово ставится перед ним. М.: Ақмарал ***қайда*** отыр? (Где сидит Акмарал?) .

Сөйлемнің айтылу мақсатына қарай түрлері

Қазақ тілінде сөйлемдер мағынасы мен мақсатына, айтылу сазына қарай 4 түрге бөлінеді:

1. Хабарлы сөйлем (повествовательное предложение).
2. Сұраулы сөйлем (вопросительное предложение).

3. Бұйрықты сөйлем (побудительное предложение).

4. Лепті сөйлем (восклицательное предложение).

Хабарлы сөйлем. Белгілі бір оқиға, құбылыс туралы ойды екінші біреуге жай хабарлап айтылған сөйлемді – ***хабарлы сөйлем дейміз***. *Мысалы:* 1) *Ақылды, қарақылды қырыққа бөлмек (Абай). 2) Жолаушылар Ақшоқыдан шыққанда, Қорық бойында тек шұбартқан көпір, қалың мал көрінгені болмаса, тігілген үй, жалғасқан ауыл жоқ еді.*

Сұраулы сөйлем. Бір нәрсе жайында сұрай айтылған *сөйлемді сұраулы сөйлем дейді.* Сұраулы сөйлем 2 жолмен жасалады:

1. Сұраулық шылаулар -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе жалғаулары арқылы. Мысалы: *Жеткен жерің осы ма?*

2. Сұрау есімдіктері (қай? қашан? кім? қайда? не? қайдан? неге?) арқылы жасалады. Мысалы: *Бұл кім болды екен?*

Кейде сұраулық шылаулары түбір сөз бен жіктік жалғауларының арасынан келіп ***-мы, -мі, -бы, -бі, -сы, -ні*** формасында да кездеседі. Мысалы: *Сен немене тоңып қалған**бы**сың? Бұл қай**сы**ң, Мұрат**пы**сың?*

Лепті сөйлем. Адамның әртүрлі көңіл-күйін білдіру мақсатымен қолданылатын сөйлем – ***лепті сөйлем деп аталады.*** Лепті сөйлемдердің мағыналары көңіл-күйіне, қуану, ренжу, таңдану, аяу, өкіну, қорқу сияқты мақсатта айтылады да, айтылу әуені, интонациясы өте асқақ, көтеріңкі болады. Мысалы: *Әй, өзі де Шұға десе, Шұға еді-ау! (Б.Майлин)*

Восклицательные предложения служат для выражения чувств, предложения эмоций (горя, радости, удивления, восхищения и т.д.) В конце восклицательных предложений ставится восклицательный знак. Восклицательные предложения произносится с сильным чувством, с восклицанием. Например: *Айналама қарасам, елім қандай тамаша!*

Бұйрықты сөйлем. Біреуге бұйыру, зеку, тілек, өтініш немесе бір нәрсені талап ету мақсатымен айтылған сөйлем – ***бұйрықты сөйлем деп аталады.*** Мысалы: *Балам жөніңді айтшы.*

1. Бұйрықты сөйлем бәсең дауыспен айтылып, жазғанда соңына нүкте қойылады.

2. Ал кейбір бұйрықты сөйлемдер бұйыру, талап ету мағынасында көтеріңкі дауыспен айтылғанда, соңына леп белгісі қойылады. Мысалы: *Түс төмен! Сал алғыңды алақаныма!(М. Иманжанов).*

Бұйрықты сөйлем әртүрлі дауыс ырғағымен айтылады да, II жақта тұрады. Мысалы: *-А-а, жоғары шық! Жоғары шық! Мен шай қойдырайын!*

Побудительные предложения в казахском языке передаются глаголом повелительного наклонения второго лица единственного или множественного числа. Нап.:*Балам, жөніңді айтшы!* (М.Ә)

Цель побудительных предложений – побуждение собеседника к совершению и прекращению действия. В зависимости от характера побуждения (просьба, приказ, призыв) побудительное предложение произносится с различной интонацией. В качестве грамматического средства выражения побуждения используется повелительное наклонение.

Мысалы: *Ғылым таппай мақтанба, орын таппай баптанба...(Абай)*

Сөйлем мүшелері

Сөйлем мүшелері атқаратын қызметіне қарай бес түрге бөлінеді: 1. Бастауыш; 2. Баяндауыш; 3. Анықтауыш; 4. Толықтауыш; 5. Пысықтауыш. Бастауыш пен баяндауыш сөйлемнің тұрлаулы мүшелері. Анықтауыш, толықтауыш және пысықтауыш сөйлемнің тұрлаусыз мүшелері.

Как в русском, так и в казахском языке, члены предложения делятся на главные (тұрлаулы) и второстепенные (тұрлаусыз). Так же, как и в русском языке к главным членам предложения относятся: подлежащее и сказуемое.

Подлежащее (бастауыш), которое отвечает на вопросы ***кім? кімдер? (кто?), не? нелер? (что?)*** и может выражаться всеми частями речи. Например: Әмина (*зат. есім*) оған сәлем айтты. Мен (*есімдік*) тұздамадым. Өзім (*өздік есімдігі*) айтпадым.

Сказуемое (баяндауыш) отвечает на вопросы ***не істеді? не қылды? не етті? қайтті? (что делал? что сделал?)***, а также может быть выражено различными частями речи. Например: Ажар сабақта отыр. Сен құрылысшысың. Мен тоғыздамын. Айтқан–мен.

Тұрлаусыз мүшелер
Анықтауыш

Тұрлаусыз мүшелер өздігінен сөйлем құрай алмайтын, тек сөйлемдегі ойды толықтырып тұратын мүшелер		
Ережесі	**Сұрақтары**	**Мысалдар**
Сөйлемде зат есімнен болған мүшені сын, сапа, басқа да түрлі белгілері жағынан сипаттап тұратын тұрлаусыз мүшені – *анықтауыш* дейміз.	қандай? қай? кімнің? ненің? неше? нешінші? қанша? қаншасыншы?	Ол – ***ұзын бойлы*** адам. ***Жазғы*** демалыста демаламыз.

Толықтауыш

Сөйлемдегі ойды толықтырып тұратын тұрлаусыз мүшені – *толықтауыш* дейміз. Толықтауыш *барыс, табыс, жатыс, шығыс, көмектес* септіктерінің сұрақтарына жауап береді. ***Кімді? нені? кімге? неге? қайда? кімде? неде? кімнен? неден? кіммен? немен?***

Мысалы: *Атасы* ***баласын*** *шақырды.* ***Оған*** *көмектесу керек.*

Толықтауыштың 2 түрі бар: 1. ***Тура толықтауыш.***Табыс септігінде келетін толықтауышты – тура толықтауыш дейміз. М.: Мен *хатты* (нені?) Шұғаға жазып отырмын (Б.Майлин). 2. ***Жанама толықтауыш.*** *Барыс, жатыс, шығыс, көмектес* септіктерінің бірінде келетін толықтауышты жанама толықтауыш дейміз. М.: Мен тұрып *кемпірмен* (кіммен?) қоштастым (Б. Майлин). *Тілде* тиек, *ерінде* сүйек жоқ (мақал).

Пысықтауыш

Ереже	Сұрақтары	Мысалдары
Сөйлемде іс-қимылдың түрлі белгісін, мекенін, мезгілін, амалын, себебін, мақсатын білдіретін мүше.	қайдан? қайда? қалай қарай? қашан? қашаннан бері? қалай? қалайша? қайтіп? неліктен? не үшін? неге? не мақсатпен? қаншалықты? қанша?	Ол **қалада** тұрады. **Ертең** апам келеді. Олар **бірталай** жүрді.

Пысықтауыштың түрлері. Пысықтауыштар білдіретін мағыналарына қарай бес түрге бөлінеді: 1. Мезгіл пысықтауыш. 2. Мекен пысықтауыш. 3. Сын-қимыл пысықтауыш. 4. Себеп пысықтауыш. 5. Мақсат пысықтауыш.

Мезгіл пысықтауыштың сұрақтары:: Қашан? қай кезде? қай уақытта? қашаннан бері? қашанға дейін? т.б.

Мекен пысықтауыштың сұрақтары: Қайда? қай жерде? қайдан? қалай қарай? қай жерге дейін? т.б.

Қимыл-сын пысқтауыштың сұрақтары: Қалай? қайтып? қалайша? кім арқылы? не арқылы? қанша? қанша рет? неше? неше рет? т.б.

Себеп пысықтауыштың сұрақтары: Неліктен? неге? не себепті?

Мақсат пысықтауыштың сұрақтары: Кім үшін? не үшін? неге? қандай (нендей?) мақсатпен?

Салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдерінің баяндауыштары тиянақты болып, өзара тең дәрежеде байланысқан құрмалас сөйлемнің түрін – *салалас құрмалас* дейміз.

Мысалы: Айгүл аттан түсіп еді, су қайта таязданып қалғандай екен.

Сложносочиненным предложением называется такое предложение, которое состоит из независимых одно от другого предложений, образующих в смысловом отношении единое целое.

По способу связи сложносочиненные предложения делятся: на **бессоюзные** и **союзные**. М.: Көктем келді, күн жылынды. (Пришла весна, стало тепло). Көктем келді де, күн жылынды. (Пришла весна, и стало тепло).

Құрамындағы жай сөйлемдердің бір-бірімен мағыналық қарым-қатынасына қарай салалас құрмалас сөйлем 6 түрге бөлінеді:

1. Ыңғайлас жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем.
2. Қарсылықты жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем.
3. Себеп-салдар жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем.
4. Талғаулы жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем.
5. Кезектес жалғаулықты салалас құрмалас сөйлем.
6. Түсіндірмелі салалас құрмалас сөйлем.

Ыңғайлас жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдерінің бірінде айтылған ойға екіншісінде айтылған ойдың мезгілдес, бағыттас, ыңғайлас мәнде қарым-қатынаста болуын – *ыңғайлас салалас* дейміз.

Жалғаулық шылаулар (Соединительные союзы)	**Мысалдар (Примеры)**
Ыңғайлас жалғаулықты салалас (Соединительные союзы): ***және, да, де, та, те, әрі (и, к тому же)***.	1. Қадырдың киімі жұқа, әрі денсаулығы да мықты емес. (У Кадыра тонкая одежда, да и здоровье не сильное). 2. Күн жылыды да, қар еріді. (Потеплело, и снег расстаял).

Себеп-салдар жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдер өзара алдыңғысы соңғысының немесе соңғысы алдыңғысының себебін білдіретін салалас құрмаластың түрін – *себеп-салдар* салалас дейміз.

Жалғаулық шылаулар (Соединительные союзы)	**Мысалдар (Примеры)**
Себеп-салдар жалғаулықты салалас (Причинно-следственные союзы): ***сондықтан, сол себепті, өйткені, неге десеңіз (поэтому, потому что, по той причине).***	1. Ең жақсы тіл – ана тілі, сондықтан оны құрметтеу керек. 2. Біз киноға барған жоқпыз, себебі емтиханға дайындалдық.

Кезектес жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдері арқылы берілген істің, оқиғаның кезектесіп келуін білдіретін салалас сөйлемнің түрін – *кезектес салалас* дейміз.

Кезектек салалас ***бірде, біресе, кейде*** деген кезектес мәнді жалғаулық шылаулар арқылы жасалады.

Мысалы: Бересе жаңбыр жауды, біресе қар жауды. Баяу ескен жел бірде басылады, бірде толқып жасыл шөптердің бастарын ақырын ғана ырғайды.

Қарсылықты жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдердегі істің, оқиғаның өзара қарама-қарсы мәнде жұмсалатынын білдіретін салаластың түрін – қарсылықты салалас дейміз.

Қарсылықты салаластың құрамындағы жай сөйлемдер өзара іргелес тұрып та, жалғаулық шылаулар арқылы да байланыса береді.

Жалғаулық шылаулар (Соединительные союзы)	**Мысалдар (Примеры)**
Қарсылықты жалғаулықты салалас (Противительные союзы): ***бірақ, алайда, дегенмен, әйтсе де, сонда да (но, однако, иначе, все-таки).***	1. Ән басылып қалды, бірақ гитара сазы тоқалған жоқ.

Талғаулы салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдер өзара болжамдық қатынаста болады да, тек біреуіндегі істің, қимылдың жүзеге асатындығын көрсетеді.

Мысалы: Қазір не жаз басындағы жастардың арасында таң атқанша отырып өлең айтатын сайранды сауық жоқ, не көңіл көтеретін елдің бас қосқан той-топыры жоқ. (Х.Есенжанова). Теледидар көрейік не дойбы ойнайық.

Талғаулы салалас *не, немесе, я, яки, болмаса, әйтпесе, не болмаса, я болмаса, әлде* деген шылаулардың қатысуы арқылы жасалады.

Түсіндірмелі салалас құрмалас сөйлемдер

Құрамындағы жай сөйлемдердің алдыңғысы соңғысына нұсқап, ал соңғысы алдыңғы сөйлемнің мазмұнын ашатындай, талдап түсіндіріп тұратын құрмаласты – *түсіндірмелі салалас* дейміз.

Түсіндірмелі салаластың жай сөйлемдері жалғаулықты шылаусыз, іргелес байланысады. Бірінші жай сөйлемде көбінесе сілтеу есімдіктері мен сілтеу мәнді сөздер **(*мынау, мынаны, сол, сонша, соншалық, сондай)*** болады.

Түсіндірмелі салаластың ара жігіне қос нүкте не сызықша қойылады. Сызықша ***сонша, соншалық, сондай*** деген баяндауышы бар сөйлемдерде жиі қойылады.

Мысалы: Сол 1926 жылы қазақ мәдениетінің тарихында зор бір оқиға болды: тұңғыш рет қазақтың ұлттық театры ашылды (Ы. Дүйсенбаев).

Сабақтас құрмалас сөйлемдер

Сложноподчиненными предложениями называются такие предложения, которые состоят ***из* главного *(басыңқы) и придаточного (бағыныңқы)*** предложений.

Мезгіл бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем

Бағыныңқысы басыңқыдағы істің мезгілін білдіретін сабақтастың түрін – *мезгіл бағыныңқылы сабақтас құрмалас* сөйлем дейміз.

Придаточное времени указывают на время действия главного предложения, и отвечают на вопросы қашан? (когда?), қашаннан бері? (с каких пор?), қашанға шейін (до каких пор?)

Жасалу жолдары:

Путем прибавления к причастию суффиксов: ***-да, -де***. М.: Мен кел-**ген-де**, сен үйде жоқсың. (Когда я пришел, тебя не было дома).

Путем применения после причастия с окончаниями барыс септік частиц ***шейін, дейін***. М.: Күз болғанда, құстар жылы жаққа кетеді.

Путем применения к причастию с окончаниями шығыс септік частиц ***кейін, соң, бері***. М.: Емтихан тапсыр-**ған-нан кейін**, үйге барамыз. (После сдачи экзаменов, поедем домой).

Путем прибавления к корню глагола деепричастий ***-қалы, -келі, -ғалы, -гелі***. М.: Байсал Құнанбаймен араздасып кеткелі, Абаймен Жиреншенің кездескені осы.

Мақсат бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем

Бағыныңқысы басыңқыдағы істің мақсатын білдіретін сабақтастың түрін – *мақсат бағыныңқылы сабақтас* құрмалас сөйлем деп атаймыз.

Придаточные цели указывают на цель действия главного предложения, и отвечают на вопросы не мақсатпен? (с какой целью?), не үшін? (для чего?), неге? (зачем?).

Жасалу жолдары:

Путем прибавления к причастию суффиксов: ***-ша, -ше***. М.: Мен кел-**ген-ше**, сен үйде отыр. (Пока я не приду, сиди дома).

От исходной формы глагола с послелогом (тұйық етістіктен кейін ***үшін*** шылауының келуі арқылы) ***үшін***. М.: Институтқа ерте жету ***үшін***, біз тез жүрдік. (Для того, чтобы пораньше прийти в институт, мы шли быстро).

От повелительной, условной, желательной форм глагола со вспомогательным словом ***деп***. М.: Қыстың ызғары жетпеу үшін, қоңыз інді терең қазады.

Қимыл-сын бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем

Қимыл-сын бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлемнің бағыныңқысы басыңқыдағы істің, амалдың қалай орындалғанын білдіреді.

Придаточные образа действия показывают как происходит действие в главном предложении и отвечают на вопросы ***қалай? (как?), қайтіп? не етіп? (каким образом?)***.

Бағыныңқы сабақтас (Придаточные предложения)	**Бағыныңқының баяндауышы (Сказуемое придаточных)**	**Мысалдар (Примеры)**
Қимыл-сын бағыныңқылы (Придаточные образа действия)	1. Көсемшенің ***-а, -е, -й, -ып, -іп, -п*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады. (Путем прибавления к корню глагола деепричастий ***-а, -е, -й, -ып, -іп, -п***). 2. Есімшеге ***-дай, -дей*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады. (Путем прибавления к причастию суффиксов - ***дай, -дей***).	1. Жел күшей-іп, ауа райы бұзыла бастады. 2. Оны біреу асық-тырғандай, ол жазуын шапшаң жазып отыр.

Қарсылықты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем

Басыңқыдағы іске бағыныңқыдағы айтылған іс, оқиға мазмұнына қарама-қарсы мағыналық қатынаста келетін сөйлемдерді қарсылықты бағыныңқылы сабақтас дейміз.

Қарсылықты бағыныңқылы сабақтас ***қайтсе де? не етсе де? қайткенмен? не еткенмен? (несмотря ни на что?)*** деген сұрақтарға жауап береді.

В придаточном уступительном предложении придаточные имеют противоположное главному значение: действие главного предложения совершается как бы вопреки условиям, поставленным в придаточном предложении. Мысалы: Екі көзі алдында жатқан балада болғанмен, төр жақта айтылып жатқан сөздерге Көпейдің сергек зейін салып отырғаны байқалады. (Ғ. Мүсірепов)

Бағыныңқы сабақтас (Придаточные предложения)	**Бағыныңқының баяндауышы (Сказуемое придаточных)**	**Мысалдар (Примеры)**
Қарсылықты бағыныңқылы (Придаточные уступительные)	1. Есімшеге көмектес септігінің ***-мен*** жалғауының жалғануы арқылы жасалады. (От причастий с окончанием көмектес септік ***-мен***). 2. Шартты райлы етістікке ***-да, -де*** шылауларының жалғануы арқылы жасалады. (Путем прибавления после условной формы глагола частиц ***-да, -де***). 3. ***-а, -е, -й*** жұрнақты көсемше түрінен болады. (От деепричастий с суффиксами ***-а, -е, -й***).	Күн жарқырап тұрған+***мен***, қатты аяз. (Хоть и светит солнце, стоит сильный мороз). Тез жүрсе ***де***, пойызға үлгермей қалды. (Хоть и ехал быстро, на поезд не успел). Сабақ оқуға уақыттары аз бол+***а*** тұр+***а***, емтиханды жақсы тапсырды. (Хоть у них и было мало времени на подготовку, они хорошо сдали экзамены).

Шартты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем

Сабақтас құрмаластың бағыныңқы сөйлемі басыңқы сөйлемдегі іс-әрекеттің жүзеге асу, не аспау шартын білдіретін сабақтас сөйлем шартты бағыныңқылы сабақтас деп аталады.

Условные придаточные предложения указывают на условия, при которых происходит действие главного предложения, и отвечают на вопросы ***қайтсе? не етсе? қайткенде? не еткенде? (при каком условии?). Мысалы:*** Егер Жұмабек тура осыдан бастаса, Ушаковтың зіл айтарлық себебі де болмас еді.

Бағыныңқы сабақтас (Придаточные предложения)	**Бағыныңқының баяндауышы (Сказуемое придаточных)**	**Мысалдар (Примеры)**
Шартты бағыныңқылы (Придаточные условия)	1. Етістіктің шартты рай түрінен болады. (От условной формы глагола). 2. Етістіктің болымсыз түріне ***-йынша, -йінше*** жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады. (Путем прибавления к отрицательной форме глагола суффиксов ***йынша, -йінше***).	Қар жау+***са***, балалар қуанады. (Когда идет снег, дети радуются). Жаңа жұмысшыларға техника қауіпсіздігін түсіндірме+***йінше***, шахтаға жіберуге тыйым салынған. (Новым рабочим запретили спускаться в шахту, пока их не ознакомят с правилами техники безопасности).

Синтаксис тарауына қатысты тапсырмалар

І нұсқа

1-тапсырма. Сөйлемнің тұрлаулы мүшелеріне мысал келтіріңіздер.

2-тапсырма . Сөйлем айтылу мақсатына қарай неше түрге бөлінеді?

3-тапсырма. Сөйлемдерден жанама толықтауышты табыңыздар.

Өндіріс орнында екі қарт кісімен амандастым. Сәтбаевпен кездескен сол бір сәттер.

4-тапсырма. Сөйлемді мағынасына, құрамына, түріне және сөйлем мүшесіне талдаңыздар.

Ұлықбек Мұхамед Тарағай – Орта Азияның ұлы астрономы, математигі.

5-тапсырма. Төмендегі сөйлемнен күрделі бастауышты табыңыздар.

Космосқа ең бірінші болып Кеңес азаматы Ю.А.Гагарин

жол салды.

6-тапсырма. Сөйлемнің мағынасын анықтап, құрамындағы сөздерді сөз тіркесіне ажыратыңыздар.

Ұлылыққа бәрінен де адалдық жақын.

7-тапсырма. Жұмбақтың шешуін тауып, құрамында неше сөйлем барын анықтап, жұмбақтың шешуіне фонетикалық талдау жасаңыздар.

Сырт-сырт етіп соғады,
Кеудесінде жүрегі.
Өзі тілсіз, сөйлемейді,
Өзі жансыз, жүреді.

(С..г..т).

8-тапсырма. Мына сөйлемдердің айтылу мақсатына қарай қандай сөйлемдер екенін ажыратып айтыңыздар.

– Қыс деген қандай тамаша! Шіркін, жыл бойы қыс бола берсеші! – деді ол. Ит тырнағын жазып жүреді.

9-тапсырма. Төмендегі сөздерден хабарлы сөйлем ойлап жазыңыздар.

Оқшауырақ, оңашаланған, сондайлық.

10-тапсырма. Хабарлы сөйлемді сұраулы сөйлемге айналдырып жазыңыздар.

Абайлар кеш бата ауылға жетті. Бүгін құрылысшылар күні.

II нұсқа

1-тапсырма. Хабарлы сөйлемді сұраулы сөйлемге айналдырып жазыңыздар.

Үлкен жігіт болдың. Асқар сөйлейтін сөзіне әзір. Аспан ашық.

2-тапсырма. Бастауыштан кейін сызықшаның қойылу жағдайын түсіндіріңіздер.

Қыран өте қарулы құс. Арқаның аруы – Теміртау сәнді қалалардың бірі.

3-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті көмекші етістікті қойып жазыңыздар.

Ол – қандай кемеңгер, адал жан ... .

4-тапсырма. Сөйлемге қажетті тыныс белгілерін қойып жазыңыздар.

Өлеңім шарла ауылды

Тыңда дала Жамбылды.

Тыңда Қастек Қаскелең.

5-тапсырма. Мына сөйлемдерден анықтауыштар мен оның анықталатын сөздерін тауып, оларға сұрақ қойыңыздар.

Көсеуім басы – ақ күміс.

6-тапсырма. Мына сөйлемдердегі қарамен жазылған сөздердің сөйлемнің қай мүшесі екендігін тауып, оларға сұрақ қойыңыздар.

Күн **терезеге** үңілді, **жылы** шуағы жастыққа шашырай **құйылды.**

7-тапсырма. Қарамен жазылған сөздерге сұрақ қойыңыздар, ол қандай мүше деп аталады?

Ботакөзге тән қасиеттер – **адалдық, әділдік,** білімге **ұмтылу**, досқа **берік**, дұшпанға **қатал** болу.

8-тапсырма. Бірыңғай мүшелерді тауып, сөйлемнің қай мүшесі (бастауыш, баяндауыш, толықтауыш, анықтауыш, пысықтауыш) болып тұрғанына талдау жасаңыздар.

Әр аттың басындағы аяңшылдық, жүйріктік, шабандық, үркектік, сүріншектік, төзімділік, шөпті таңдап жегіштік сияқты қасиеттерді ол жақсы біледі.

9-тапсырма. Сөйлем ішінен пысықтауышты тауып, сұрақ қойыңыздар.

Туған елге барғанда жасарып, жайраңдап қаласың.

10-тапсырма. Бірыңғай мүшелерді тауып, сұрағын қойып, қай сөйлем мүшесі екенін анықтаңыздар.

Тегінде, жастан бой күтіп дағдыланбай, ас өскендіктен ғой деймін, жуыну, шомылу, тырнақ, шаш алдыру дегендер маған азаптай көрінетін.

III нұсқа

1-тапсырма. Шартты райлы етістік қалай жасалады, қандай бағыныңқылы сөйлемдердің баяндауышы болатынын

айтыңыздар.

Ұшы-қиырсыз кең өлкемізге көз жіберсек, барлық жерінен бейбітшілік ісін көреміз.

2-тапсырма. Берілген сөздерді күрделі баяндауыш етіп, сөйлем құрастырыңыздар.

Оқып жатыр, айтып отыр, жалт ете түсті, ұшып кете жаздады, оқыған екен, шалып қалды.

3-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қосымшалар қосып жазып, бастауыш пен баяндауыштың арасында қандай қиысу бар екенін айтыңыздар.

Мен оған бұл жолы да жолық... . Біз не болса да шыдауға бел байладық. Сендер бізден екі-үш күн бұрын кеткен ... .

4-тапсырма. Бастауыш пен баяндауыштың арасына не үшін сызықша қойылғанын түсіндіріңіздер.

Адам – ардақты ат.

Ел намысы – ер намысы.

Бес жерде бес – жиырма бес.

5-тапсырма. Сөйлемнен толықтауышты тауып, толықтауыштың қай сөз табынан екенін көрсетіңіздер.

Жомарттың жоспарын Жанат сегіз күн ұстады. Бұған Жанат тек орынбасардың көзімен ғана қараған жоқ.

6-тапсырма. Сөйлемнен толықтауышты тауып, тура толықтауыштың астын бір, жанама толықтауыштың астын екі сызыңыздар.

Көкше, Ақшоқы тауы нар түйедей, қараған адамның қасында тұрған сықылды көрінеді.

7-тапсырма. Берілген сөздерге тиісті септік жалғауларын жалғап, күрделі толықтауыш етіп сөйлем құрастырыңыздар.

Теміржол транспорты, Қарағанды көмір бассейні.

8-тапсырма. Сын есім мен сан есімнен болған анықтауыштың астын бір-бірден, ал олардың анықтап тұрған сөздерінің астын екі-екіден сызыңыздар.

Үй айналасы көк шарбақ. Қала бес-алты есе кеңиді және көркем биік үйлер салынады.

9-тапсырма. Жақша ішіндегі сұраулардың орнына тиісті анықтауышты қойып жазыңыздар.

Ұясынан жаңа шығып келе жатқан күн сәулесі Алатаудың (қандай?) шыңдарын күмістей жарқыратып, өзгеше бір сәнге бөлеп жіберді.

10-тапсырма. Төмендегі анықтауыштарды қатыстырып, сөйлем құрстырып жазыңыздар.

Қос, күздің, қарт, сұр, кеспелтек.

IV нұсқа

1-тапсырма. Дара анықтауыштың астын бір, күрделі анықтауыштың астын екі сызыңыздар.

Сондай ашық көгілдір аспанның астында көрінген Көкше – аспан астынан өскен кішірек бір аспан секілді. Ол өз ісіне тап-тұйнақтай аса ұқыпты, мәдениетті адам еді.

2-тапсырма. Пысықтауыштың астын бір, оның пысықтап тұрған сөздерінің астын екі сызыңыздар.

Кеудесіне қолын қойып, үндемей ғана бас иді. Абай тобы талмай тыңдап әлі тұр.

3-тапсырма. Қарамен жазылған пысықтауыштың қай сөз табынан болғанын және сұрауын айтыңыздар.

Базаралы **сұрланған жүзбен** ызаланып қалып отыр.

4-тапсырма. Қарамен жазылған пысықтауыштың қай сөз табынан болғанын және сұрауын айтыңыздар.

Осы шаққа дейін тартынып, жүдегендей боп отырған Базаралы **енді** сұп-сұр болған жүзінде **дуылдай** ыза намысы шығып, екі көзі Майбасарға **қадала қарап** жалт етті.

5-тапсырма. Сын-қимыл пысықтауыштың астын бір, пысықтап тұрған сөздің астын екі сызып, сөйлемді сөз табына талдаңыздар.

Жаз айының көз ұялататын шұғылалы күні бүгін тым жоғары, тым нұрлы секілді көрінеді.

6-тапсырма. Берілген сөздерді сын-қимыл пысықтауыш етіп, сөйлем ойлап жазыңыздар.

Жалма-жан, балаша, қатты, асықпай, етпетінен, тапжылмай.

7-тапсырма. Берілген сөздерді мезгіл пысықтауыш етіп,

әрқайсысына бір-бір сөйлем ойлап жазыңыздар.

Бүгін, кеше, тал түсте, қыстыгүні, сол кезде, кейінірек.

8-тапсырма. Мезгіл пысықтауыштың астын бір, сын-қимыл пысықтауыштың астын екі сызыңыздар.

Жәнібекті жөнелткен мезгілде күн арқан бойы көтерілген еді. Анда-санда сауысқан шықылықтап ұшып қонады.

9-тапсырма. Берілген сөздерді себеп пысықтауыш етіп әрқайсысына бір-бір сөйлем ойлап жазыңыздар.

Асыққандықтан, білген себепті, қуанғаннан, сен үшін.

10-тапсырма. Берілген сөздерді мақсат пысықтауыш етіп, әрқайсысына бір-бір сөйлем ойлап жазыңыздар.

Көмектесуге, көру үшін, берейін деп, келісуге.

V нұсқа

1-тапсырма. Сөйлемнен мекен пысықтауыштарды табыңыздар.

Жоғары, төмен үйрек, қаз ұшып тұрса сымпылдап.

2-тапсырма. Жақшаның ішіндегі сұрақтардың орнына тиісті мекен пысықтауышты қойып, қай сөз табынан екенін көрсетіңіздер.

Бозжанов балғын жүзін (қайда?) көтеріп, бірнеше секундта менің бетіме аңыра қарап тұрды.

3-тапсырма. Берілген сөздерді мекен пысықтауыш етіп, әрқайсысына бір-бір сөйлем ойлап жазыңыздар.

Әрі, бері, ілгері, кейін, жоғары, төмен.

4-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті жіктік жалғауын қосып, бастауыш пен баяндауыштың арасында қандай қиысу барын айтыңыздар.

Мен жиналыстан өте бір қуанышты, жарқын шыраймен шық ... .

5-тапсырма. Сөйлем мүшесіне талдап, олардың қандай жолдар арқылы байланысып тұрғанын айтыңыздар.

Бұрын ондай сөздеріне Абай араласып та, тыңдап та көрмеген еді.

6-тапсырма. Сөйлемдердің мағынасын анықтап, сөйлем мүшесіне талдаңыздар.

Ұйымдасып еңбек ету пайдалы болды.

7-тапсырма. Сөйлемнен мезгіл пысықтауыштарды тауып, қай сөз табынан жасалғанын айтыңыздар.

Ол бүгін келсе, мен ертең жүремін. Қасыңды қаққанша, әлдеқайда алыстап кетеді.

8-тапсырма. Төмендегі мақал-мәтелдердің мағыналарын таратып жазыңыздар.

Адасқанның айыбы жоқ, Қайтып үйірін тапқан соң. Білімді болсаң тозбассың.

9-тапсырма. Берілген жай сөйлемдерді екі-екіден біріктіріп, құрмалас сөйлем жасаңыздар.

Мен уақытты көп оздырмадым. Теңізге түсерліктей бір үлкен қайық жасауға кіріспекші болдым. Қайық жасауға керек ағашты тауып алмақшы болдым. Аралдан қолайлы ағаш іздедім.

10-тапсырма. Төмендегі сөйлемдерді оқып, мағыналарын анықтап, оларды екі-екіден біріктіріп, құрмалас сөйлем жасаңыздар.

1. Қатты жел тұрды.
2. Теңіздің толқыны күшейді.
3. Аспанды қара бұлт қоршады.
4. Бір кезде сел құйып жіберді.

VI нұсқа

1-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті жалғаулықты қойыңыздар. Бұған оның жауабы да әзір еді, ... оның лебізі тез шыға қоймады.

2-тапсырма. Дана, керемет деген сөздердің синонимдерін табыңыздар. Бұл адам өз ісіне мейлінше берілген, өйткені көп жылғы тәжірибеге, халық даналығына сүйенеді, жерге керемет берілген.

3-тапсырма. Төменде берілген мақал-мәтелдердің мағынасын анықтап, олардың неліктен шартты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем болып тұрғанын айтыңыздар.

Еңбек етсең ерінбей,
Тояды қарның тіленбей.

Бұлақты таудан арна ақса,
Теңіз болар аяғы.

4-тапсырма. Сөйлемнен тек бастауыш пен баяндауышты теріп жазыңыздар.

Кешкі тымыққа тынып, жадырап жатқан, жазық су ақырын ғана жағасына соғып дірілдейді.

5-тапсырма. «Уақытты бағала» тақырыбында әңгіме жазып, тұрлаусыз мүшелердің астын сызыңыздар.

6-тапсырма. Қимыл-сын, мекен пысықтауышқа мысал келтіріңіздер.

7-тапсырма. Баспасөз материалдарынан анықтауышқа мысалдар келтіріңіздер.

8-тапсырма. Тура толықтауышқа мысал келтіріңіздер.

9-тапсырма. «Ең таза қала» тақырыбына сөзжұмбақ құрастырыңыздар.

10-тапсырма. «Техника саласының бүгіні, болашағы» тақырыбына дебат ұйымдастырыңыздар.

VII нұсқа

1-тапсырма. Берілген тақырыптың біреуіне шығарма жазыңыздар.

1. Қысқы таң. 2. Өндірісті қала.

2-тапсырма. Сөйлемнің бастауыштарын табыңыздар.

Мен бақшаны сендей етіп өсіремін. Біз биыл да өдірістің қарқынын өсіру үшін студенттер қолдан келген көмегін тигізер деп сенеміз.

3-тапсырма. «Қазақстанның қазба байлықтары» тақырыбында мәтін құрастырыңыздар.

4-тапсырма. Елбасымыз туралы мәтін жазыңыздар.

5-тапсырма. Төмендегі сөйлемдерден бастауышты тауып, құрылысына қарай талдаңыздар.

Бүгін әнші Жүсіпбек келді. Аталған жерлерге қонақ үйлер де, ас үйлер де тігілген екен.

6-тапсырма. Төмендегі сөздерден сөйлемдер құрастырып, баяндауыш қай сөз табынан жасалғанын айтыңыздар.

Көлік, айтысты, көрді, көгілдір, төрт.

7-тапсырма. Сөйлемнен бірыңғай мүшелерді тауып, сөйлем мүшесіне талдаңыздар.

Соның баурайы әдемі, тоғайлы өзен болатын.

8-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті жалғаулықтар қосып, тиісті тыныс белгісін қойыңыздар.

Ақшоқыда туған өлең ... ән жатталып, көшіріліп, тарап жатты.

9-тапсырма. Берілген сөздермен сөйлем құрастырыңыздар.

Скрипка, рояль, барабан, домбыра, мандолин, сыбызғы.

10-тапсырма. «Ән-көңілдің ажары» деген тақырыпта қазіргі Қазақ әндері жайлы ойтолғау жазыңыздар.

Шығармашылық тапсырмалар

1-тапсырма. Берілген мәтінді пайдалана отырып, өздеріңіз мәтін құрастырып жазыңыздар.

ТІЛ – УАҚЫТ ТЫНЫСЫ

Адам – қоғамның дамуына үлес қосатын саналы тіршілік иесі. Ол өзінің алдына жоспарлы мақсаттар қойып, оған қол жеткізуді армандайды. Тіршілік иелерінің қарым-қатынасы тілдің қатысуымен жүзеге асырылады. Олай болса, тіл – қоғамды қозғаушы күштің бірі, ұлт тірлігінің күретамыры.

Қоғам – адамдар ұжымы. Ол ұжым ру, тайпа, ұлт, халық дейтін қоғамдық бірлестіктерден тұрады. Тіл – қоғам мүшелерінің қарым-қатынас құралы. Қоғамдағы болып жатқан өзгеріс, адамдардың тірлігі, қоршаған ортадағы құбылыс, т.б. ақпараттарды біз тіл арқылы қабылдаймыз.

Қосымша мәлімет

1989 жыл	Қазақ КСР-інің «Тіл туралы Заңы» қабылданды
1989 жыл	Тіл Заңын жүзеге асыру үшін «Қазақ тілі» қоғамы құрылды
1993–1995 жылдар	Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясында қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болды
1993 жыл	Тіл комитеті құрылды
1996 жыл	4 қарашада Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «Қазақстан Республикасының тіл саясаты тұжырымдамасы» мақұлданды
1997 жыл **11 шілде**	Тіл туралы Заң толықтырылып, қайта шықты
1998 жылы	Тіл туралы Заңды күшіне келтіру туралы Мемлекеттік бағдарлама жасалды
2007 жыл	«Мемлекеттік тілдің қолданылу аясын кеңейту және оның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың 2007–2010 жылдарға арналған тұжырымдамасы» қабылданды.

2-тапсырма. Нақыл сөздердің мағынасын қалай түсінгендеріңізді айтып беріңіздер.

Білімдіден шыққан сөз

Өзіміз ана тілімізде сөйлемейінше, өзге ешкім де бұл тілді шындап құрметтей қоймайтынын түсінуге тиіспіз.

Қазақ елі барда қазақ тілі де болады. Өседі. Өркендейді.

Н.Ә.Назарбаев

Өркениет өнегесі – өз тіліңмен өмір сүру.

Н.Ә.Назарбаев

Кеше болмағанның бүгін болуы мүмкін, бүгін болмағанның ертең болуы мүмкін – бірақ ана тіліне мән бермеушіліктің, оны құрметтемеудің орны толмас олқылықтарға соқтыратыны сөзсіз.

Н.Назарбаев

Қазақ тілінен асыл, қазақ тілінен бай тіл жоқ. Егер қазақ тілін білсең, дін де осында, ғылым-білім де осында, әулиелік те осында.

Мәшһүр Жүсіп

Әркімге туған тілі – туған шеше, оған бала міндетті сан мың есе.

С.Мұқанов

...Жоғалып өшіп кеткен тілдердің қайта тіріліп келмейтіні белгілі. Жаңадан тіл пайда болмайды. Тілдердің пайда болу дәуірі біткен. Сондықтан қазіргі барымызды мәпелей білуіміз керек.

Ш.Айтматов

Тілсіз өмір жоқ. Тілі жоқ жұрт ел бола алмайды, ата-мекен жер бола алмайды. Тілі, мәдениеті шалқыған халықтың ғана үні естіліп, даусы шығады.

Ө.Жәнібеков

Сөздің ең ұлысы – тарих!

А.Байтұрсынұлы

Әр заманның өзіне лайық сөзі болады.

Б.Оңдасынұлы

3-тапсырма. Берілген мәтіннен үш сөзге фонетикалық, лексикалық талдау жасаңыздар.

Адам сияқты сөзде де алуан тағдыр бар. Ол о баста сәби боп туады, ер жетеді, қартаяды, кейде қартайып барып жасарады, кейде тұрмыста болған өзгеріске ілесе алмай кейін бірте-бірте солғындап, қажауда қалып, жаңа сөзге жол береді немесе тың мағына тауып, жаңғырып, жаңаша ұғымға ие болады.

М.Иманжанов

4-тапсырма. Мақал-мәтелдерді пайдалана отырып, «Мың бір мақал» тақырыбында төмендегідей бағыттарда жұмыс жасаңыздар.

1. Белгіленген уақытта тіл туралы мақал-мәтел, нақыл сөздерді көбірек айтып, жарыс ұйымдастыру.

2. Тіл туралы өздері таңдаған мақал не мәтелдің мазмұнына тоқталып, оның қажеттілігі мен маңызы жөнінде жеке тұлға пікірімен танысу.

3. Жеке тұлғаның таңдауы бойынша қоғамдық өмірдің белгілі бір (медицина, білім, баспасөз, техника, т.б.) саласына байланысты қандай мақал-мәтелдерді қолдануға болатынына мысал келтіріп жазу.

5-тапсырма. Берілген асыл сөздерді пайдалана отырып, «Тіл – қазына» тақырыбында шағын әңгіме жазыңыздар.

Тіл – ақылдың көрінісі, бірліктің кілті.

Халық даналығы

Тіл – қылыштан да өткір.

Ж.Баласағұн

Тәрбие басы – тіл.

М.Қашқари

Білімдіден шыққан сөз

Тіл сөйлеу – сөйлесу, оқу – үйрену, жазу – сызу арқылы өседі. Бұл үшеуінің бірде-біріне көңіл аудармау – үлкен қылмыс.

Ғ.Мүсірепов

Емле – жазу үшін шығарылған, жазу – тіл үшін шығарылған нәрсе. Олай болса, тілді бұзып емлеге ыңғайлау емес, емлені тілге ыңғайлау керек.

А.Байтұрсынұлы

Тіл мәдениеті, жазу сауаттылығы – ұлттық мәдениет көрсеткіші. Ол төмен болса, қазақ тілінің мемлекеттік дәрежесі де төмен болады.

Р.Сыздықова

Өз алдына ел болуға өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз.

А.Байтұрсынұлы

Ана тілін жақсы меңгеріп алмай тұрып, өзге пәндерді түсіну мүмкін емес.

Ж. Аймауытов

6-тапсырма. Мәтінді аударып, «Тіл қызықтарына тереңдесек» атты тақырыпта эссе жазыңыздар.

«Өнер алды – қызыл тіл» дейді ғой халық. Сол өнердің де, білімнің де алды, негізі, қоғамдық қарым-қатынастың құралы болып табылатын тілде талай-талай қызық, алуан түрлі сыр бар. Сырт қарағанда оны бірден байқай қою оңай да емес. Өйткені сөйлесіп түсініскенде, сырласып пікірлескенде айтылып жатқан сөздердің бәрін талдап, тексеріп жатпаймыз. Пайымдай қарап, тереңірек талдасақ, біздің ана тіліміздің сөздік қоры бай, мағынаға мол, оралымды тіл екенін көреміз. Мынадай бір ғана мысалды алып қаралықшы: *қақ* деген бір сөздің өзі заттың атын да, сынын да, қимылын да, қимылдың сынын да білдіретін бірнеше мағынаны аңғартады. Сондай-ақ, бір ұғымды бірнеше сөзбен түсіндірсек, бір сөзге қарсы мәнді бірнеше сөз қолданамыз. Бір заттың әр өлке, облыста әртүрлі аталатыны тағы бар. Ауыспалы мағынада қолданылатын *«бүйректен сирақ шығару», «ешкіні апа, текені жезде қылып», «түйе үстінен сирақ үйту»* сияқты тұрақты сөз тіркестері мен мақал-мәтелдер ұтымды, әрі көркем жасалуымен қатар, аз сөзбен көп мағынаны аңғартады. *«Желкемнің шұңқырын көрмейін», «Басқан ізім артымда қалсын»* сияқты «әзіл-қарғыс» та қызық құралған.

Тілдік құбылыс пен заңдар да қызық. Тіл де қоғаммен бірге жасап, жаңарып, өсіп-өркендеп отырады. Өткен өмірге тән кейбір сөздер ескіріп, қолданудан қалса, жаңа өмірге байланысты жаңа сөздер пайда болады. Тіліміз қазір осындай жаңа сөздермен толығып, ажарланып келеді.

«Қызықты грамматика» кітабынан

7-тапсырма. Мәтіннен үш сөз алып, дауысты дыбыстарға фонетикалық (дыбыстық) талдау жасаңыздар.

Адам өзі тапқан нәрселерін күнде тексерсе, күнде өседі. Көп заман тексермесең, тауып алған өнеріңнің жоғалғандығын

және өзіңнің ол мезгілдегіден бір басқа адам болып кеткеніңді білмей қаласың. Жоғалған өнер «мен жоғалдым» деп хабар беріп жоғалмайды. Енді қусаң, бағанағы әуелгі табуыңнан қиынырақ тиеді.

Абай

8-тапсырма. Жұмбақ өлеңді оқи отырып, дауыссыз дыбыстарды үн мен салдырдың қатысына қарай топтаңдар. «Дыбыстар әлемінде» тақырыбында ауызша мәтін құрастырыңыздар.

Әліпбиден біраз әріп тіздім де,
«Ұяңдарым» деп оларға ат қойдым.
«Қатаңдар» да сап түзеді қатарлап,
Бөгде тілден енгендерді қатарға ап,
Қалғанына «үнділерім» деп қойдым.
Жеңіл жаттау жүйелерін өзің тап.
Ұяң дауыссыздар:
Қатаң дауыссыздар:
Үнді дауыссыздар:

9-тапсырма. Абайдың нақыл сөздеріндегі сөз таптарына фонетикалық (дыбыстық) талдау жасаңыздар.

Абай афоризмдері

1. Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас,
   Еңбек қылмас еріншек адам болмас.
2. Ісім өнсің десең – ретін тап.
3. Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
   Әр нәрсеге өзінше баға бермек.
4. Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
   Сонда толық боласың елден бөлек.

10-тапсырма. Мәтіндегі автордың ойын өз сөздеріңізбен баяндаңыздар. Сөйлемдегі зат есімдерге фонетикалық (дыбыстық) талдау жасаңыздар.

Әдебиет

Өткен дәуірдегі теңіздей тұңғиық **әдебиетіміздің** бізге бұл күнде адасқан **ұшқындары**, тентіреген тамшылары ғана жетіп отыр. Көбі, көбі болғанда ең сұлулары ұмытылған, желдей ескен жыраулармен бірге топыраққа айналған. Баяғыда отыз күн, отыз түн айтылатын «Қобыландылардың» ауызда адасып азғантайы ғана қалған. Талай түндерге созылған ертегілердің басы қайырылып, аяғына жетіп, шоп-шолақ болып қалған.

...Бірақ талайлар ұмытылып қалды деп қанша өкінгенмен, әлі де болса ауызда аман қалған әдебиетіміз талай елдердің ауыз әдебиетінен бай. Өзінің ауыз әдебиетін негіз қылмай, ешбір елдің жазба әдебиеті өркендемек емес.

М.Жұмабаев

11-тапсырма. Бауыржан Момышұлының адам туралы айтқан ой толғауын мақалмен тұжырымдаңыздар. Мәтіннен үндестік заңына: дыбыс үндестігіне (ілгерінді ықпал, кейінді ықпал), буын үндестіктеріне мысалдар теріп алыңыздар.

Баукеңмен әңгіме

Кейбіреулер адам деген темір емес, темір де тозады деп топшылайды. Анығында Отан үшін, өмір үшін күреске белді бекем буған адам, ол темірден де мықты болуға тиіс. Күтімсіз темір тот басып шіріп кетеді. Ал өмір үшін, болашақ үшін өшпес сеніммен күресуді мақсат еткен адамның жаны тозбай жарқырап өтеді. Демек, қандай қасірет шексең де, адамдық қасиетті сақтап, адамдық ар алдында шыншыл, адал болудан артық парыз жоқ, – деді Баукең.

12- тапсырма. Мақал-мәтелдердің жалғасын табыңыздар.

– Өнер алды –
– Тіл тас жарады,
  Тас жармаса, ...
– Шебердің қолы ортақ, ...

– Ат жүйрігі айырады, ...
– Сөз тапқанға...
– Жақсы байқап сөйлер, ...
– Аяғы жаман төрді былғар, ...
– Көп сөйлеген, ...
– Суды шым тоқтатар, сөзді ...
– Ине көзінен сынады, шешен ...

Қажетті тіркестер: шын тоқтатар, аузы жаман елді былғар, шешеннің тілі ортақ, қолқа жоқ, жаман шайқап сөйлер, сөзінен сынады, тіл жүйрігі қайырады, көптен айырылады.

13-тапсырма. Көп мағыналы сөздерді қатыстырып, сөйлем құрастырыңыздар.

– Адамның басы, таудың басы, жұмыстың басы, жіліктің басы,
– Адамның жүзі, пышақтың жүзі, қылыштың жүзі, ұстараның жүзі.
– Адамның көзі, иненің көзі, матаның көзі, атамның көзі, күннің көзі, жақсының көзі.

14-тапсырма. Берілген омонимдерді қатыстыра отырып мәтін құрастырып, орфографиялық, орфоэпиялық нормаларға мысал келтіріңіздер.

Бас – зат есім.
Бас – етістік.
Жаз – зат есім
Жаз – етістік.
Ара – жәндік.
Ара – құрал

15-тапсырма. Берілген мәтіннен синоним, антонимдерге мысал келтіріңіздер.

Қатты жерге қақ тұрар, қайратты ерге бақ тұрар. Жақсы сөз – жарым ырыс. Көсеуің ұзын болса, қолың күймес. Қысқа жіп күрмеуге келмес. Шабан үйрек бұрын ұшар. Тез қасында қисық ағаш жатпас *(мақал-мәтелдер)*. 3. Су ішінде олай-бұлай жүзіп, тайыз жерінде жүзіп іздесе де қапшық табылмады. *(Ы.А.)* Дүйсенғали көне домбырасын қолына ұстап шерте отырды.

(С.Бақб.) Рақымдылық, мейірбандылық, әртүрлі істе адам баласына өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек, бұлар – жүрек ісі. Ашқарақтық, өзімшілдік, менмендік, мақтаншақтық, күлкішілдік бойды жеңсе, ондай кісі бойына қорлық келтіретұғын… өсектен де қашық болмайды. (Абай)

16-тапсырма. Мәтінмен байланыстыра отырып, «Мен білетін қайраткер аналар» деген тақырыпта ой толғаныздар.

«Журналист – жаңалықтың жаршысы» деген қанатты сөз жақсы таныс. Осы кәсіпті жанына серік еткен әйел-аналар отбасының ұйытқысы болуымен қатар, жазу өнерінде сүйікті мамандығын терең меңгерген майталман атануда. Сондай әйел заты, танымал журналист «Айқын» газетінің тілшісі Айгүл Халықова 18 жылдан бері мерзімді баспасөзде қызмет етіп келеді. «Адам жанының инженері» деп саналатын журналистикада айшықты қолтаңбасы бар, оқырман көзайымына айналған Айгүл Аханбайқызы, өзге кәсіпке қарағанда, жазу өнеріне қалам тартқан әйелдердің отбасы мен қызметі алдындағы жауапкершілігі жоғары екендігін айтады.

Шығармашалықпен айналысатын қазақ әйелі отбасы мәселелерімен қатар, уақыт пен қоғам талабына сәйкес сан міндет, толайым жүк арқалайтыны сөзсіз. Осы себепті, шығармашылықпен айналысатын әйелге мүмкіндігінше өзінің уақытын дұрыс ұйымдастыру жағын көбірек ойлауы керек.

Республикалық қоғамдық-саяси газетте жиырмадан астам журналист оқырманға күнделікті ақпарат жеткізіп отырады. Осы басылымда әлеумет бөлімінің редакторы, әрі мәдениет бөлімінің шолушысы Айгүл Аханбайқызы туралы таныстыра кеткенді жөн санадық. Журналистика өнер ғана емес, ол – өмірдің өзі, қоғамның дамуы, адамдардың тағдыры. Міне, осының барлығы терең тақырыпқа айналып, Айгүл қаламынан күн құрғатпай оқырмандарына жетіп жатады. Әсіресе, мәдениет, әдебиет саласында сараптамалық еңбектер жазған оның оқиғаны суреттеу, сипаттау, оны оқырманға жеткізудегі журналистік шеберлігіне әріптестері әрқашанда тәнті. 80 жылдық тарихы бар басылымда бірге қалам тербеген әріптесі, қарымды журналист

Жанарбек Әшімжан «Айдың арғы беті», «Оқырман күткен әңгіме» деген екі айдарда жекелеген кейіпкердің, тұлғаның ішкі тұлғалық болмысын ғана емес, ішкі жан дүниесіндегі психологиялық сан қатпарды талдай ашқан журналист зерттеулерін, маманның қаламгерлік ізденіс нәтижесі деп танитын өзіндік пікірімен бөлісіп өтеді.

Айгүл Халықованың жазу өнеріндегі тынымсыз ізденісі туралы оның ойға алған жаңа жоспарлары жөнінде: «Жазушылық өнермен айналысу, шағын болса да әдеби дүниелер жазу ойымда, жүрегімнің бір бұрышында тұрады. Адамның жаны, жеке қасиеті, рухы мен жүрегіндегі тылсым құпия сырлары жөнінде тереңірек білгім келеді. Осы тақырыпта қалам тартуды жоспарлаудамын» – деп ой бөліседі.

(Г.Сүлейменова)

17-тапсырма. «Хабар» телеарнасына «Тележурналистер байқауы» тақырыбында даярланған бағдарлама мәтінінің стилі туралы айта келіп, журналист мамандығы мен бүгінгі күнде көрермен көзайымына айналған журналистер туралы ойларыңызбен бөлісіңіздер.

Талантты тележурналист, ақын, сазгер Бейбіт Құсанбектің ғұмыры қысқа болғанмен, артына қалдырып кеткен еңбегі үлкен еді. Ол құпиясы терең көгілдір экран арқылы көрермен көңілінен табылған авторлық бағдарламаларды жарыққа шығарған болатын. Өткен жылдан бері елімізде Бейбіт Құсанбек атындағы тележурналистер байқауы ұйымдасырылып келеді. Дәстүрге айналған бастамаға биыл «Хабар» агенттігі, «Қазақстан» телерадио корпорациясы және Қазақ Ұлттық Университетінің журналистика факультеті қолдау білдірді.

«Тележурналистика – мерзімді басылымға қарағанда, аса үлкен шеберлікті талап ететін кәсіп» деген «Алматы ақшамы» газетінің бас редакторы – Қали Сәрсенбай. Осы саладағы жастардың ізденістерін ол былай жеткізеді: «Бейбіт Құсанбек атындағы байқау басталғалы бері байқағанымыз, жас журналистердің шығармашылық жағының өсуі, осы салаға деген құмарлығы, өз мамандығы бойынша іңкәр ізденістері айрықша байқалады».

Республика бойынша ұйымдастырылған телебайқауға 15 жұмыс келіп түскен. «Басты талап – жұмыс авторлық бағдарлама болу керек. Сондай-ақ, журналистің хабарды өзі жүргізуі де назарға алынған. Қазылар алқасы Бейбіт Құсанбекпен бірге оқыған, қазір Қазақстандағы бірқатар ірі басылымдарды басқарып отырған журналистерден құралған. Сондықтан биылғы байқауда жұмыстар барынша әділ бағаланды», – дейді осы шараны ұйымдастырушылардың бірі, Қазақ Ұлттық Университетінің ұстазы – Сағатбек Медеубек.

Аса жауапкершілікпен қараған қазылар алқасы Бейбіттің «Өмір өзен», «Ел ағалары», «Тіл» бағдарламасы секілді өзінің нақышы мен бағыты бар, идеясы айқын, тақырыбы өміршең және журналистік шеберлікті танытар иірімі бар, төрт құбыласы түгел еңбектер болмағандықтан, бірінші орынды ешкімге берген жоқ. Алайда, бәйгеге қосылған жас таланттар екінші орын мен өзге жүлделерді иемденіп, танымал журналистердің оң батасын алып, мамандық әлеміндегі ізденіс тұсауын кесті.

Жас журналистердің қаламына қанат бітірген байқауда «Хабар» агенттігі, Алматы облыстық «Жетісу» арнасы, Коммерциялық және «Қарағанды» облыстық телеарна журналистері 2 және 3-орын мен ынталандыру сыйлықтарын өзара бөлісті. Өткен жылғы байқаудың жүлдегері атанған Ринат Кертаев өз әріптесін құттықтап, оң тілегін білдірді.

Бейбіт Құсанбек бойындағы сан дарынымен танылған азамат еді. Ол – ақын, сазгер, қайраткер, журналист ретінде жұртшылықтың жүрегінде қалды. Байқау жүлдегерлерін марапаттау рәсімінде Бейбіттің әндері орындалып, жүрегінен жалын атып жазылған жырлары да оқылды**.**

(Г. Сүлейменова)

18-тапсырма. Сәулет саласындағы мамандар туралы мәліметтерді білу де аса маңызды. Газеттен алынған материал негізінде «Сәулет өнері – ел тарихында» тақырыбында осы мамандық туралы ой-пікірлеріңді ортаға салыңыздар.

Павлодар қаласында академик Қаныш Сәтбаевқа (1899–1964) орнатылған мүсін оның туған күні – 12-сәуірде салтанатты жағдайда ашылды.

Мүсін Жамбыл облысы аймағындағы Қордай тауының гранитінен қашалып жасалған, жалпы биіктігі 8 жарым метр (мүсіннің биіктігі – 4 м. 25 см, тұғырының биіктігі – 4 м. 25 см.). Ескерткіш академик Сәтбаев көшесінің бойында, қалалық әкімдік ғимаратының жанындағы көрнекі алаңқайда орнатылған.

Ескерткіштің авторлары: алматылық белгілі мүсіншілер: О.Г. Прокопьева және Санжар мен Дәурен Досмағамбетовтер. Айта кететін жәйт, Ольга Георгиевна – Қазақстанның әйгілі мүсіншісі, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының иегері, Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері, Шоқан Уәлиханов ескерткіштері (Көкшетау, Алматы), Қаныш Сәтбаев, Әліби Жангелдин, Ғани Мұратбаев, Мұхтар Әуезов ескерткіштері (Алматы), «Олжас Сүлейменовтың портреті», «Бибігүл Төлегенованың портреті», «Республика жобасы» (Дінмұхамед Қонаевтың портреті), «Ақын портреті» (1979) тәрізді мүсіндік портреттердің авторы Төлеген Досмағамбетовтың зайыбы, ал Санжар мен Дәурен – осы екеуінің ұлдары. Мүсіннің сәулетшісі: Кацов Владимир Велихович. Авторлардың алты айдай бірлесе еңбек етуінің нәтижесінде жасалған өнер туындысында ұлы ғалым болашаққа қарай адымдап бара жатқандай кейіпте бейнеленген.

Бұл – академик Сәтбаевқа арналған тоғызыншы ескерткіш. Бұған дейінгі ескерткіштер – Атырау, Ақтау, Қарағанды, Ақсу, Алматы, Баянауыл, Жезқазған, Томскіде орнатылған. Алматыдағы ескерткіш 1999 жылы Қазақ ұлттық техникалық университетінің Сәтбаев пен Байтұрсынов көшелерінің қиылысындағы оқу корпусының алдына қойылған (мүсінші Т.С.Досмағамбетов, сәулетші А.С.Қайнарбаев). Ал Қаныш Сәтбаев білім алған Ресейдегі Томск Тау-кен институты аумағындағы «Геологтар гүлзарында» тұрған бюсті, Павлодар облысы әкімдігінің тапсырысы бойынша Павлодар қаласында жасалып, 2008 жылы сол жерге апарылып орнатылған. Ескеретін жайт, аталған көрнекі орында қазақстандық ғалымның бюстінен бұрын оның ұстазы М.Усовқа ғана ескерткіш қойылған.

Ғұламаның есімін ұлықтау мақсатында бұлардан өзге іс-шараларда іске асырылған. Мысалы, Алматыдағы Геология ғылымдарының институты, Қарағанды облысындағы қала, Ертіс-Қарағанды су арнасы, ғарыштағы кіші планета, минералдың химиялық формуласы, Екібастұз Инженерлік-техникалық институты, Қазақ ұлттық техникалық университеті, Павлодар мен өзге қалалардағы көшелер мен мектептер, Павлодар облысының Баянауыл ауданындағы ауыл, Лепсі өзені бастау алатын Жоңғар Алатауының солтүстік таулы қыратындағы мұздық Қ.Сәтбаевтың есімімен аталады. Сондай-ақ, 1999 жылы Қ.Сәтбаевтың туғанына 100 жыл толуына орай Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі ғалымның суреті бедерленген 20 теңгелік ескерткіш тиындар шығарса, «ҚазПошта» Қаныш Имантайұлының бейнесі салынған пошталық маркалар шығарды.

Ескерткіш мүсінді ашу рәсімі Естай атындағы қалалық мәдениет сарайындағы ғылыми конференцияға ұласты. Конференцияны Қ.Сәтбаев атындағы облыстық тарихи-географиялық қоғамы, қоғамдық қорының атқарушы директоры Оралбек Қожанов жүргізіп отырды. Кезекпен сөйлеген қоғам қайраткерлері, ғалымдар, жазушылар Баянауылдың тумасы, қазақ халқының әлемдік деңгейдегі даңқты перзенті, қеңестік металлогениялық ғылымдардың негізін салушылардың бірі, қазақстандық металлогения мектебінің іргетасын қалаушы, геология-минералогия ғылымдарың докторы (1942), профессор (1950), Қазақ КСР ҒА академигі (1946), КСРО ҒА академигі (1946), Қазақ КСР ҒА тұңғыш президенті, Қазақстан ғылымдарын ұйымдастырушы, Ұлытау-Жезқазған мыс кендері мен өзге де пайдалы қазбаларды ашқан ғалым-геолог Қаныш Имантайұлы Сәтбаевты әр қырынан сипаттады.

Англияның президенті У.Черчиль өзінің еңсегей бойына таңырқағанда «Менің халқым менен де биік» деп жауап қайтарған қазақ халқының алып перзенті Қанекеңнің мүсіні туған жерінде осылайша көтерілді. Ал дәл қазіргі таңда, Ертіс-Баянауыл өңірінде бұдан биік ескерткіш жоқ!

Академик Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туған күнінде

ашылған алып мүсін енді Кереку халқының отаншылдық, ұлттық мақтаныш сезімдерін аспандатып, білім мен ғылымға ұмтылған жастардың жан-дүниесін рухтандырып тұратын болады.

«Ертіс дидары» газетінен

19-тапсырма. Мақал-мәтелдердегі қосымшалардың түрлерін ажыратыңыздар.

1. Ақылды мақтанса, істі тындырар.
   Ақымақ мақтанса аяғын сындырар.
2. Ойшы ой ойлағанша
   Тентек ісін бітірер.
3. Саналы адам сағыңды сындырмас,
   Санасыз адам жағыңды тындырмас.
4. Өтірікші алдымен өзін алдар.
5. Ел алғысын алсаң, елеулісі боларсың.

20-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ақпаратқа сүйене отырып, сұрақ-жауап құрастырыңыздар.

Өн бойы тола өлең-жыр

Қаршадайынан айтыстың арғымағының жалына жабысқан жас Жамбыл, ұшқыр шабыт, ұтымды ойға әбден ұсталанып алған-ды. Мұхтар Әуезов айтқандай: айтыста да шешендік өнердегідей жеңіс тағдырын кімнің ұзақ жырлап, ажарлы сөйлегені емес, жұлыннан тиер жүйелі ой, тапқыр сөз шешетін-ді. Сондықтан да, ол ақыннан өзін қоршаған әлеуметтік ортаның жай-жапсарын жақсы біліп, жұрт көкірегіндегі өзекті сауалдарға өз жауабын тайсалмай айта білуді талап ететін-ді; халықтық шығармашылықтың қай төскейіне салсаң да алқынбайтындай алқымы кең, жан-жақты талантпен қоса халықтың сан ғасырлық тарихының, ру-тайпа өмірінің егжей-тегжейінің, өлке-өңірдің географиясының, тағысын тағы жағдаяттардың ұңғыл-шұңғылына дейін жетік сұңғылалықты қажетсінетін еді. Халық мұңын қатты білетін сұңғыла ақын, есесі кеткендердің кекті сөздерінен асқан тегеурінді сөз табылмайтынын терең ұққан-ды.

(Ә.Н.)

21-тапсырма. Күз мезгілі туралы шығарма жазыңыздар. Жаз мезгілі мен күз мезгілін салыстырғанда не байқадыңыздар?

22-тапсырма. Мәтіннен сан есімдерді теріп жазып, сұхбат құрастырыңыздар.

Сәби кезінде ұшқыш болсам деп армандамайтын бала сирек болар. Екі рет Кеңес Одағының Батыры атағына ие болған Талғат Бигелдинов те осындай ізгі арманның иесі болды. Батыр кәдімгі ауыл баласы еді, ол 1922 жылы Ақмола облысы, Ақмола ауданы, Майлыбалақ ауылында дүниеге келді. Оның жастық шағы Фрунзе (қазіргі Бишкек) қаласында өтеді. Талғат осы қаладағы аэроклубқа үзбей барып жүргендіктен, оның ұшқыш болуға құмарлығы бірте-бірте арта түседі. Сөйтіп ол, он алты жасында парашюттің жібек жібін ұстап, зеңгір көктен жерге қарай талай секірді. Аэроклубтағы осындай жаттығуларды толық меңгерген Талғат өзі талаптанып, Орынбор және Саратов қалаларындағы әскери авиация училищелеріне түсіп оқиды.

Сұрапыл соғыс біреудің арман қанатын қиып түссе, Талғат секілді ұшқыш болып Отанымның керегіне жарасам деп армандаған жандардың өзін-өзі сынайтын уақытын жақындатып-ақ жіберген жоқ па?! Ел басына күн туған 1943 жылдың қаңтар айында Т.Бигелдинов 144-гвардиялық авиация полкіне қабылданады.

Жас ұрпаққа батырлықтың керемет үлгілерін көрсеткен қос Алтын Жұлдыз иегері – Талғат Бигелдинов бейбіт өмірге аман-есен оралған соң да Әскери-әуе академиясын бітіріп, әртүрлі қызметтер атқарды. Оның өмір жолы мен кереметтей ерлік істері ел есінде мәңгіге сақталады.

А.Мұсабекова

23-тапсырма. Мәтіндегі туынды сөздердің астын сызыңыздар.

Күн – Жерге жақын орналасқан жұлдыз. Ол балқып қызған, керемет үлкен газды шар. Бұл Күн жүйесіндегі жұлдыздардың ең үлкені. Күннің тарту күші өте күшті болғандықтан, барлық планеталарды өз орбитасында ұстап тұрады.

Ай – Жердің табиғи серігі. Ол өзінен жарық шығармайтын, жерге ең жақын аспан денесі. Ол Жерді эллипстік орбита бойымен айналады. Айдың диаметрі – 3476 км. Жай көзбен

қарағанда Айдың бетінде қарауытқан дақтар көрінеді. Олар шартты түрде «теңіздер», «мұхиттар» «көл», «шығанақ» деп аталған. Сыңар дүрбімен қарағанда Ай бетінен тау сілемдері, жарықтар, арналар, шыңдар, аңғарлар мен киіз үй сияқты нысандар, «кратер», «цирк» деп аталатын сақина таулар, ұзыннан ұзақ созылып жатқан жоталар мен тау тізбектері байқалады. Ғарыш кемелерімен Айдан әкелінген материалдарды зерттеу нәтижесінде, айда тіршіліктің ең қарапайым түрінің де жоқтығы белгілі болды.

Қ.Аймағамбетова

24-тапсырма. Төмендегі сөздердің түбірін сызып, талдап айтып беріңіздер.

Қазақтың майталман үш биі – Төле би, Қазыбек би, Әйтекелер бірде Сайранда, бірде Сауранда, көбіне Түркістанда жиі-жиі бас қосып, әңгіме-кеңес өткізіп отырады екен. Әңгімелерінің арқауы – бүкіл қазақтың басын біріктіріп, алдағы жаздан кешіктірмей, жоңғарға қарсы азаттық ұрысқа аттану.

Ж.Тұрлыбаев

25-тапсырма. Нақыл сөздердің негізінде бірнеше мақалмәтел жазып, қосымша түрлеріне талдау жасаңыздар.

Білімділіден шыққан сөз

Білімді адам тілін билей алады.

Ж.Баласағұни

Көз – жіті, құлақ – сақ, көңіл кең болу керек.

С.Сараий

Жаңбыр жаумаса жер жетім,
Басшысы болмаса ел жетім,
Ұқпасқа айтқан сөз жетім...

Төле би

Білімділіден шыққан сөз

Үлкеннің алдында иіліп сөйле?
Кіші алдында сызылып сөйле,
Иіліп сөйлегеннен белің бүгілмейді,
Сызылып сөйлегеннен сөзің үзілмейді.

Бөлтірік шешен

26-тапсырма. Берілген сөздерден жұрнақ арқылы туынды сөздер жасаңыздар.

Үлгі: сый-лы,...

Сый, күз, қыс, көктем, сауық, от, темір, тәрбие, бақыт, ағайын, жақ.

27-тапсырма. Нақыл сөздің негізгі идеясын табыңыздар.

Абайдың нақыл сөздері

Адам **ата-анадан** туғанда **есті** болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайда **білгені**, **көргені** көп адам **білімді** болады.

Адамға ғылым-білімді көбейтуге екі қару керек: бірі – пікірлеспек, екіншісі – берік сақтау.

Білімдіден шыққан сөз

Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

Абай

Берекені көктен тілеме, еткен еңбектен тіле.

Абай

28-тапсырма. Жұрнақ арқылы туынды сөз жасаңыздар.

Үлгі: үміткер, ...

Үміт, үк, үйрету, түйін, заң, бой, талап, сарап, әрлеу, салым, баспа, тәлім, зият, іс.

29-тапсырма. Берілген мәтіннен түбір мен жұрнаққа қатысты пікір айтуға негіз болатын мысалдарды тауып, талдап, түсіндіріңіздер.

Тұлғаны заман шығарады. Әрі сол уақытына сай қалыптастырады. Адам қабілеті қоғам қажетсінген күрделі жағдайды шешуге бейімделеді. Бұл өз кезеңінің тұлғаға жүктер міндеті. Жоңғар-қалмақ басқыншылығына қарсы Отан соғысы халқымыздан батырларды көп шығарды. Тіпті сол шақтағы қазақ жұртын бүтіндей батырлардан тұрады деуге де болғандай. Әлбетте, сол көп батырдың ішінде де дарасы, батырларға да батырлықтың өнегесін көрсететіндері болады. Сондай дарабоз батыр – Қабанбай. Халықта Қаракерей Қабанбай атанған – Ерасыл Қожақұлы жеке батырлықтан қолбасшылыққа дейін жеткен, ел сыйлап, жұрт сенген,

қайратына халық сүйінген кісі болған.

Батыр, батыр болғанда да ештеңеден ықпайтын нағыз батыр болыпты. Замандасы Шақшақ Жәнібектен Қарақыпшақ Ерназар батыр:

– Өзіңіз білетіндерден кімнің ерлігін ерен деп санайсыз? – деп сұрапты. Сонда Жәнібек:

– Өткендегі, бергідегі қазақта Қабанбайдан артық батыр болған емес. Қабанбай – әруақты батыр. Бір өзі келе жатқанда екпінінен 400–500 адамның дүмпуі білінетін. Қабанбай қаранөпір жауға тиіскенде, кірген жағы – есік, шыққан жағы – жол болып қалушы еді, – депті.

С.Шүкірұлы

30-тапсырма. Күрделі сөз түрлеріне мысалдар тауып жазыңыздар.

Үлгі: Біріккен сөздер: Талдықорған, ...

Тіркесті сөздер: қара өлең, ...

Қысқарған сөздер: *Қаз ҰУ, ҰБТ, ...*

31-тапсырма. Дара сөздерге 10 мысал, күрделі сөздерге 10 мысал жазыңыздар. Дара сөздер мен күрделі сөздерді салыстырыңыздар.

32-тапсырма. Берілген сөздерді қатыстырып, сөз тіркесінқұрастырыңыздар.

Төлқұжат, баспасөз, бағдаршам, бейнетаспа, ғаламшар, жағажай, жанкүйер, доптаяқ, қолғанат, ешқашан, кейбіреу, ақсүйек, өнеркәсіп.

33-тапсырма. Сөздерді қатыстыра отырып, сөйлем құрастырыңыздар.

Халық, кәсіп, кәсіп, ара, түстік, шет, еңбек, шек, шикі, ас, бас, әлде, сыпыра, әр, көз.

34-тапсырма. Берілген мәтіннен біріккен сөздерді табыңыздар.

...Аласа таулар Сарыарқаның әр жерінде шашырап жатыр. Солтүстік-батысында Көкшетау (Көкше 947 м.), батысында Ұлытау (1134 м.), орта тұсында Қызыларай (Ақсорақ 1565 м.), Қарқаралы (1377 м.), Кент (1361 м.), Қиыр шығысында Шыңғыстау (Қособа 1305 м.), оқшау көтеріліп тұр. Осылармен қатар, айтарлықтай тау массивтерінің қатарына әр жердегі Баянауыл (1026 м.), Қоянды (922 м.), Желтау (909 м.), Ерейментау (892 м.), Нияз (830 м.), т.б. жатады.

Сарыарқаны айдын шалқар көлдер көріктендіре түседі. Бурабай, Шортанды, Үлкен Шабақты, Кіші Шабақты, Зеренді, Торайғыр, Жасыбай, т.б. Қазақстанның аса маңызды демалыс және тарихи аймағы болып саналады.

Сонымен қорыта айтқанда, Сарыарқа атауы екі сөзден – «сары» және «арқа» сөздерінен қалыптасқандығы дау тудырмайды. Атаудың негізін құрайтын «арқа» сөзі бел ортасы көтеріңкі, екі жағына қарай аласарып, бетін қырат, жон мағынасын береді. Ал «сары» сөзі нысанның кең алқапты қамтып жатқанын айқындайды. Сонда Сарыарқа – жалпақ жон, шексіз кең жағылған қырқа мағынасын береді.

«Атаулар сыры» кітабынан

35-тапсырма. Көп нүктенің орнына тиісті қос сөзді қойып, көшіріп жазыңдар.

1. Тамшыдан ...–... дария болар *(м)*.

...–... жылқыны шұрқыратып,

2. Ойдан – қырдан арқансыз әкеп мата *(төрт түлікке арналған жыр)*.

...–.... көсем болады,

...–... шешен болады *(м)*.

3. Екі шектің бірін қатты,
Бірін ...–... жай бұра.
Нағыз қазақ – қазақ емес
Нағыз қазақ – домбыра. *(Қ.М.)*

Керекті сөздер: сәл-сәл, тама-тама, үйір-үйір, сөйлей-сөйлей, көре-көре.

36-тапсырма. Өлеңді түсініп оқып, жақсы адамда қандай қасиеттер болу керегі жөнінде ой толғаңыздар.

Жақсы жігіт сөзіне сақ тұрады,
Қыранның қырдан байқар баласындай.
Жаманның көкірегі – көр, көзі – соқыр.
Жүрер жолдан тал түсте адасып-ай.
Жамандар – өтірікші, өсегі көп.
Ел-жұрттың іріткі салар арасына-ай.
Жалған сөзбен бықсытар ел арасын,
Жанбай қалған ағаштың шаласындай.

Сүйінбай

37-тапсырма. Газет материалдарынан қысқарған сөздерді теріп жазып, өз жандарыңыздан сөйлем құрастырыңыздар.

38-тапсырма. Төмендегі қысқарған сөздердің толық атауын жазыңыздар.

Үлгі: см – сантиметр, ...

ҚР ҰҒА, ҰБТ, АҚШ, БАҚ, БҰҰ, мм., км., пединститут, км., кг., медпункт, ҚХР, БАҚ, ҚазҰТУ.

39-тапсырма. «Мақал-мәтелдер – халық даналығы» деген тақырыпқа мәтін құрастырыңыздар.

Білімдіден шыққан сөз,
Талаптыға болсын кез.

Жаманшылық көрген жеріңнен,
Еңбекте де қаш.
Жақсылық көрген жеріңе,
Еңбекте де жет.

Өнерлі жігіт өрде озар,
Өнерсіз жігіт жер соғар.
Еңбек ерлікке жеткізер,
Ерлік елдікке жеткізер.

40-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойды анықтаңыздар.

Ана тілінің қызметі

Ана тілі сол тілде сөйлейтін халықпен бірге өмір сүріп, сол халықтың өкілдері үшін қарым-қатынас құралы ретінде қызмет етеді. Тілінен айырылған халық өзіне тән барлық қасиетін жоғалтып, халық болудан қалады. Тіл ана тілі атануы үшін, ол күнделікті өмірде ұдайы қолданыста болуға тиіс.

Тілдің ең негізгі, яғни бірінші қызметі – адамдардың бір-бірімен сөйлесу, бір нәрсе жайында пікір алысу үшін қызмет етуі. Екінші қызметі – адамдардың қоршаған орта жөніндегі өз ойларын тіл арқылы жеткізуі. Үшінші қызметі – адам өзінің бір нәрсе туралы көзқарасын, күйінішін, сүйінішін, жақсы көру, жек көру сезімдерін тіл арқылы білдіруі.

Қазақ тілі – қазақ халқының ана тілі. Қазіргі кезде дүниежүзінде шамамен 5651 тіл бар. Сөйлеушілерінің саны жағынан алғанда қазақ тілі осы тілдердің ішінде 70-орында.

41-тапсырма. Өлеңнің соңғы жолын қалай түсінгендеріңді баяндап, өлеңнің мазмұны бойынша тілдің қызметі туралы айтыңыздар.

Ана тілім – әрекетім азығы,
Бар ғаламды тануымның қазығы.
Ой-санамның өсуінің куәсі,
Ғасырлардың кейінгіге әз үні.
Ана тілім – бәрін сөйлер шежірем,
Тілсіз нені білдіре алам, не білем?!
Тілім барда ғана мынау ғаламның
Кілтін табар саналысы сезінем.
О, адамдар, қадіріне жетіңідер,
Ана тілің – анаң, сыйлап өтіңдер.

42-тапсырма. Мәтінге тыныс белгілерін қойыңыздар. Қарамен жазылған сөйлемнің мәнін түсіндіріңіздер.

Ана тілі – халықтың өткен ұрпағын, қазіргі және келешек ұрпағын мәңгілік біріктіретін ең сенімді құрал – ана

тіліміз арқылы ғана, біз халқымызды, Отанымызды танып-білеміз халық рухының сарқылмас бастауы да сонда жатыр. Ел-жұртымызды, туған жерімізді оның өзен-көлдерін, оның бораны мен найзағайын ана тіліміз арқылы ғана қабылдап соларға деген перзенттік махаббатымызды ана тілімз арқылы жеткіземіз.

(К.Д. Ушинский)

43-тапсырма. Мәтіндегі ойды түсініп, адам өміріндегі тілдің орны жайлы өз пікірлеріңізді толықтырыңыздар.

Тіл қаруы – сөз, сөз қаруы – ой. Ақылды ой, алғыр сөз – адамның ең жоғары қасиеті. Мұралардың ең қымбаты – сөз. Сөз – күн шалмас қараңғы көңілді шалады, күн жылытпас суық көңілді жылытады. Асылы адам да, нәрсе де тозады, жоғалады. Асыл сөз мәңгі жасайды.

(Ғ. Мұстафин)

44-тапсырма. Әр халықтың ақын-жазушыларының пікіріндегі ортақ әңгіме туралы сұхбат құрастырыңыздар.

Ана тілін жақсы меңгеріп алмай тұрып, өзге пәндерді түсіну мүмкін емес. Ана тілі – жүректің терең сырларын, халықтың басынан кешкен дәуірлерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазына. (Ж.Аймауытов.) Ана тілім менің! Сен маған ризасың ба, білмеймін, бірақ менің тілегім сенсің. Сені мен мақтан етемін. (Р.Ғамзатов.) Білімділіктің ең басты факторы – туған тілінде сөйлеу мен оны сыйлаудан басталады. (Г.Гегель) Туған тіл – ақыл-ой дамуының негізі және барлық білімдердің қазынасы.(К.Д.Ушинский)

45-тапсырма. Төмендегі тыйым сөздердің мағынасын түсіндіріңіздер.

1.Көп сөйлеме. 2. Сөйлеп тұрғанда есінеме. 3. Аузыңа тамақ салып алып сөйлеме. 4. Сөйлегенде тыңдап отырған серігіңе тым жақындама. 5. Даусыңды тым бәсеңдетпе, тым екпіндеп те кетпе.

46-тапсырма. Сөз мәдениеті үшін күресте не істеу керектігін мәтіндегі ойдың желісімен баяндаңыздар.

Сөз ауызекі де сөйленеді, қағазға жа жазылады. Жазылған сөз түгел бір кітап болуы да, бір ғана әріп болуы да мүмкін. Осы сияқты ауызекі сөйлеген сөз де ұзақ бір әңгіме, не тұтас бір баяндама болуы да немесе бір-ақ ауыз сөз болып, не бір нәрсенің аты, тіпті, бір ғана дыбыс болуы да мүмкін. Осылардың бәрі де сөз бөлшектері болады. Сөз бөлшектерінің бәрі де – бұйым.

Сөз бұйымын дұрыс жасап шығу үшін оның жасалу жолын, материалының сыр-сипатын білу керек. Сөзді дұрыс құраудың жолын білу – жазылатын сөзге өте-мөте керек. Сөз қалай жазылған болса, солай оқылады; қалай оқылса, солай түсінеді немесе түсініксіз күйде қалып қояды. Мұны жазған кісіден қайта сұрап алуға болмайды.

Сөзді қалай құрудың тетігін білу, ауызекі сөз үшін де аса керекті. Өйткені, топқа сөйленетін сөз де, жазу тілі сияқты жауапты.

(Қ.Жұбанов)

47-тапсырма. Мәтіннің тақырыбын анықтап, ойларыңды жазбаша дәлелдеңіздер.

Мен үшін ең қиыны – сөзді саралау. Бір сөзден гөрі, екінші сөзді ұрымтал деп есептегенде нені басшылыққа аламыз? Біріншіден, сөз ойды мейлінше дәл жеткізуі керек. Екіншіден, әуен-сазы үйлесіп тұрғаны жөн. Үшіншіден, сөздің оралымды болғаны қажет. Ең қиыны – осынау басты-басты үш талапты үндестіре қолдану.

(К.А.Федин)

48-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойды анықтап, мәтінге ат қойыңыздар.

Сөзден құрастырып әңгіме шығару үшін жұмсалатын зат – сөздер. Топырақтан иленіп кірпіш жасалған сияқты, дыбыстан құралып сөз жасалады. Кірпіштен қалап түрлі үй жасағаны сияқты, сөзден бірігіп түрлі әңгімелер айтылады. Үйдің түрлі болып шығуы – балшығынан, кірпішінен, әсіресе қалауынан болатыны сияқты, әңгіменің болып шығуы – тілдің дыбысынан, сөзінен, әсіресе сөздің тізілуінен. Балшық жаман болса, кірпіші жақсы болмайды. Кірпіші жақсы болмаса, үй жақсы болып

шықпайды. Бұл рас. Бірақ кірпіш жақсы болса да, қалауы жаман болса, онан жақсы үй шықпайды. Сол сияқты дыбыстың қосылуы жақсы болмаса, сөз құлаққа жағымды болып шықпайтыны рас. Бірақ тізуі жаман болса, дыбысы жақсы сөздерден де жақсы әңгіме шықпайды.

(А.Байтұрсынов)

49-тапсырма. «Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата-бабамызды, тарихымызды ұмыту» деп жазды Бауыржан Момышұлы. Сіздер Бауыржан Момышұлының ойын әрі қарай жалғастырып, шығарма жазыңыздар.

50-тапсырма. Мәтіннен бес сөз таңдап алып, олармен сөйлем құрастырыңыздар.

Адамның ең үлкен бақыты – оның өмір сүрген әр күні. Әрбір күнді қалай өткізу, адамның өз еркінде. Сондықтан бақытыңды аялап, оны саналы түрде түсіну қажет.

51-тапсырма. Мәтіннен тура мағынадағы сөздерді тауып, қарамен жазылған сөздерге сөйлем құрастырыңыздар.

Адам үшін **күн** қандай керек болса, **ауа, су, от** та сондай қажет. Жер бетіндегі бар тіршілік осы төрт нәрсеге тәуелді.

52-тапсырма. Өз ана тіліңнің байлығы немесе жақсы қасиеті туралы айтылған өзге халық өкілдерінің пікірін тауып жазыңыздар.

53-тапсырма. Өлеңнен тіл, сөз өнерінің қандай артықшылықтары барын дәлелдеп айтыңыздар.

Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.
...Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол – ақынның білімсіз бейшарасы.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.

Іші – алтын, сырты – күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?! *(Абай)*

54-тапсырма. Мәтіндегі «Жеті», «тоғыз», «он екі», «қырық» сандарының ішінен қалаған біреуіне қатысты мақалдар мен тұрақты сөз тіркестерін тауып жазыңыздар.

Қазақ халқында жеті, тоғыз, он екі, қырық сандары қасиетті, киелі деп есептелген. Мысалы, орта ғасырдағы алхимиктер мен астрологттардың жеті күнге жеті жұлдыздың атын қойып, жеті металдың (алтын, күміс, темір, сынап, қалайы, мыс, қорғасын) пайда болған күні деп – жексенбі, дүйсенбі, сейсенбі, сәрсенбі, жұма, сенбі күндеріне ат берген. Бұл күндердің ішінде әр күнге арнайы ырымдар жасаған: жолға сәрсенбі – сәтті күні шығуы немесе тойды сәрсенбі күні жасауы, жұма ауыр күн деп есептеп, жолға шықпай, садақа беріп, мешітте намаз оқып, сәтті күні жолға шығуы немесе тойды сәрсенбі күні жасауы, жұмада жеті шелпек пісіріп, өлген адамдарды еске түсіру, т.б. осы сандардың қасиетін танытады.

(С.Қалиев)

55-тапсырма. Мәтін желісі бойынша достық, жолдастық туралы өз ойларыңызды сұхбат үлгісінде тұжырымдап жазыңыздар.

1. Ғаламның шырағы – күн, адамның шырағы – білім. 2. Қалауын тапсаң, қар жанар. 3. Сөз де – кілт, көңіл құлпын ашады. 4. Қанағат – денсаулық көзі. 5. Еңбек – адамның бағын ашады, спорт адамның әрін ашады. 6. Күннің шуағы жылы, ананың құшағы жылы. 7. Адал достық, алтыннан қымбат. 8. Білімі бар, білігі жоқ. 9. Әмірші де анадан туады. 10. Есесі қайтпас еңбек жоқ.

56-тапсырма. Мәтіндегі адамның қандай қасиеттері жайлы айтылғанын көшіріп жазыңыздар.

1. Атадан бала туса игі, ата жолын қуса игі, бетіне келер ұятын өзі біліп жуса игі. 2. Көп баланың ішіндегі қарт бала болар, көп қарттың ішіндегі бала дана болар. 3. Білген кісі тауып

айтады, білмеген кісі қауып айтады. 4. Ас қадірін білмесең, ашаршылық берер сазаңды; ат қадірін білмесең, жаяушылық берер сазаңды.

57-тапсырма. *Парасатты, ынталы, қажетті* мамандық сөздерінің ішінен біреуін таңдап, сол бойынша шағын мәтін құрастырыңыздар.

58-тапсырма. Тыйым сөздердің мағынасын түсіндіріңіздер.

1. Адамға саусағыңды шошайтпа. 2. Адамды санама. 3. Тамақты асығып ішпе. 4. Ас қайырмай дастархан басынан тұрма. 5. Ауруға күлме. 6. Әдепсіз болма. 7. Бас киімді айналдырып киме. 8. Босағаға сүйенбе. 9. Бір қолмен нан үзбе.

59-тапсырма. Мәтіндегі синоним сөздерді табыңыздар.

Шежіре үйрету

Бұрын балаға 7–9 жасында әкесінен бастап ағайын-туысын, нағашы жұртын, алыс-жақынды таныстыруға, ататегін, руын, ел-жұртын білдіруге ерекше көңіл бөлінген. «Жеті атасын білу» заң болған. Әкесі, атасы балаға тек жеті атасына дейінгі бабаларының атын жаттатып қана қоймай, олардың қандай адам болғанын, ел-жұрты үшін жасаған ерлігі, өнегелі істері жайында әңгіме еткен. Сол арқылы бала – ата дәстүрін жалғастырса екен деген мақсат көздеген.

«Жеті атасын білген ұл жеті жұртқа жөн айтар» деген аталы сөзді арқау етіп, баласына ата тарихын жастайынан жаттатқан. Ел-жұрт тарихын білу – ер-азаматты ерлікке, елдікке, Отан сүюшілікке баулитынын білген.

(С.Қалиев)

60-тапсырма. Мақалдарды оқып, мағынасын түсіндіріңіздер.

1. Анасын танымаған, Алласын танымас. 2. Баласы отынға барса, бабасы көшеге сыймас. 3. Баласы атқа мінсе, анасы тақымын қысар. 4. Әке жүрегі таудан үлкен, ана жүрегі теңізден терең. 5. Анасын сүйгеннің баласын сүй. 6. Ананың басқан жерінде бейіш бар. 7. Ана баулыған бала епті, әке баулыған бала есті.

61-тапсырма. Мәтінге ат қойыңыздар.

Қымыз киелі асқа саналады. Биенің сүтінен қымыз дайындау үшін оны саба аталатын көн ыдысқа жылы күйінде емес, салқындаған қалпында құяды. Жылы құйса, қымызы ащы болады. Сабаға құйылған қымызды піспекпен әлсін-әлсін пісіп тұрады. Қымыз неғұрлым көп пісілсе, солғұрлым тұщы, дәмді келеді. Аз пісілген қымызда ірімтік көп болып, ішуге жағымсыз келеді.

Үйіне кірген кісіге қазақ ас татырмай жібермейді. Сондағы ұсынатыны, бар болса қымыз, ол болмаса айран, ірімшік, құрт сияқты тағамдар болған.

(С.Мұқанов)

62-тапсырма. Мәтіндегі негізгі ойға қатысты «Отан, Туған жер» туралы мақал-мәтел жазыңыздар.

Елжандылық, ерлік тақырыбын жырлағанда, Отанға, туған мекенің мен өскен ортаңа деген сүйіспеншілік, жүрегіңде бірге лүпілдеп тұрады. Оның себебі: Ұлы Отан мен кіші отау – сенің бүкіл тағдырың, жаратылысың, жан сырың. Бұларсыз сен жоқсың. Ендеше, өзіңнің шағын отауыңа, шаңырағы биік үлкен Отаныңа, елің мен жеріңе, туған жер топырағына, өскен ортаңа, өмірге, табиғат сұлулығына деген сүйіспеншілік пен құштарлық, адамгершілік және адамдар арасындағы қарым-қатынас, мәңгі сөнбес махаббат ақын атаулының бәріне ортақ. Сондықтан, поэзияға бүтіндей тән тақырыптар екені кәміл түсінікті.

63-тапсырма. Мәтінді орыс тіліне аударыңыздар.

Дәрілік өсімдіктердің бірі – жалбыз. Ол – хош иісті, көпжылдық шөптесін өсімдік. Қазақстанда оның 9 түрі өседі. Сабағы тік, жапырақтары қарама-қарсы орналасады.

Оның дала жалбызы, су жалбызы, бұйра жалбыз, кермек немесе бұрыш жалбыз секілді түрлері бар. Дала жалбызы суармалы жерлерде, өзен, көл, бұлақ маңында, шалғындар мен тоғайларда, арық бойында өседі. Оны сабынның иісін жақсарту, эфир майын алу үшін пайдаланады, дәрілік те маңызы бар.

Ал кермеке жалбыздың жапырағы мен гүл шоғынан эфир майы алынады. Оның құрамындағы ментол – парфюмерия,

косметика, кондитер, тіс пасталарын жасау үшін пайдаланылады. Жүрек-тамыр жүйесі ауруларына қарсы қолданылатын дәрі – валидол да дәл осы ментолдан алынады.

(«Денсаулық» журналынан)

64-тапсырма. Терминдік атауларды теріп жазып, мағынасын анықтаңыздар.

Жер серіктерінің қызметі

Ғаламшарымызды айнала ұшып жүрген Жер серіктерінің ел үшін пайдасы орасан зор. Оның түрлері де сан алуан. Мысалы, Метеорологиялық жер серігі ауа райын бақылап, өз байқауларын радио арқылы дәлме-дәл хабарлайды. Ол тәулігіне ғарышты бірнеше рет айналып, дауыл, боран, нөсер туралы хабарды жерге жеткізіп отырады.

Ал, жер серігінің міндеті – Жердегі «тәртіпті» бақылау. Мысалы, ол жай отынан өртенген орманды байқасымен-ақ, өрт сөндірушілерге хабарлайды.

Барлаушы жер серігі геологтарға, пайдалы қазыналарды іздеп табуға көмектеседі. Әсіресе, оның адам аяғы жетпейтін биік тауларды, тайганы, теңіз тереңін зерттеуге көп көмегі тиеді. Оның түсірген суреттері бойынша жер астының қай жерінде мұнай, қай жерінде темір я тұщы кентастар бар екені анықталады.

65-тапсырма. Махмуд Қашқаридың ақыл сөздерін жаттап алыңыздар.

Кез келген іске асып-сасып, әбдіреп кіріспе. Әуелі асықпай байқап, көріп-біліп ал. Шырақ жақпақ болып шақпақ шаққан кісі әбдіреп-сасқалақтаса, шырағы құлап түсіп, сөніп қалады.

***

Бір кісі бетіңе жылы шыраймен күліп қараса, сен де көрікті, нұрлы шыраймен, ашық жүзбен көрінгін. Тіліңді жаман, зымиян сөзден сақта. Жақсылық пен ізгілік, мейірім тілегін.

***

Білге (білгір) даналардың сөз, ақылдарын өсиет етіп қабылда. Жақсы сөзді қастерлесе, өз бойыңа, діліңе дариды.

66-тапсырма. Мәтіндегі дауысты, дауыссыз дыбыстарды ажыратыңыздар.

Адам ата-анадан туғанда, есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы-жаманды таниды-дағы, сондайдан білген, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады.

(Абай)

67-тапсырма. Мәтіндегі ойды тезис ретінде жазыңыздар.

Ғарышқа ұшатын зымырандардың тұрқы – 90 м. Ракеталардың ең негізгі міндеті – жүкті ғарышқа жеткізу. Жүгіміз – жер серігі не жолаушылар я әуе кемесі. Жүк ауыр болғандықтан, бір ұшырғанда бірнеше ракета тіркеледі. Ракеталар бірінің үстіне бірі сатылай жалғана келе, үлкен пирамидаға ұқсаған, көп сатылы, біртұтас қуатты ракетаға айналады. Жүкті оның ең ұшар басына орналастырып, үстін шошақ төбелі «бөрік» - аппақ сүйір ұштықпен бастырады. Двигательдер ракетаның құйрық жағына орналасады. Ракетаның қалған бөлігі жанармай құйылған бактармен толтырылған.

Әр сатыдағы ракеталар, төменгі жағынан бастап іске қосылады. Жанармайы жанып, бактары босағандары автоматты түрде ағытылып түсе береді. Сол жанармайдың күшімен ракетаның жылдамдығы арта түседі. Соңғы ракета жанған кезде ғарыш кемесінің қарқыны бұрынғыдан да артып, бірінші ғарыштық жылдамдыққа жетеді де, ғарыш кемесін жерді тұрақты айналатын шеңберге – отбитаға шығарады. Бұдан әрі ғарыш кемесі жалғыз ұшады.

(«Негеш» кітабынан)

68-тапсырма. Айтылуда кейінді, ілгерінді ықпал құбылысы байқалатын сөздерді көшіріп жазыңыздар.

Дүниеде не ауыр?

Бала би қартайған шағында елінің игі жақсыларымен кеңесіп отырып: «Жерден ауыр не, судан терең не, оттан ыстық не, көктен биік не?» - деп сұраған екен.

Бұған ешкім ауыз тұшырлықтай жауап бере алмапты. Сонда Бала бидің өзі былай шешіп берген екен дейді:

– Жерден ауыр дегенім – ақыл-білім.
Судан терең дегенім – оқу-ғылым.
Оттан ыстық дегенім – адамның өмірі.
Көктен биік дегенім – тәкаппардың көңілі.

(«Шешендік жырлары» кітабынан)

69-тапсырма. Қарамен жазылған сөздерді буынға бөліп жазыңыздар.

Абай – ұлы ақын, терең ойшыл, елжіреген әке, ұлы ұстаз, ұлағатты ұстаз, **әлеуметтік** қайраткер, әрі композитор. Демек, Абайда қанатты романтикалық ұшқыр **қиял**, алғыр көрегендік, тебірене толғанатын ыстық жүрек, тұп-тұнық ақыл, сана, логикалық **жүйелі,** алғыр шешендік те бар. Достарына, шәкірттеріне қандай **мейірімді** болса, дұшпандарына сонша кешірімсіз, **ымырашылдықты** білмейтін, өз сеніміне өте берік ірі тұлға.

Абай бойында саналы **тәкаппарлық,** сұлу да сындарлы сезім бар.

(А.Тоқпанов)

70-тапсырма. Көп нүктенің орнына қажетті сөздерді қойып, мақал-мәтелдерді қалпына келтіріп жазыңыздар.

Аға буынның білгені – іні буынға білім. Білім жолы – қиын жол. Ғылым жолының, оқу-ілімнің осындай қиындығын сезіп білген қазақ **«Оқу ...»** деп бағалаған. Өнер сияқты білім де өзінен-өзі келмейді. Әрбір табыс, жеңіс сияқты білім де ерінбей еңбектенумен, тіпті ерлікпен жеңіп алуды қажет етеді. **«Оқусыз ..., білімсіз ...», «Оқи ... көкейіне ... біледі», «Білмегеніңді кісіден ..., үлкен білмесе, ...»** дейтін мақалдардың мазмұны соған саяды.

Ақыл-мінез нышаны – ата-анадан. Сондықтан да халық әр нәрсе тегіне тартады дейді. Бірақ ақыл-мінез баламен бірге туғанымен, жүре жетіледі. Дәннің өсіп-өнуі топырағына, күтіміне байланысты болатыны сияқты, бала ақыл-есінің қалыптасуы да өскен ортасына, алған тәрбиесіне байланысты. Соны байқаған халық **«Ұлың өссе – ұлы үлгілімен ..., қызың өссе – қызы үлгілімен ...»** дейді.

Ақыл – көп көрумен, үлгі-өнеге алумен, оқумен толысады. Сондықтан халық **«Атың барда ... ... желіп жүріп, асың барда ... ... беріп жүріп», «Ел аралаған сыншы ..., тоғай аралаған үйші ...»** дейді.

(«Халық даналығы» кітабынан)

Тестік тапсырмалар

1. Қазақ тіліне тән дыбыстарды табыңыз.
   A) Б, В, Г, Ж.
   B) Б, Г, К, Қ.
   C) Ғ, Қ, Ң, Һ.
   D) Р, С, Ж, З.
   E) К, Қ, З, Т.
2. Сан есімді тіркесті табыңыз.
   A) Қызық кітап.
   B) Жақсы оқушы.
   C) Он екі студент.
   D) Үлкен үй.
   E) Ашық есік.
3. Қатаңнан басталып, қатаңнан аяқталған сөзді табыңыз.
   A) Арман.
   B) Қайрат.
   C) Жел.
   D) Гүл.
   E) Жаз.
4. Көмектес септігіндегі сөзді табыңыз.
   A) Ақылмен.
   B) Айгүлді.
   C) Әжеме.
   D) Ауылдан.
   E) Үйге.
5. Көп нүктенің орнына керекті әріпті қойыңыз.
   Мен...ң ..н..м биыл университетке барады.
   A) Ы.
   B) О.
   C) Е.
   D) І.
   E) А.
6. Апта күндерін ретімен көрсетіңіз.
   A) Бейсенбі, сейсенбі, жұма, сенбі, дүйсенбі, сәрсенбі, жексенбі.

B) Дүйсенбі, бейсенбі, жұма, сәрсенбі, сейсенбі, сенбі, жексенбі.
C) Дүйсенбі, сейсенбі, сәрсенбі, бейсенбі, жұма, сенбі, жексенбі.
D) Жексенбі, сенбі, жұма, бейсенбі, сейсенбі, дүйсенбі, сәрсенбі.
E) Жексенбі, дүйсенбі, сенбі, сәрсенбі, бейсенбі, жұма, сейсенбі.

7. Тұйық етістікті табыңыз.
A) Барды.
B) Келген.
C) Айтады.
D) Оқу.
E) Жүр.

8. Көптік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Үлкенге.
B) Кітабым.
C) Үйлер.
D) Өзіміз.
E) Күзде.

9. Жаз айларын көрсетіңіз.
A) Желтоқсан, қаңтар, ақпан.
B) Маусым, шілде, тамыз.
C) Наурыз, сәуір, мамыр.
D) Қыркүйек, қазан, қараша.
E) Тамыз, қыркүйек, қазан.

10. Жіктеу есімдіктерін көрсетіңіз.
A) Өз, өзіме.
B) Бұл, осы.
C) Мен, сен.
D) Кім, не.
E) Әркім, әрқашан.

11. Болымсыз етістіктерді табыңыз.
A) Барар, жүрер.
B) Күт, шық.
C) Айтпа, жазба.

D) Күледі, сөйлейді.
E) Оқыған, білген.

12. Табыс септігіндегі сөзді табыңыз.
A) Ауылға.
B) Ауылды.
C) Ауылда.
D) Ауылмен.
E) Ауылдан.

13. Амандасу ұғымы қай қатарда дұрыс көрсетілген?
A) Жолыңыз болсын!
B) Сәлеметсіз бе?
C) Қош болыңыз!
D) Жақсылық тілейміз!
E) Қайырлы таң!

14. Етістіктің өткен шақ түрін табыңыз.
A) Көмектесті.
B) Көмектесер.
C) Көмектеседі.
D) Көмектеспекші.
E) Көмектес.

15. Көп нүктенің орнына керекті сөзді қойыңыз.
Әсия ... жақсы айтады.
A) Биді.
B) Күйді.
C) Сөзді.
D) Әнді.
E) Өлеңді.

16. Реттік сан есімді табыңыз.
A) Бесеу.
B) Екі.
C) Төртінші.
D) Он-ондап.
E) Үштен бір.

17. Жіктік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Мен студентпін.
B) Әжемнің әңгімесі.

C) Он бес үй.
D) Келген балалар.
E) Озат оқушы.

18. Құрамында сын есім бар сөйлемді табыңыз.
A) Ол жұмыстан келді.
B) Бұл – біздің үй.
C) Кітапты кітапханадан алдым.
D) Маржан қызыл көйлек киді.
E) Әкем ауылда тұрады.

19. Өздік етісті табыңыз.
A) Асқар жуынды.
B) Үй жиналды.
C) Мұрат Айгүлді шақыртты.
D) Қонақтар ұзақ әңгімелесті.
E) Сен ертең кел.

20. Қоштасу ұғымы қай қатарда дұрыс көрсетілген?
A) Аман-есенсіз бе?
B) Қош келдіңіз!
C) Қайырлы күн!
D) Сау болыңыз!
E) Сәлеметсіз бе?

21. Етістікті табыңыз.
A) Адам.
B) Әрқашан.
C) Барады.
D) Екі.
E) Қызыл.

22. Қалау райлы сөйлемді табыңыз.
A) Мен барайын.
B) Менің барғым келіп тұр.
C) Ол ертең барады.
D) Мен барсам.
E) Мен кеше бардым.

23. Күрделі етістікті табыңыз.
A) Жазды.
B) Айт.

C) Оқып отыр.
D) Сөйлеймін.
E) Біледі.

24. Мезгіл үстеуді табыңыз.
A) Жоғары.
B) Әдейі.
C) Ертең.
D) Балаша.
E) Тез.

25. Дұрыс сөйлемді табыңыз.
A) Мен оқып отырмын кітап.
B) Мен кітап оқып отырмын.
C) Кітап мен оқып отырмын.
D) Оқып отырмын мен кітап.
E) Кітап оқып отырмын мен.

26. Көсемшені табыңыз.
A) Сұраған.
B) Білер.
C) Күлетін.
D) Келгелі.
E) Айтты.

27. Есімшені табыңыз.
A) Айтқан.
B) Оқығалы.
C) Отырып.
D) Келе жатыр.
E) Барды.

28. Одағайы бар сөйлемді табыңыз.
A) Балам, ойымды дұрыс таптың.
B) Мынау не деп тұр?
C) Уа, шіркін, ән деп осыны айт!
D) Олар кетіп қалды.
E) Алматы – әсем қала.

29. Өзгелік етісті табыңыз.
A) Киілді.
B) Кидірді.

C) Киінді.
D) Киісті.
E) Киді.

30. Көп нүктенің орнына керекті сөзді қойыңыз.
Сіз ... сөйлей аласыз ба?
A) Жоғары.
B) Әдейі.
C) Былтыр.
D) Қазақша.
E) Үлкен.

31. Хабарлы сөйлемді табыңыз.
A) Олар сабаққа дайындалып жүр.
B) Сіз неге сөйлемей отырсыз?
C) Кітапты ал.
D) Күн қандай ыстық!
E) Сіз жауап беріңіз.

32. Құрмалас сөйлемді табыңыз.
A) Жаңбыр жауып тұр.
B) Қар еріді.
C) Қар жауып, күн суытты.
D) Ол Шымкенттен ертең келеді.
E) Бүгін – үлкен мереке.

33. Зат есімді табыңыз.
A) Көк.
B) Тұр.
C) Биыл.
D) Алтын.
E) Мен.

34. Көп нүктенің орнына қай сөзді қоямыз?
... би билейді.
A) Әнші.
B) Күйші.
C) Биші.
D) Ақын.
E) Сазгер.

35. Сын есімді табыңыз.
    A) Биік.
    B) Қыс.
    C) Бес.
    D) Отыр.
    E) Бақыт.
36. Шылауы бар сөйлемді табыңыз.
    A) Ол кітап және журнал сатып алды.
    B) Мұрат үйде жоқ екен.
    C) Атам ерте тұрды.
    D) Қыс келді.
    E) Студенттер институтқа келді.
37. Танысу ұғымы қай қатарда дұрыс көрсетілген?
    A) Сен қайда тұрасың?
    B) Сенің атың кім?
    C) Сен қайда оқисың?
    D) Сен қанша жастасың?
    E) Кіруге рұқсат па?
38. Қатаң дауыссыз дыбыстарды табыңыз.
    A) Б, В, Г, Ғ.
    B) К, Д, Ж, З.
    C) Р, Л, М, Н.
    D) П, Т, С, Ш.
    E) Қ, К, П, Б.
39. Құттықтау үшін қолданылатын сөйлемді табыңыз.
    A) Кездескенше.
    B) Қайырлы кеш!
    C) Мерекеңіз құтты болсын!
    D) Сау болыңыз!
    E) Аман-есенсіз бе?
40. Жыл мезгілдерін білдіретін сөздерді табыңыз.
    A) Жұма, сенбі, жексенбі.
    B) Түн, кеш, түс.
    C) Көктем, жаз, күз, қыс.
    D) Бүгін, кеше, ертең.
    E) Күндіз, түнде.

41. Жуан дауысты дыбыстарды табыңыз.
    A) А, Ә, Ы, І.
    B) О, Е, Ұ, Ы.
    C) И, Е, О, Э.
    D) А, О, Ы, Ұ.
    E) Е, Ә, О, Ө.
42. Алғыс ұғымы қай қатарда дұрыс көрсетілген?
    A) Мен сізді ұнатамын.
    B) Кіріңіз.
    C) Сізге көп рақмет!
    D) Асыңыз дәмді болсын!
    E) Қайырлы түн!
43. Күрделі сан есімді табыңыз.
    A) Жеті.
    B) Қырықтарда.
    C) Жеті жүз алпыс.
    D) Бесеу.
    E) Алтыншы.
44. Күз айларын табыңыз.
    A) Желтоқсан, сәуір, мамыр.
    B) Қараша, желтоқсан, ақпан.
    C) Қазан, қараша, қаңтар.
    D) Қыркүйек, қазан, қараша.
    E) Қаңтар, ақпан, наурыз.
45. Жинақтау сан есімді табыңыз.
    A) Он жеті.
    B) Үшеу.
    C) Алтыншы.
    D) Сексен.
    E) Қырық жеті.
46. Сөйлемдегі бастауыштың қай сөз табынан екенін көрсетіңіз.
    Ажар – әдемі қыз.
    A) Үстеу.
    B) Етістік.
    C) Зат есім.

D) Одағай.
E) Сын есім.

47. Қате жазылған сөзді табыңыз.
A) Қытап.
B) Әдемі.
C) Қып-қызыл.
D) Бала.
E) Құлын.

48. «Жеңіс» сөзінің аудармасын табыңыз.
A) Город.
B) Победа.
C) Предмет.
D) Книга.
E) Школа.

49. Жіңішке дауысты дыбысты табыңыз.
A) Ә,Ө, І, Е.
B) А, Ә, Ө, Е.
C) Ұ, Ү, У, Ы.
D) Ы, І, И, У.
E) І, Е, Ұ, Ы.

50. Тәуелдік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Жеті күн.
B) Көк базар.
C) Біздің үйіміз.
D) Ол – оқушы.
E) Күміс қасық.

51. Қате жазылған сөзді табыңыз.
A) Қонақ.
B) Тоғыз.
C) Оқуші.
D) Ғылым.
E) Еңбек.

52. Қазақ тілінде жалғау нешеге бөлінеді?
A) 4.
B) 5.
C) 2.

D) 7.
E) 3.

53. Зат есімнің сұрақтарын көрсетіңіз.
A) Қандай?
B) Кім? Не?
C) Нешінші?
D) Қашан?
E) Не істеді?

54. Ілік септігіндегі сөзді табыңыз.
A) Асқарда.
B) Асқармен.
C) Асқардан.
D) Асқардың.
E) Асқарға.

55. Көп нүктенің орнына қойылатын септік жалғауын табыңыз.
Ағам отыз...толды.
A)- дың.
B)- дан.
C)- ға.
D)- ды.
E)- бен.

56. Қазақ тіліндегі септік жалғауының санын көрсетіңіз.
A) 5.
B) 3.
C) 7.
D) 9.
E) 2.

57. Салыстырмалы шырайды табыңыз.
A) Сап-сары.
B) Сарырақ.
C) Сары.
D) Тым сары.
E) Өте сары.

58. Көп нүктенің орнына қажет сын есімді қойыңыз.
Қарбыздың түсі... болады.

A) Ақ.
B) Тәтті.
C) Ұзын.
D) Жасыл.
E) Қою.

59. Сұрау есімдігін табыңыз.
A) Мен, сен.
B) Қанша? Неше?
C) Анау, осы.
D) Өзім.
E) Әрқашан.

60. Туынды етістікті табыңыз.
A) Ақылдас.
B) Айт.
C) Оқып отыр.
D) Сұрады.
E) Барған.

61. Келер шақ етістікті табыңыз.
A) Олар келді.
B) Мен келемін.
C) Ол келе жатыр.
D) Сендер келгенсіңдер.
E) Ол келіпті.

62. Қате жазылған сөзді табыңыз.
A) Адалдық.
B) Дәптер.
C) Жылқы.
D) Аспан.
E) Онер.

63. Мезгіл үстеуін табыңыз.
A) Қазір.
B) Төмен.
C) Амалсыздан.
D) Балаша.
E) Әрең.

64. Көп нүктенің орнына қойылатын үстеуді табыңыз.
Самолет ... ұшып барады.
A) Бүгін.
B) Біраз.
C) Асыға.
D) Жоғары.
E) Кейін.

65. Шылауды табыңыз.
A) Және.
B) Сонау.
C) Екі.
D) Көк.
E) Аласа.

66. Сұраулы сөйлемді табыңыз.
A) Кеш жарық!
B) Бүгін мен үйде боламын.
C) Үйге кірген Асан ба?
D) Кітабынды берші.
E) Ақтөбе – үлкен қала.

67. Қазақ тіліндегі сөз таптарының санын табыңыз.
A) 5.
B) 3.
C) 9.
D) 7.
E) 4.

68. Сөйлемдегі сын есімді табыңыз.
Қыста адамдар жылы киім киеді.
A) Киім.
B) Қыста.
C) Жылы.
D) Адамдар.
E) Киеді.

69. Құрмалас сөйлемді табыңыз.
A) Жел тұрды.
B) Олар өлең айтты, біз би биледік.
C) Машина қозғалды.

D) Ол бесінші қабатта тұрады.
E) Бүгін – мереке.

70. Хабарлы сөйлемнің соңынан қойылатын тыныс белгісін табыңыз.
A) Сұрақ белгісі.
B) Леп белгісі.
C) Нүкте.
D) Көп нүкте.
E) Үтір.

71. Қаратпа сөзді сөйлемді табыңыз.
A) Марат сабағын орындады.
B) Омар хат жазып отыр.
C) Меніңше, ол бүгін жақсы сөйледі.
D) Тоқта, балам, көмектесіп жібер.
E) Сен жұмысыңды бітір.

72. Ортақ етісті табыңыз.
A) Жинасты.
B) Барғызды.
C) Барды.
D) Жиналды.
E) Жинатты.

73. Көптік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Ақынға.
B) Қыздар.
C) Кітабым.
D) Дәрігермен.
E) Оқушымын.

74. Сөйлемдегі баяндауышты табыңыз.
Жастар ауылда еңбекке ерте үйренеді.
A) Ерте.
B) Ауылда.
C) Үйренеді.
D) Еңбекке.
E) Жастар.

75. «Сәбіз» сөзінің аудармасын табыңыз.
A) Огурец.

B) Лук.
C) Арбуз.
D) Морковь.
E) Чеснок.

76. Қате жазылған сөзді көрсетіңіз.
A) Күз.
B) Шие.
C) Уақыт.
D) Әке.
E) Достык.

77. Бұйрық райды табыңыз.
A) Асан сабақ оқыды.
B) Мен айтсам.
C) Сен кешікпей кел.
D) Сені көргім келеді.
E) Олар ағаш отырғызды.

78. Көп нүктенің орнына қойылатын жіктік жалғауын табыңыз.
Мен әнші ...
A) – сің.
B) – міз.
C) – сіз.
D) – мін.
E) – сың.

79. Көп нүктенің орнына қойылатын сөзді табыңыз.
Ол ... құттықтады.
A) Маған.
B) Менің.
C) Менімен.
D) Мені.
E) Менен.

80. Өткен шақ етістікті табыңыз.
A) Көремін.
B) Көріп отырмын.
C) Көргенмін.
D) Көрмекшімін.
E) Көрермін.

81. Барыс септігіндегі сөзді табыңыз.
A) Мектепте.
B) Мектеппен.
C) Мектепке.
D) Мектептің.
E) Мектептен.

82. Көп нүктенің орнына қойылатын есімдікті табыңыз.
... оқуға барамын.
A) Сен.
B) Ол.
C) Мен.
D) Біз.
E) Сіз.

83. Дұрыс байланысқан сөйлемді табыңыз.
A) Олар кино ертең көретін болды.
B) Кино олар ертең көретін болды.
C) Кино ертең олар көретін болды.
D) Олар ертең кино көретін болды.
E) Ертең кино олар көретін болды.

84. Көп нүктенің орнына қойылатын септік жалғауын табыңыз.
Мен қалам … жазамын.
A) – ға.
B) – ды.
C) – мен.
D) – ның.
E) – да.

85. Осы шақ етістікті табыңыз.
A) Ол тындады.
B) Ол тыңдап отыр.
C) Ол тыңдар.
D) Ол тындамақ.
E) Ол тындаған.

86. Көп нүктенің орнына қойылатын сөзді табыңыз.
Мен ... жеп отырмын.
A) Сүт.
B) Ет.

C) Айран.
D) Қымыз.
E) Шұбат.

87. Зат есім жасайтын жұрнақты табыңыз.
A) – шы.
B) – лы.
C) – дай.
D) – гіш.
E) – ар.

88. Тәуелдік жалғаулы тіркесті табыңыз.
A) Бес кітап.
B) Көңілді балалар.
C) Менің әжем.
D) Ол – әнші.
E) Тауға шығу.

89. Бір жылда неше ай бар?
A) 10.
B) 5.
C) 2.
D) 12.
E) 7.

90. Сөйлемдегі көмекші есімді табыңыз.
Біз ертең қаланың сыртына шығамыз.
A) Ертең.
B) Сыртына.
C) Қаланың.
D) Шығамыз.
E) Біз.

91. Сөйлемдегі көмекші етістікті табыңыз.
Сен бізге жиі келіп тұр.
A) Бізге.
B) Тұр.
C) Жиі.
D) Сен.
E) Келіп.

92. Туынды етістікті табыңыз.
A) Оқы.
B) Қоштас.
C) Отыр.
D) Бол.
E) Жазды.
93. Шылауды табыңыз.
A) Жаңа.
B) Кеше.
C) Туралы.
D) Орамал.
E) Терең.
94. Сөйлемдегі көсемшені табыңыз.
Баласы әкесіне хат жазып отыр.
A) Отыр.
B) Баласы.
C) Жазып.
D) Хат.
E) Әкесіне.
95. Сөйлемдер құрылысына қарай нешеге бөлінеді?
A) 4.
B) 2.
C) 3.
D) 5.
E) 6.
96. «Өнерпаз» сөзіндегі жіңішке дауысты дыбыстардың санын көрсетіңіз.
A) 2.
B) 5.
C) 4.
D) 3.
E) 1.
97. Қазақстанның астанасын көрсетіңіз.
A) Алматы.
B) Астана.
C) Қарағанды.

D) Қызылорда.
E) Ақтөбе.

98. Қате жазылған сөзді табыңыз.
A) Қазақ.
B) Ғылым.
C) Жұмыс.
D) Ұшқыш.
E) Құс.

99. 9 мамыр – қандай мереке?
A) Жаңа жыл.
B) Білім күні .
C) Наурыз мейрамы.
D) Жеңіс күні.
E) Республика күні.

100. Сөйлемдегі есімдікті табыңыз.
Ыстық күнде салқын қымыз қандай тамаша!
A) Күнде.
B) Қымыз.
C) Тамаша.
D) Салқын.
E) Қандай.

101. Жіктеу есімдіктерінің ілік және барыс септік тұлғаларындағы дұрыс нұсқасын көрсетіңіз.
A) Менің, сенің, менге, сенге.
B) Менің, сенің, маған, саған.
C) Менінің, сенінің, меніге.
D) Менденің, сенденің, мендеге.
E) Менденің, сендегі, сенге.

102. Тәуелдік жалғаулы сөзді анықтап, сөйлемді толықтыр.
Менің ... Аманжол.
A) Аты.
B) Атыңыз.
C) Атым.
D) Атың.
E) Атымыз.

103. Жіктік жалғауының II жағы (жекеше, сыпайы түрі) жалғанған нұсқаны анықтаңыз.
A) Бастықтармыз, әріптестерміз.
B) Бастықсыз, әріптессіз.
C) Бастықсың, әріптессің.
D) Бастықпын, әріптеспін.
E) Бастықты, әріптесті.

104.Сөздердің қай нұсқасының емлесі дұрыс?
A) Жұмысға, баспақа, министрлікқа.
B) Жұмысыға, баспақа, министрлігқа.
C) Жұмысқа, баспаға, министрлікке.
D) Жұмысқа, баспаге, министрлікне.
E) Жұмыска, баспака, министрліке.

105. «Простите, пожалуйста» ұғымына сәйкес келетін нұсқаны анықтаңыз.
A) Кешіріңізші.
B) Кешір.
C) Кешірсін.
D) Кешіріңдер.
E) Кешірші.

106. Берілген нұсқаның қайсысы дұрыс?
A) Танысқаныма өте қуаныштымың.
B) Танысқаныма өте құаныштымын.
C) Танысқаныма өте қуаныштымыз.
D) Танысканыма өте қуанышты.
E) Танысқаныма өте қуаныштымын.

107. Барыс және шығыс септік жалғанған дұрыс нұсқаны белгілеңіз.
A) Жиналысты, төртінші қабатты, сағат екіні.
B) Жиналыстың, төртінші қабатты, сағат екінің.
C) Жиналысқа, төртінші қабаттан, сағат екіден.
D) Жиналыстар, төртінші қабатта, сағат екіде.
E) Жиналысты, төртінші қабаты, сағат екіге.

108. Уақыт – 10.25. Сөзбен жазылған нұсқалардың дұрысын анықтаңыз.
   A) Он және 25 минут.
   B) Сағат оннан жиырма бес минут кетті.
   C) Он бірге қарай 25 минут бар.
   D) Он жарым.
   E) 25 минутсыз он.
109. Ілік септігінде тұрған сөзді табыңыз.
   A) Балаға.
   B) Баланы.
   C) Балада.
   D) Баланың.
   E) Баласы.
110. Сіздің жұмыс орныңыз қайда орналасқан?
   A) Астанаға.
   B) Астанада.
   C) Астанадан.
   D) Астананың.
   E) Астанамен.
111. Тәуелдік жалғауының I жақта келген түрін көрсетіңіз.
   A) Дәптері.
   B) Дәптерді.
   C) Дәптердің.
   D) Дәптерім.
   E) Дәптер.
112. «Мамандық» ұғымына сәйкес келетін сөздерді белгілеңіз.
   A) Даңғыл, көше, Астана.
   B) Орналасқан, айтыңызшы, тыңдаушы.
   C) Баспа, министрлік, әкімшілік.
   D) Бағдарламашы, үйлестіруші, дәрігер.
   E) Алматы, математик, емші.
113. Сұраулы сөйлемнің қайсысы дұрыс?
   A) Сіз мәжілісте сөйлейсіз бе?
   B) Сіз мәжілісте сөйлеген бе?
   C) Сіз мәжілісте сөйлейді ме?
   D) Сіз мәжілісте сөйлейінші ме?

E) Сіз мәжілісте сөйлейсіз ба?

114. Төмендегі сөздердің қайсысында фонетикалық заңдылық сақталған?

Дұрыс нұсқасын көрсетіңіз.

A) Денсаулықыңыз, бастықы, мамандықымыз.
B) Денсаулықыңыз, бастықым, мамандықымыз.
C) Денсаулығыңыз, бастығы, мамандығымыз.
D) Денсаулыққа, бастығқа, мамандығқа.
E) Денсаулығқы, бастыққы, мамандықғы.

115. « Внеочередной отпуск » тіркесінің дұрыс баламасын көрсетіңіз.

A) Кезексіз демалыс.
B) Кезектен тыс демалыс.
C) Мерзімсіз демалыс.
D) Уақытша демалыс.
E) Кезекті демалыс.

116. Үндестік заңына бағынбай тұрған сөзді көрсетіңіз.

A) Майбасар.
B) Ашуланшақ.
C) Көрікті.
D) Ешқашан.
E) Жуынды.

117. Берілген қатарлардың қайсысында көмекші есімдер көрсетілген?

A) Жұмыс орны, жұмыс уақыты.
B) Біріншіден, екіншіден.
C) Алдында, ортасында, үстінде.
D) Қай жерде, қай уақытта.
E) Жұмысқа бару, жұмыстан келу.

118. Сұраулы сөйлем қалай жасалады?

A) Сөз арқылы.
B) Етістіктер арқылы.
C) Сұрау есімдіктері арқылы.
D) Жалғаулар арқылы.
E) Сұраулық жалғаулар арқылы.

119. Қате жазылған сөзді табыңыз.
A) Айдана.
B) Өнерпаз.
C) Даурен.
D) Кітап.
E) Бөдене.

120. Белгісіздік есімдіктерін көрсетіңіз.
A) Мен, сен, сіз, біз, олар, біздер, сіздер.
B) Өзім, өзің, өзіңіз, өзгелер, өзі, өздері.
C) Ол, сол, осы, мынау, бұл.
D) Ешкім, ешбір, ештеме, дәнеме.
E) Кейбіреу, әлдеқашан, әркім, біреу.

121. Заттық ұғымның атауы болатын сөзді табыңыз.
A) Мен, анау.
B) Он, жетеу.
C) Сарт-сұрт.
D) Көз, көрік.
E) Біз, сіз.

122. Көптік жалғауы жалғанған сөзді табыңыз.
A) Сенің шашың.
B) Біз жидек тердік.
C) Бақыт жолында.
D) Гүлдер.
E) Сенің көңілің.

123. Уақытты, мерзімді көрсететін сөздер қай қатарда дұрыс, белгілі бір ретпен көрсетілген?
A) Түсте, кешке, таңертең, кешке қарай, түстен кейін.
B) Таңертең, түсте, түстен кейін, кешке қарай, кешке.
C) Түстен кейін, кешке қарай, кешке, түсте, таңертең.
D) Кешке, түстен кейін, түсте, ертеңгісін, таңертең.
E) Таңертең, түсте, кешке, кешке қарай, ертең.

124. Болымсыздық есімдігін табыңыз.
A) Кейбіреу, әлдеқашан.
B) Мен, біз, сен.
C) Ешкім, дәнеме.
D) Осы, сонау.

E) Өзім, өзіңіз, өзіне.

125. Барыс септігінде тұрған сөзді табыңыз.
A) Өзіне.
B) Өзі.
C) Өзіңді.
D) Өзінде.
E) Өзіңмен.

126. Бірыңғай дауысты дыбысты табыңыз.
A) А, С, Г, Д, Б.
B) А, В, И, Е, Ы.
C) А, Е, И, І, Ы.
D) С, А, Д, Е, І.
E) А, В, Ә, С, Е.

127.Осы шақта тұрған сөзді табыңыз.
A) Оқыған.
B) Оқымақ.
C) Оқыды.
D) Оқып отыр.
E) Оқырсың.

128. Бұйрықты сөйлем қандай мағынада қолданылады?
A) Талап ету.
B) Сұрау.
C) Хабарлау.
D) Жалыныш.
E) Көңіл-күй білдіру.

129. Тәуелдік жалғауының II жағында тұрған сөзді табыңыз.
A) Қалаларыңызда.
B) Үйіміздегі.
C) Дәрігерсіңдер.
D) Арманым.
E) Ұлттары.

130. Дауыссыз дыбыстарды көрсетіңіз.
A) Ж, М, Ш, Д, О.
B) М, А, Д, Б, И.
C) К, Л, Ң, Е, И.
D) К, Қ, С, Б, Л, М.

E) А, Ж, С, О, Е.

131. Сөз тіркесінің қайсысы дұрыс?
A) Қуаныш бастықтың қабылдауында отыр.
B) Бастықтың отыр Қуаныш қабылдауында.
C) Қуаныш қабылдауында отыр бастықтың.
D) Қуаныш бастықтың қабылдау отыр.
E) Қуаныш бастықтың қабылдап отыр.

132. Сөздердің қай емлесі дұрыс?
A) Өмірбайан, жеке – іс парағы.
B) Өмір – баян, жеке іс парақ.
C) Өмірбаян, жеке іс парағы.
D) Өмір баяны, жеке іс – парақ.
E) Өмірбаяны, жеке іспарақ.

133. Сіз мекемеде жұмыс істейсіз. Бастығыңызға шақырухат жіберу үшін төмендегі қаратпа сөздің қайсысын пайдаланар едіңіз?
A) Жоғары мәртебелі.
B) Құрметті.
C) Жолдас.
D) Аяулы.
E) Қадірлі.

134. Сұраулы сөйлемді табыңыз.
A) Мен келгенде, сен жоқ болдың.
B) Менің барғаныма куәгер бар.
C) Сен мені ренжітпе.
D) Бақытты сұрап алу керек пе?
E) Біз барамыз.

135. Болымсыз етістік жұрнағын көрсетіңіз.
A) Барма.
B) Баққыз.
C) Келу.
D) Жүргізу.
E) Терлеу.

136. Қимылдық мағынаны білдіретін сөзді табыңыз.
A) Қызыл, ақ, көк.
B) Біреу, екі, үш.

C) Күлу, оқу, тоқу.
D) Пah – пah, ойпырай.
E) Күлкі, мінез, ой.

137. Тәуелдік жалғауының әсерінен өзгеріске ұшырап тұрған сөзді табыңыз.
A) Қозыңыз.
B) Теңізімен.
C) Терегім.
D) Балықтары.
E) Жолдасы.

138. Жіктеу есімдігімен тіркесіп тұрған сөзді табыңыз.
A) Сіз келесіз.
B) Атаның баласы.
C) Қалаға бару.
D) Көзбен көру.
E) Барлығы келді.

139. Сөз аралығындағы кейінді ықпалды табыңыз.
A) Қиындықтан қашса.
B) Өлең өлшемі.
C) Көшенің бойы.
D) Атты кісі.
E) Сұрап ал.

140. «Ң» әрпін тиісті сөзге қойыңыз.
A) Сы...ақ.
B) Ғы...ым.
C) Тү...гі.
D) Орма....
E) Та...дау.

141. «Мен саған бизнес ұйымдастырмақшымын, сондықтан ...» Сөйлемді логикалық түрде аяқтау үшін қай нұсқаны таңдайсыз?
A) Отандық тауарларға сұраныс жоғары.
B) Жоғары оқу орындарына бюджеттен берілетін қаржы шектеулі.
C) Бұл өнімге сұраныс төмендеп кетті.
D) Банктен несие алуды жоспарлап отырмын.

E) Қаражатты көп қажет етемін.

142. Өздік есімдігі бар тіркесті табыңыз.
A) Өз елім.
B) Менің елім.
C) Ел мен жер.
D) Ел іші.
E) Бұл ел.

143. «У» дыбысы қай сөзде дауыссыз болып тұр?
A) Табу.
B) Су.
C) Ауа.
D) Ауру.
E) Келу.

144. Көп нүктенің орнына тиісті дауысты дыбысты қойыңыз.
Жүйрік ж...лқ...
A) А, О.
B) Ы, Ы.
C) И, Ы.
D) А, У.
E) О, И.

145. Бірыңғай ашық буынды сөзді көрсетіңіз.
A) Ертеден.
B) Қазынамыз.
C) Уақытымызда.
D) Анасына.
E) Олжас.

146. Ілгерінді ықпалды табыңыз.
A) Арбакеш.
B) Ақбала.
C) Күдік.
D) Халықтікі.
E) Жастармен.

147. Бітеу буынды табыңыз.
A) Алаша.
B) Бұлт.
C) Әке.

D) Соғым.
E) Жарық.

148. Жай сөйлемді табыңыз.
A) Біз серуендеп келдік.
B) Түн.
C) Студенттер лекция жазып болып, далаға шықты.
D) Мен бақшадан гүл теріп, оны суға салдым.
E) Көктем келіп, күн жылынды.

149. Тұйық етістік жұрнағын табыңыз.
A) – ды.
B) – й.
C) – а.
D) – е.
E) – у.

150. Ілгерінді ықпалды табыңыз.
A) Әдейі.
B) Ағылшын.
C) Басшы.
D) Ішсін.
E) Сәнқой.

151. Табыс септік жалғауын табыңыз.
A) – мын, -сың, -сыз.
B) –н, -ны, -ні.
C) –менен, -бенен.
D) –ң, -ың, -ің.
E) –лар, -лер.

152. Септік жалғауы жалғанған сөзді көрсетіңіз.
A) Күз.
B) Ақылды.
C) Қағазды.
D) Көрікті.
E) Гүлдей.

153. Сіздің атыңыз кім? Дұрыс сөз тіркесін көрсетіңіз.
A) Мені аты...
B) Менім атым ...
C) Менің атым ...

D) Менде ат ...
E) Мен атың ...

154. Сіз – жұмысқа тұру үшін құжаттар дайындаған кандидатсыз. Мекеме басшысы сізді бүгін алғаш рет қабылдайды. Қалай амандасасыз?
A) Қалыңыз қалай?
B) Мал-жан аман ба?
C) Уағалайкүмассалам!
D) Сәлеметсіз бе?
E) Аман-есенсіз бе?

155. Буын түрлерінің саны қанша болады?
A) 1.
B) 2.
C) 3.
D) 4.
E) 5.

156. Берілген нұсқалардың қайсысы дұрыс?
A) Сіздің есімі Қуаныш па?
B) Сіздің есіміңіз Қуаныш па?
C) Сенің есім Қуаныш па?
D) Сенде есім Қуаныш па?
E) Сенен есім Қуаныш па?

157. Буын үндестігіне бағынбай тұрған қосымшалы сөзді көрсетіңіз.
A) Қызға.
B) Баланың.
C) Баланікі.
D) Баладан.
E) Баласы.

158. Көп нүктенің орнына тиісті дауысты дыбысты қойыңыз. Кең д...л...
A) А, Ы.
B) И, Ы.
C) А, У.
D) О, И.
E) А, А.

159. Сіз қайда тұрасыз? Дұрыс жауыпты көрсетіңіз.
A) Мен тұрады Алматы.
B) Мен тұрады Алматыда.
C) Тұрамын мен Алматыда.
D) Мен Алматыда тұрамын.
E) Мен Алматыда тұрамыз.

160. Сіз неше жастасыз? Дұрыс жауапты көрсетіңіз.
A) Мен отыз екі жаспын.
B) Мен отыз екі жастамын.
C) Менде отыз екі жас.
D) Мен отыз екі жаста.
E) Мен отыз екіде.

161. Қазақ тіліне тән дауыссыз дыбыстар қатарын көрсетіңіз.
A) Ц, Ш, Й, Р.
B) Ф, Щ, Ч, Т.
C) Ү, Х, Р, Л.
D) Т, С, Б; В.
E) Қ, Ғ, Ң, Һ.

162. Бір аптада неше күн бар?
A) Бес.
B) Алты.
C) Жеті.
D) Тоғыз.
E) Төрт.

163. Сөз тіркесінің қайсысы дұрыс жазылған?
A) Қал-жағдайыңыз қалай?
B) Халы-жағдайыңыз қалай?
C) Қалай қал-жағдайың?
D) Қал-жағдайым қалай?
E) Қал-жағдайлар қалай?

164. Қыс айлары дұрыс көрсетілген қатарды көрсетіңіз.
A) Ақпан, наурыз, қаңтар.
B) Қаңтар, ақпан, желтоқсан.
C) Желтоқсан, наурыз, қаңтар.
D) Желтоқсан, қаңтар, ақпан.
E) Шілде, қыркүйек, қараша.

165. Бір жылда неше мезгіл бар?
A) Үш.
B) Төрт.
C) Он екі.
D) Бес.
E) Жеті.

166. Тәуелдік жалғауы қандай мағына береді?
A) Иелік.
B) Меншіктілік.
C) Бағыт.
D) Шақтық.
E) Мекен.

167. Сан есімнің мағыналық түрін ажыратыңыз:
Алтау ала болса, ауыздағы кетеді,
Төртеу түгел болса, төбедегі келеді.
A) Есептік.
B) Жинақтық.
C) Топтау.
D) Болжалдық.
E) Реттік.

168. Антоним жұпты көрсетіңіз.
A) Күнгей – көлеңке.
B) Ұшан – теңіз.
C) Тіршілік – жан бағу.
D) Ретті – үйлесімді.
E) Талантты – дарынды.

169. Шығыста жаңа жылды қай айда тойлайды?
A) Сәуір.
B) Наурыз.
C) Ақпан.
D) Қаңтар.
E) Қараша.

170. Көмектес септігіндегі сөзді табыңыз.
A) Күректі алу.
B) Еңбегімен бағаланды.
C) Кітапханадан шығу.

D) Жерге дән себу.
E) Ауылдан келу.

171. Қыста қандай мереке болады?
A) Білім күні.
B) Жаңа жыл.
C) Наурыз тойы.
D) Әйелдер мейрамы.
E) Республика күні.

172. II жақ көпше түрінде тұрған етістікті табыңыз.
A) Жатырмын.
B) Жатырсыз.
C) Жатырсыңдар.
D) Жатырсың.
E) Жатырмыз.

173. Алматының көшелері қандай?
A) Кең.
B) Арық.
C) Жеңіл.
D) Ауыр.
E) Жуан.

174. Сілтеу есімдігін тауып көрсетіңіз.
A) Әрі.
B) Және.
C) Енді.
D) Әне.
E) Әлді.

175. Қазақтың ұлттық тағамы қандай?
A) Палау.
B) Чак-чак.
C) Бауырсақ, ет.
D) Долма.
E) Лағман.

176. Пікірдің авторын белгілеңіз: «Қазақ тілі – әрі бай, әрі көркем тіл».
A) К. Аханов.
B) Б. Момышұлы.

C) А. Құнанбаев.
D) С. Мұқанов.
E) М. Әуезов.

177. Әйелдер мейрамы қашан тойланады?
A) 23 ақпанда.
B) 8 наурызда.
C) 31 желтоқсанда.
D) 22 наурызда.
E) 1 маусымда.

178. Көптік жалғаулы сөзді көрсетіңіз.
A) Дәптер.
B) Жүзер.
C) Күндер.
D) Кептер.
E) Асар.

179. Медеу мұз айдыны қай қалада?
A) Астанада.
B) Алматыда.
C) Талдықорғанда.
D) Өскеменде.
E) Оралда.

180. Жіктеу есімдігін тауып көрсетіңіз.
A) Кімдер.
B) Әрбір.
C) Біз.
D) Бәріміз.
E) Өзім.

181. Нанды неден жасайды?
A) Майдан.
B) Ұннан.
C) Дәмнен.
D) Күріштен.
E) Тарыдан.

182. Мекен үстеуін табыңыз.
A) Былтыр.
B) Жедел.

C) Сонша.
D) Жоғары.
E) Ертең.

183. Студенттер лекцияда не істейді?
A) Ұйықтайды, отырады.
B) Тыңдайды, жазады.
C) Көреді, естиді.
D) Келеді, жүреді.
E) Айтады, сөйлейді.

184. Еріншектің ісі – екі. Баяндауыш қай сөз табынан екенін көрсетіңіз.
A) Сын есім.
B) Сан есім.
C) Есімдік.
D) Зат есім.
E) Есептік сан есім.

185. ҚАЗҰТУ кімнің есімімен аталады?
A) А. Ж. Машанов.
B) Қ. И. Сәтбаев.
C) Әл-Фараби.
D) Ы. Алтынсарин.
E) Ө. Байқоңыров.

186. Қай сөйлемде анықтауыш бар екенін көрсетіңіз.
A) Жаман бала – күйік.
B) Жалқау – өзіне жау.
C) Түлік төлден өседі.
D) Ұяты бар екен.
E) Мал – баққандікі.

187. «Здание» сөзінің дұрыс аудармасын көрсетіңіз.
A) Үй.
B) Көше.
C) Ғимарат.
D) Сәулет.
E) Кеңсе.

188. Сөйлемдегі үтірдің қойылу себебін анықтаңыз.
«Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел»

A) Одағай сөз.
B) Қыстырма сөз.
C) Қаратпа сөз.
D) Құрмалас сөйлем.
E) Төл сөз.

189. Адам адамға ... .
A) Өкпе.
B) Дос.
C) Кедергі.
D) Қисық.
E) Дұшпан.

190. Шығыс септігінің сұрағын анықтаңыз.
A) Кімнен? Неден?
B) Кімге? Неге?
C) Кім? Не?
D) Кімнің? Ненің?
E) Кіммен? Немен?

191. Шылауды табыңыз.
A) Жөнінде, беу.
B) Қатар, гөрі, oh.
C) Ғана, сайын, әрі.
D) Әттең, әлі.
E) Шамалы, қысқасы.

192. Уақыт – 15.30. Сөзбен жазылған нұсқалардың дұрысын анықтаңыз.
A) Он бес және отыз минут.
B) Сағат үштен 30 минут кетті.
C) Сағат үш жарым болды.
D) Сағат төртке қарай 30 минут бар.
E) Сағат – үш отыз.

193. Өздік есімдікті тіркесті көрсетіңіз.
A) Бірер елік.
B) Өз баласы.
C) Жүз шамалы.
D) Қос қыран.

E) Көркем дүние.

194. Сөйлемдер айтылу мақсатына қарай нешеге бөлінеді?
A) 1.
B) 2.
C) 3.
D) 4.
E) 5.

195. Көп нүктенің орнына қай септіктің жалғауын қоямыз?
Түн... жаңбыр жауды.
A) Көмектес септік.
B) Шығыс септік.
C) Атау септік.
D) Жатыс септік.
E) Ілік септік.

196. Сөйлемдегі үтірдің қойылу себебін көрсетіңіз.
Бақшада қауын, қарбыз өседі.
A) Қаратпа сөз.
B) Құрмалас сөйлем.
C) Бірыңғай мүше.
D) Қыстырма сөз.
E) Одағай сөз.

197. Етістіктің атқаратын қызметін көрсетіңіз.
A) Заттың атын білдіреді.
B) Заттың сынын білдіреді.
C) Заттың санын білдіреді.
D) Заттың қимылын білдіреді.
E) Заттың мезгілін білдіреді.

198. Университетте жаңа оқу жылы қай айдан басталады?
A) Қазан.
B) Тамыз.
C) Сәуір.
D) Ақпан.
E) Қыркүйек.

199. Сын есімді тіркесті табыңыз.
A) Отыз студент.
B) Жолыққысы келді.

C) Атамның үйі.
D) Оқуға түсу.
E) Қара ала сиыр.

200. Мұхтар Әуезов кім?
A) Әнші.
B) Жазушы.
C) Биші.
D) Ақын.
E) Күйші.

201. Біріккен сөзді табыңыз.
A) Сары ала.
B) Қызылды-жасылды.
C) Бауырмал.
D) Тасбақа.
E) ҚазҰТУ.

202. Қазақ театрының тұңғыш қойылымын табыңыз.
A) “Еңлік-Кебек”.
B) “Қозы Көрпеш-Баян Сұлу».
C) “Қыз Жібек”.
D) “Ер Тарғын”.
E) “Ақан сері-Ақтоқты.”

203. Антоним сөздерді табыңыз.
A) Үздік-создық.
B) Ұялшақ, ұяң.
C) Ызақор, шақар.
D) Үстем, басым.
E) Жөндеу, бұзу.

204. Синоним сөздерді табыңыз.
A) Асыл, асық.
B) Ақшалы, қалталы.
C) Есті, ескі.
D) Ет, май.
E) Жарық, қараңғы.

205. Омоним бола алмайтын сөзді табыңыз.
A) Жаз.
B) Ем.

C) Рақмет.
D) Қой.
E) Қара

206.“Қазақтың бұлбұлы” атанған әншіні табыңыз.
A) Күләш Байсеитова.
B) Роза Бағланова.
C) Бибігүл Төлегенова.
D) Жамал Омарова.
E) Роза Рымбаева.

207. Қысқарған сөзді табыңыз.
A) Шу
B) Ош
C) мм
D) до
E) су

208. Жай және құрмалас сөйлем деп бөлу, тіл білімінің қай саласына тән?
A) Лексика.
B) Фонетика.
C) Морфология.
D) Синтаксис.
E) Стилистика.

209. Қазақ кино өнерінің тұңғыш режиссерін табыңыз.
A) Асанәлі Әшімов.
B) Шәкен Айманов.
C) Абдолла Қарсақбаев.
D) Талғат Теменев.
E) Нұрмахан Жантөрин.

210. Етістікті тіркесті көрсетіңіз.
A) Алты – жұп сан.
B) Ардақты азамат.
C) Аққулы көл.
D) Ол – азамат.
E) Дұрысын таңда.

211. «Жеті жарғыны» дайындаған ханды табыңыз.
A) Абылай хан.

B) Әбілхайыр хан.
C) Тәуке хан.
D) Жәнібек хан.
E) Кенесары хан.

212. Зат есімнің мағыналық белгісін табыңыз.
A) Сапалық, қатыстық.
B) Жалқы, жалпы.
C) Болымды, болымсыз.
D) Салт, сабақты.
E) Есептік, реттік.

213. “Біз қазақ деген мал баққан елміз, ешкімге соқтықпай, жай жатқан елміз…” деген сөз жолдары қай бидікі екенін табыңыз.
A) Қазыбек бидікі.
B) Төле бидікі.
C) Әйтеке бидікі.
D) Майқы бидікі.
E) Бөлтірік бидікі.

214. Жалғаулы зат есімді табыңыз.
A) Даяшы.
B) Қызметкер.
C) Қымызхана.
D) Ұстаздар.
E) Студенттік.

215. “Менің пірім – Сүйінбай…” деп жырлаған халық ақынын табыңыз.
A) Кенен Әзірбаев.
B) Жамбыл Жабаев.
C) Нұрпейіс Байғанин.
D) Біржан сал Қожағұлұлы.
E) Ақан сері Қорамсаұлы.

216. Сөйлемнің тұрлаулы мүшелерін табыңыз.
A) Толықтауыш, анықтауыш.
B) Бастауыш, пысықтауыш.
C) Бастауыш, баяндауыш.
D) Пысықтауыш, анықтауыш.

E) Толықтауыш, баяндауыш.

217. Көмекші есімді табыңыз.
A) Бара жатыр.
B) Ұстаз бен шәкірт.
C) Үлкенді сыйлау.
D) Сондай-ақ.
E) Қаланың сырты.

218. Қаракерей руынан шыққан батырды көрсетіңіз.
A) Қабанбай.
B) Наурызбай.
C) Бөгенбай.
D) Райымбек.
E) Исатай.

219. Бастауыштан кейін сызықша қойылатын сөйлемді табыңыз.
A) Күн ортақ, ай ортақ, жақсы ортақ. (Мақал)
B) Абай ақын, композитор, әнші.
C) Көктем биыл ерте келді.
D) Университеттің жетпіс жылдық тарихы бар.
E) Өмірімде ұмытпаспын сол күнді.

220. Толықтауыш болатын сөзді табыңыз.
A) Әлденеше.
B) Студент.
C) ҚазҰТУ-дың.
D) Кітаптармен.
E) Айналысады.

221. Анықтауыш болатын сөзді табыңыз.
A) Университеттен.
B) Әлсін-әлсін.
C) Биіктеу.
D) Экономикамызға.
E) Келеді.

222. «Маса» өлеңдер жинағының авторын табыңыз.
A) Шәкәрім Құдайбердиев.
B) Ахмет Байтұрсынұлы.
C) Мағжан Жұмабаев.

D) Міржақып Дулатов.
E) Жүсіпбек Аймауытов.

223. Күрделі сын есімді табыңыз.
A) Жақсырақ білу.
B) Көгілдір экран.
C) Биіктеу ағаш.
D) Сарғыш бояу.
E) Тұп-тұнық көл.

224. Күшейтпелі шырайдағы сын есімді табыңыз.
A) Сұп-сұр.
B) Сұрлау.
C) Тым сұр.
D) Сұрғыш.
E) Сұрғыштау.

225. “Қартқожа” романының авторын табыңыз.
A) Мағжан Жұмабаев**.**
B) Міржақып Дулатов.
C) Шәкәрім Құдайбердиев.
D) Жүсіпбек Аймауытов.
E) Ахмет Байтұрсынов.

226. М. Горький мен Е. Пешкованың көмегімен түрмеден босатылған бес арыстың бірін табыңыз.
A) М. Дулатов.
B) Ж. Аймауытов.
C) Ш. Құдайбердиев.
D) А. Байтұрсынов.
E) М. Жұмабаев.

227. Ақын, аудармашы, қоғам қайраткері, әрі лингвист-ғалымды табыңыз.
A) А. Байтұрсынов.
B) М. Жұмабаев.
C) Ш. Құдайбердиев.
D) Ж. Аймауытов.
E) М. Дулатов.

228. Заттанған (субстантивті) сын есімді табыңыз.
A) Үлкен іске жұмыла кірісті.
B) Үлкендер төрге жайғасты.
C) Ел алдында атқарар ісіміз үлкен.
D) Үлкен үйге сәлем берелік.
E) Үлкен ой үстінде отырмын.

229. Абаймен туыстық және рухани жағынан жақын адамды табыңыз.
A) Жүсіпбек Аймауытов.
B) Ахмет Байтұрсынов.
C) Шәкәрім Құдайбердиев.
D) Міржақып Дулатов.
E) Мағжан Жұмабаев.

230. Ғылым мен техниканың әр түрлі салаларында қолданылатын сөздердің атауын көрсетіңіз.
A) Неологизмдер.
B) Архаизмдер.
C) Кәсіби сөздер.
D) Терминдер.
E) Диалектілер.

231. Бір жылда туылып, бір жылда өлген әдебиет өкілдерін табыңыз.
A) Шоқан Уалиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев.
B) Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин.
C) Төле, Қазыбек, Әйтеке билер.
D) Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердиев.
E) Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов.

232. Қазақтың тұңғыш ғалымын табыңыз.
A) Шоқан Уәлиханов.
B) Абай Құнанбаев.
C) Қаныш Сәтбаев.
D) Әлкей Марғұлан.
E) Мұхтар Әуезов.

233. Бірыңғай (однородные) бастауыштар бар сөйлемді табыңыз.
A) Мұрны да, көзі де, беті де, сөзі де өзбек, киімдері де өзбек.
B) Ойын-сауықпен, қыдырумен күнін өткізетін.
C) Көшеден Кәтима, Айша, Әсияларды көрдім.
D) Бұл да тым жұқа, тым нәзік, тым қалтырауық.
E) Әбді – келбетті, бітімді жас еді.

234. Бірыңғай мүшені анықтаңыз.
Күз аспаны күңгірт, бұлыңғыр.
A) Бастауыш.
B) Баяндауыш.
C) Анықтауыш.
D) Толықтауыш.
E) Пысықтауыш.

235. Сан есімнің мағыналық топтарының қанша екенін табыңыз.
A) Төртеу.
B) Бесеу.
C) Алтау.
D) Жетеу.
E) Сегіз.

236. Университетіміздің үздік бітірген тұңғыш түлегі, маркшейдер маманы, ғұлама ғалымды табыңыз.
A) Ө. А. Байқоңыров.
B) Ш. Есенов.
C) Қ. Сәтбаев.
D) А. Машанов.
E) Б. Рақышев.

237. Белгісіздік есімдігі бар сөйлемді табыңыз.
A) Біз аштық, жоқтық дегенді білмей өстік.
B) Кім болды екен бұлары?
C) Неліктен бұлай дедің?
D) Сырымды тек өзіңе ғана айтамын.
E) Дауыс әлдекайда қиыр шетке естілгендей.

238. Қ.Сәтбаевтің есімін университетке берген жылды табыңыз.
A) 1997 ж.
B) 1998 ж.
C) 1999 ж.
D) 2000 ж.
E) 2001 ж.

239. Етістіктің нені білдіретінін табыңыз.
A) Сын-сипатты.
B) Түр-түсті.
C) Мөлшерді, санды.
D) Қимыл-әрекетті.
E) Көлемді, дәмді.

240. Академик Ө. А. Байқоңыров ректор болған жылдарды көрсетіңіз.
A) 1946-1956 жж.
B) 1952-1962 жж.
C) 1962-1969 жж.
D) 1952-1956 жж.
E) 1962-1970 жж.

241. Етістің қанша түрі бар?
A) Төрт.
B) Үш.
C) Екі.
D) Бес.
E) Алты.

242. Ортақ етісті табыңыз.
A) Таранды.
B) Салынды.
C) Алғыз.
D) Жаздыр.
E) Жинас.

243. Есімше жұрнағы жалғанған сөзді табыңыз.
A) Барғалы.
B) Барып.
C) Баратын.

D) Бармақ.
E) Барды.

244. Қыз ұзатуға қатысты салт-дәстүрді табыңыз.
A) Жар-жар.
B) Бесік жыры.
C) Жоқтау.
D) Беташар.
E) Сыңсу.

245. Салт-дәстүрге жататын сөз тіркесін табыңыз.
A) Киіт кигізу.
B) Қырқынан шығару.
C) Құда түсу.
D) Киіз үй.
E) Күйеу аттандыру.

246. Етістіктің шақтары қандай іс-әрекетті білдіреді?
A) Мақсатын.
B) Себебін.
C) Мезгілін.
D) Мөлшерін.
E) Сын-бейнесін.

247. Қалау райлы етістікті сөйлемді табыңыз.
A) Мен келіп отырмын.
B) Ербол ат ауыстырып мінсе де, күрең төбелдің екпіні әлі басым.
C) Менің соңымнан еріңіз.
D) Сізбен сөйлескім келіп тұр.
E) Сізбен сөйлесуді жөн көрді.

248. Көсемше тұлғалы етістікті табыңыз.
A) Санады.
B) Санай.
C) Санаған.
D) Санамас.
E) Санар.

249. Үстеу қай сөз табымен тіркеседі?
A) Зат есіммен.
D) Сын есіммен.

C) Есімдікпен.
D) Етістікпен.
E) Сан есіммен.

250. Одағайлар нені білдіреді?
A) Қимыл, әрекетті.
B) Түр, түсті.
C) Мөлшерді.
D) Көңіл-күй, сезімді.
E) Құбылыстың атауын.

251. Тіл туралы Заң қабылданған жылды көрсетіңіз.
A) 1995 ж.
B) 1996 ж.
C) 1997 ж.
D) 1998 ж.
E) 1999 ж.

252. Түбір мен қосымшаны қарастыратын тіл білімінің саласын табыңыз.
A) Фонетика.
B) Морфология.
C) Лексикология.
D) Синтаксис.
E) Пунктуация.

253. “Ана тілің – арың бұл,
Ұятың боп тұр бетте….” деген өлең жолдарының авторы кім?
A) Қадыр Мырзалиев.
B) Тұманбай Молдағалиев.
C) Мұзафар Әлімбаев.
D) Мұқағали Мақатаев.
E) Мұхтар Шаханов.

254. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібіне мән бере отырып, дұрыс құрылған сөйлемді табыңыз.
A) Тіл туралы мәлімет тарихы.
B) Тіл мәлімет тарихы туралы.
C) Тіл мәлімет туралы тарихы.
D) Тіл тарихы туралы мәлімет.
E) Мәлімет туралы тіл тарихы.

255. Тілдің қоғамдағы басты қызметі не?
A) Сөйлеу.
B) Ойлау.
C) Жазу.
D) Түсіну.
E) Қарым-қатынас жасау.

256. Қазақ алфавитіндегі әріп саны қанша?
A) Жиырма алты.
B) Отыз сегіз.
C) Қырық бір.
D) Қырық екі.
E) Қырық үш.

257. Мағынасы ескірген не қолданудан қалып бара жатқан сөздердің атауын табыңыз.
A) Диалектілер.
B) Архаизмдер.
C) Кәсіби сөздер.
D) Неологизмдер.
E) Фразеологизмдер.

258. Жаңа сөздерді (неологизмдерді) табыңыз.
A) Былтыр, биыл, кеше.
B) Ұстаз, оқытушы, мұғалім.
C) Өркениет, ғаламдастыру, нарық.
D) Білім, ғылым, ғалым.
E) Аспап, құрал, сайман.

259. Дыбыстың әріптен айырмашылығын табыңыз.
A) Естиміз, айтамыз.
B) Көреміз, жазамыз.
C) Тек қана жазамыз.
D) Тек қана көреміз.
E) Тек қана айтамыз.

260. Қазақстан Республикасы Конституциясының нешінші бабында (статьясында) “Қазақ тілі - Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі” деп берілген?
A) Жетінші.
B) Он төртінші.

C) Он тоғызыншы.
D) Елу сегізінші.
E) Тоқсан үшінші.

261. Әріптің дыбыстан айырмашылығын табыңыз.
A) Естиміз.
B) Айтамыз.
C) Көреміз.
D) Жазамыз, көреміз.
E) Жазамыз.

262. Тіл туралы мақал- мәтелді табыңыз.
A) Байлық – байлық емес, бірлік – байлық.
B) Жүздің көркі – көз, тілдің көркі – сөз.
C) Бақыт кілті – еңбекте.
D) Жері байдың – елі бай.
E) Күшіңе сенбе, ісіңе сен.

263. Туынды түбірдің жасалуын табыңыз.
A) Жіктік жалғаулар арқылы.
B) Көптік жалғаулар арқылы.
C) Тудырушы жұрнақтар арқылы.
D) Түрлендіруші жұрнақтар арқылы.
E) Септік жалғаулар арқылы.

264. Түбірлес сөздерді табыңыз.
A) Тіл, діл.
B) Қыс, қыз.
C) Қор, көр.
D) Көрме, көргіш.
E) Қамқор, көмек.

265. Жігіттің қанша жұрты бар?
A) Жеті.
B) Алты.
C) Бес.
D) Төрт.
E) Үш.

266. Көптік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Университетте.
B) Университеттердің.

C) Университетке.
D) Университетіміз.
E) Университетті.

267. Тәуелдік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Досыңызбен.
B) Доска.
C) Достарды.
Д) Достармен.
E) Доспыз.

268. Ұлы ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің өмір сүрген кезеңін табыңыз.
A) 870-950 ж.
B) 899-960 ж.
C) 940-998 ж.
Д) 930-995 ж.
E) 950-1000 ж.

269. Жіктік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Оқытушыларда.
B) Оқытушылармыз.
C) Оқытушым.
D) Оқытушыдан.
E) Оқытушымен.

270. Ұлы Абай білім алған қаланы табыңыз.
A) Уфа.
B) Қазан.
C) Семей.
D) Орынбор.
E) Омбы.

271. Септік жалғаулы сөзді табыңыз.
A) Шәкіртім.
B) Шәкіртсіз.
C) Шәкірттері.
D) Шәкіртпен.
E) Шәкіртпін.

272. Қазақ жазба әдебиетінің көшбасшысы (негізін салушы) кім?
    A) ЫбырайАлтынсарин.
    B) Шоқан Уәлиханов.
    C) Ахмет Байтұрсынов.
    D) Мұхтар Әуезов.
    E) Абай Құнанбаев.
273. Абайдың әнін табыңыз.
    A) ”Дударай”.
    B) ”Көзімнің қарасы”.
    C) ”Ғалия”.
    D) ”Назқоңыр”.
    E) ”Тау ішінде”.
274. Етістікті сөз тіркесін табыңыз.
    A) Өнерлі бала.
    B) Жетпіс бесінші.
    C) Таза жүру.
    D) Жол торабы.
    E) Менің пікірім.
275. Абайдың қара сөздері қанша?
    A) Қырық бір.
    B) Қырық екі.
    C) Қырық үш.
    D) Қырық төрт.
    E) Қырық бес.
276. Сөз мағынасын зерттейтін тіл білімінің ғылыми саласын табыңыз.
    A) Фонетика.
    B) Лексикология.
    C) Морфология.
    D) Синтаксис.
    E) Стилистика.
277. Сөйлемдегі сөздердің байланыс тәсілдері қанша?
    A) Екеу.
    B) Үшеу.
    C) Төртеу.
    D) Бесеу.

E) Алтау.

278. ”Әл-Фараби және Абай” еңбегін жазған ғалымды табыңыз.
   A) Ақжан Машанов (Әл-Машани).
   B) Қаныш Сәтбаев.
   C) Әлкей Марғұлан.
   D) Шаһмардан Есенов.
   E) Мұхтар Әуезов.

279. Есімді тіркесті табыңыз.
   A) Тауға шығу.
   B) Сіз үшін.
   C) Жақсы оқу.
   D) Барған сайын.
   E) Сұлу бейне.

280. Қазақ халқының тұңғыш ағартушыларын табыңыз.
   A) Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би.
   B) Шоқан Уалиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев.
   C) Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердиев.
   D) Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Беймбет Майлин.
   E) Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсіпрепов, Сәбит Мұқанов.

281. “Көзді ашып-жұмғанша” тұрақты сөз тіркесінің мағынасын көрсетіңіздер.
   A) Үндемеу.
   B) Ұрсу.
   C) Өкіну.
   D) Тез, шапшаң.
   E) Әрең, зорға.

282. Шоқан Уәлихановтың өмір сүрген кезеңін көрсетіңіз.
   A) XVI ғ.
   B) XVII ғ.
   C) XVIII ғ.
   D) XIX ғ.
   E) XX ғ.

283. Қазақ тіліндегі дауысты дыбыстардың санын табыңыз.
A) Тоғыз.
B) Он.
C) Он бір.
D) Он екі.
E) Он үш.

284. Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың санын табыңыз.
A) Жиырма төрт.
B) Жиырма бес.
C) Жиырма алты.
D) Жиырма жеті.
E) Жиырма сегіз.

285. Шоқан білім алған оқу орнын табыңыз.
A) Уфадағы “Ғалия”медресесі.
B) Орынбордағы Оқытушылар мектебі.
C) Семейдегі “Ахмет Риза” медресесі.
D) Санкт-Петербургтегі Артиллерия училищесі.
E) Омбыдағы Кадет корпусы.

286. “У” әрпі қай сөзде дауысты дыбыс орнына қолданылып тұрғанын көрсетіңіз.
A) Лайлау.
B) Ақтару.
C) Дауыл.
D) Аялдау.
E) Бауыр.

287. Ыбырай Алтынсариннің туған жылын табыңыз.
A) 1835 жыл.
B) 1841 жыл.
C) 1845 жыл.
D) 1865 жыл.
E) 1889 жыл.

288. “Б”, “В” дауыссыздарының жұп қатарын табыңыз.
A) Ж, С.
B) Ф, Т.
C) Г, Ғ.
D) П, Ф.
E) Қ, З.

289. Тұңғыш оқулық - “Қазақ хрестоматиясы” жарық көрген жылды табыңыздар.
A) 1869 ж.
B) 1875 ж.
C) 1879 ж.
D) 1881 ж.
E) 1889 ж.

290. Ашық буынды сөзді табыңыз.
A) Тамаша.
B) Әкімшілік.
C) Жақсылық.
D) Ғажап.
E) Бапкер.

291. Тасымалданбайтын сөзді табыңыз.
A) Бішкек.
B) Шу.
C) Тараз.
D) Семей.
E) Алматы.

292. Қазақ тіліндегі буын түрлерінің санын табыңыз.
A) 1.
B) 2.
C) 3.
D) 4.
E) 5.

293. Ыбырай Алтынсарин тұңғыш мектепті қай жылы ашқан?
A) 1861 ж.
B) 1862 ж.
C) 1863 ж.
D) 1864 ж.
E) 1865 ж.

294. Үндестік заңына бағынбай тұрған сөзді табыңыздар.
A) Үшінші.
B) Балаға.
C) Ертеңіміз.
D) Ұлағатты.
E) Ұстазбен.

295. Тәуелсіз Қазақстанның дүниежүзілік Олимпиада комитетіне мүше болған жылын табыңыздар.
A) 1991 ж.
B) 1992 ж.
C) 1993 ж.
D) 1994 ж.
E) 1995 ж.

296. Кейінді ықпалды сөзді табыңыз.
A) Өмір.
B) Ағашпен.
C) Жұмысшы.
D) Өміршең.
E) Әншілер.

297. Ілгерінді ықпалды сөзді табыңыздар.
A) Қамысбай.
B) Добым.
C) Жанбады.
D) Мәдениет.
E) Дүйсенбі.

298. Тұрмыстық-салт дәстүріміздегі “Торсық” сөзінің қай салаға жататынын табыңыздар.
A) Зергерлік бұйым.
B) Ыдыс-аяқ.
C) Ұлттық киім.
D) Ұлттық тағам.
E) Киіз үй жабдығы.

299. Етікшілік кәсіпке байланысты кәсіби сөзді табыңыздар.
A) Циркуль, сызғыш, өшіргіш.
B) Омарташы, бал арасы, бал.
C) Қайыс, біз, ұста.
D) Ау, аушылар, балықшылар.
E) Мақта, мақтаның қауызы, мақташылар.

300. Күй атасы кім екенін табыңыздар.
A) Дәулеткерей.
B) Дина.
C) Қазанғап.
D) Тәттімбет.
E) Құрманғазы.

Тест сұрақтарының жауаптары

Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
1	C
2	C
3	B
4	A
5	D
6	C
7	D
8	C
9	B
10	A
11	C
12	B
13	B
14	A
15	D
16	C
17	A
18	D
19	A
20	D
21	C
22	B
23	C
24	C
25	B
26	D
27	A
28	C
29	B
30	D
31	A
32	C

33	D
34	C
35	A
36	A
37	B
38	D
39	C
40	C
41	D
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
42	C
43	C
44	D
45	B
46	C
47	A
48	B
49	A
50	C
51	C
52	A
53	B
54	D
55	C
56	C
57	B
58	D
59	B
60	A
61	B
62	E
63	A
64	D
65	A
66	C

67	C
68	C
69	B
70	C
71	D
72	A
73	B
74	C
75	D
76	E
77	C
78	D
79	D
80	C
81	C
82	C
83	D
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
84	C
85	B
86	B
87	A
88	C
89	D
90	B
91	B
92	B
93	C
94	C
95	B
96	A
97	B
98	E
99	D
100	E

101	B
102	C
103	B
104	C
105	A
106	E
107	C
108	B
109	D
110	B
111	D
112	D
113	A
114	C
115	B
116	D
117	C
118	C
119	C
120	E
121	D
122	B
123	B
124	C
125	A
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
126	C
127	D
128	A
129	A
130	D
131	A
132	C
133	B
134	D

135	A
136	C
137	C
138	A
139	E
140	E
141	D
142	A
143	C
144	B
145	D
146	B
147	B
148	A
149	E
150	D
151	B
152	C
153	C
154	D
155	C
156	B
157	C
158	E
159	D
160	B
161	E
162	C
163	A
164	D
165	B
166	B
167	B

Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
168	A
169	B
170	B
171	B
172	C
173	A
174	D
175	C
176	E
177	B
178	C
179	B
180	C
181	B
182	D
183	B
184	B
185	B
186	A
187	C
188	C
189	B
190	A
191	C
192	C
193	B
194	D
195	D
196	C
197	D
198	E
199	E
200	B
201	D

202	A
203	E
204	B
205	C
206	A
207	C
208	D
209	B
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
210	E
211	C
212	B
213	A
214	D
215	B
216	C
217	E
218	A
219	B
220	D
221	C
222	B
223	E
224	A
225	D
226	E
227	A
228	B
229	C
230	D
231	B
232	A
233	C
234	A
235	B

236	C
237	D
238	E
239	C
240	D
241	B
242	A
243	E
244	C
245	E
246	D
247	C
248	D
249	B
250	D
251	D
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
252	C
253	B
254	A
255	D
256	E
257	D
258	B
259	C
260	A
261	A
262	D
263	B
264	C
265	D
266	E
267	B
268	A
269	A

270	B
271	C
272	D
273	E
274	B
275	C
276	E
277	B
278	C
279	A
280	E
281	B
282	D
283	D
284	D
285	C
286	E
287	B
288	B
289	D
290	C
291	A
292	C
293	D
Сұрақ нөмірі	Дұрыс жауабы
294	E
295	D
296	C
297	A
298	B
299	C
300	E

БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМ

1. *Алдашева А.* Казахский язык. – Алматы: Санат, 1997 − 122 б.
2. *Адамбаева Ж.* Орыс мектептерінде қазақ тілін оқытудың кейбір мәселелері. Алматы: Рауан, 1993 − 115 б.
3. Алматы энциклопедиясы. − Алматы: 1997.
4. Алаштың ардағы /Құрастырғандар *Е.Тілешов, Г.Әріпбекова*. – Астана: Зерде, 2008, – 240 б.
5. Ақылдың кені. − Алматы: Қазақстан, 1991 − 250 б.
6. *Аққозин М.* Қазақ мақал-мәтелдері. Алматы: Қазақстан 1991 − 195 б.
7. *Ахметов Е., Карменова Н.* Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы. Алматы: Мектеп, 2009 − 312 б .
8. *Әбілқаев А.* Қазақ тілін оқыту әдістемесі. Алматы: 1995 − 178 б.
9. *Байпаков К., Ерзакович Л.* Древние города Казахстана. Алматы: 1971.
10. *Байсенова Ә., Карпеков Қ.* Қазақстанның физикалық географиясы. Алматы: Атамұра, 2004 − 234 б.
11. *Бектаев Қ.* Үлкен қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік. Алматы: Алтын қазына, 2001 − 360 б.
12. *Бектұров Ш.К., Бектұрова А.Ш.* Қазақ тілі (ана тілі деңгейінде үйрету құралы). Алматы: Атамұра, 2004 − 720 б.
13. *Бектұров Ш., Бектұрова А*. Казахский язык для начинающих. Алматы: Рауан, 1994 − 290 б.
14. *Бектұров Ш., Сергалиев М*. Қазақ тілі. Алматы: Білім, 1994 − 190 б.
15. *Жолдасбаев С.* Ежелгі және орта ғасыр тарихы. Алматы: Мектеп, 1992−115 б.
16. Қазақ мәдениеті. Алматы: Аруана, 2005.
17. Қазақ совет энциклопедиясы. IX т. Алматы, 1978.
18. Қазақ совет энциклопедиясы. VII-VIII т. Алматы, 1975.
19. Қазақ совет энциклопедиясы. Алматы, 1977.

20. Қазақстанның мәдени мұрасы: жаңалықтары, мәселелері, болашағы.
21. *Қонаев Д., Қашакеев Т., Сейданов Қ.* Әлемнің Әуезові. Алматы: Санат, 1997 ж.
22. Қазақ ұлттық энциклопедиясы, VIII т. Алматы: 2005.
23. Қазақ совет энциклопедиясы. X т. − Алматы, 1983.
24. Қазақстан Республикасының мәдени және тарихи ескерткіштер жиынтығы. Алматы, 2002 − 102 б.
25. Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. Астана: 2002 − 784 бет.
26. Қазақ күнтізбесі. Алматы, 1990.
27. *Қожахметова Х.* 40 уроков казахского языка. Алматы: Мектеп,1984 – 187 б.
28. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік.
29. *Кенжеахметұлы С.* Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы: Алтын қазына, 1994.
30. *Сатпаев К.И.* и его современники. Алматы: Рауан, 1999 − 115 б.
31. *Сәтбаев Қ.И* атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті (журнал). – Алматы: ҚазҰТУ, 1999.
32. *Сәтбаев Қ.И.* атындағы ҚазҰТУ-ға 70 жыл. Алматы: Эверо, 2004.
33. *Серғалиев М.* Қазақ тілі. Алматы: Атамұра, 1992.
34. *Смайылов С.* Қазақтың музыкалық қолөнері. Алматы: Рауан, 1992.
35. *Сүтжан С.Н.* Алаш және түркі руханияты. Алматы: Рауан, 2008.
36. *Сыздықов К.* Әуезовтанудың бейтаныс беттері. Алматы: Жазушы, 1997.
37. Кестелі грамматика. Көпшілік оқырманға арналған оқу құралы. (*Хасанова С., Әбдіғалиева Т., Қасабекова Қ., Шалабай Б.*) Алматы: Ана тілі,1995 − 208 б.
38. «Маңғыстау» энциклопедиясы. Алматы: Атамұра, 1997.
39. *Тұрсынова Г.Т.* Техникалық қазақ тілі. Алматы: ҚазҰТУ, 2011 − 303 б.

40. *Тұрманжанов Ө*. Қазақ мақал-мәтелдері. Алматы: Ана тілі, 1993.
41. *Тұрсынова Г.Т.* Жалпы қазақ тілі. Алматы: ҚазҰТУ, 2011 − 106 б.
42. *Тұрсынова Г.Т.* Қазақ тілін мамандыққа сәйкес қатынас құралы ретінде меңгерту әдістемесі. – Алматы: ҚазҰУ, 2005 135 б.
43. *Тұрсынова Г.Т.* Қазақ тіліне арналған жаттығулар. ҚазҰТУ, 2007 − 111 б.
44. *Тұрсынова Г.Т.* Кәсіби қазақ тілі. – Алматы: ҚазҰТУ, 2010 − 322 б.

МАЗМҰНЫ

1. Кіріспе …… 3
2. Фонетика..... 5
3. Фонетика тарауына қатысты тапсырмалар..... 12
4. Морфология..... 19
5. Морфология тарауына қатысты тапсырмалар..... 43
6. Синтаксис..... 52
7. Синтаксис тарауына қатысты тапсырмалар..... 64
8. Шығармашылық тапсырмалар..... 73
9. Тестік тапсырмалар..... 103
10. Тест сұрақтарының жауаптары..... 156
11. Библиографиялық тізім 165

Оқулық басылым

Тұрсынова Гүлбаршын Тұрсынқызы
Рыскелдиева Гүлдария Дәулетқазықызы

Қазақ тілі

Қашықтықтан білім беру институтының сырттай оқитын студенттері үшін

Оқу құралы

АБОРБ бастығы *З.А. Ғұбайдулина*
Редакторы *К. Мүптекеқызы*
Компьютерде қалыптаған *А.Н. Оразалиева*

Басуға қол қойылды 27.08. 2012 ж.
Таралымы 300 дана. Пішімі 60х84 1/16. №1 баспаханалық қағаз.
Көлемі 10,6 есепті б.т. Шартты б.т. 9,8. Тапсырыс № 608

Қ.И. Сәтбаев атындағы
Қазақ ұлттық техникалық университетінің басылымы,
Ақпараттық баспа орталығы, Алматы қ., Сәтбаева к, 22

ISBN 978-601-228-350-1

